

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO
Trg francoske revolucije 7,
1000 Ljubljana SLOVENIJA
tel. 061-200-27-11
faks: 200-27-34
E-pošta: ig@uni-lj.si

NALOGA

DRUŽBA IN PROSTORSKI RAZVOJ SLOVENIJE

II. FAZNO POROČILO

ANALIZA STANJA, PROCESOV IN RAZVOJNIH MOŽNOSTI

Izvajalec:

Inštitut za geografijo

Nosilec:

Dr. Jernej Zupančič

Naročnik:

**Ministrstvo za okolje in prostor
Urad za prostorsko planiranje
Dunajska 47
SI-1000 LJUBLJANA**

Ljubljana, marec 2000

INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO
 Trg francoske revolucije 7,
 1000 Ljubljana SLOVENIJA
 tel. 061-200-27-11
 faks: 200-27-34
 E-pošta: ig@uni-lj.si

NALOGA

DRUŽBA IN PROSTORSKI RAZVOJ SLOVENIJE

II. FAZNO POROČILO

ANALIZA STANJA, PROCESOV IN RAZVOJNIH MOŽNOSTI

Izvajalec:

Inštitut za geografijo

Nosilec:

dr. Jernej Zupančič

Sodelavci:

dr. Drago Kos

dr. Vladimir Klemenčič

dr. Boris Gaberščik

dr. Rasto Ovin

dr. Marko Polič

dr. Marko Krevs

dr. Marjan Hočevar

mag. Franc Trček

mag. Andrej Gulič

mag. Dejan Cigale

Peter Repolusk

Naročnik:

Ministrstvo za okolje in prostor

Urad za prostorsko planiranje

Dunajska 47

SI-1000 LJUBLJANA

II. FAZNO POROČILO ANALIZA STANJA, PROCESOV IN RAZVOJNIH MOŽNOSTI

VSEBINA

I. UVOD

- 1.1. Namen naloge
- 1.2. Izhodišča

II. DRUŽBENI RAZVOJ SLOVENIJE

2.1. Razvoj delovnih mest

- 2.1.1. Globalni trendi
- 2.1.2. Smeri gospodarskega razvoja Slovenije
  - 2.1.2.1. Pregled po statističnih regijah
  - 2.1.2.2. Pregled po sektorjih dejavnosti
  - 2.1.2.2. Pregled po sektorjih dejavnosti
- 2.1.3. Delovna mesta prihodnosti

2.2. Demografski razvoj Slovenije

- 2.2.1. Evropske razsežnosti
  - 2.2.1.1. Naravno gibanje števila prebivalstva v Evropi
  - 2.2.1.2. Selitveno gibanje prebivalstva v Evropi
- 2.2.2. Značilnosti demografskega razvoja v Sloveniji
  - 2.2.2.1. Regionalne razlike demografskega razvoja v Sloveniji
  - 2.2.2.2. Verjetni razvoj v prihodnosti do leta 2020 (projekcije)
  - 2.2.2.3. Značilnosti rodnostnega vedenja v Sloveniji
  - 2.2.2.4. Vplivi na rodnostno vedenje
  - 2.2.2.5. Priseljevanje v Slovenijo in imigracijska politika

3. Družba in razvoj poselitve

- 3.1. Mesta in urbanizirana območja
  - 3.1.1. Evropsko omrežje mest in Slovenija
  - 3.1.2. Urbanizacija, suburbanizacija, reurbanizacija
  - 3.1.3. Urbanizacija in gravitacijska vloga mest
  - 3.1.4. Funkcijska členitev mestnega prostora
  - 3.1.5. Preobrazba starih mestnih središč, revitalizacija in možna zgoščitev poselitve
  - 3.1.6. Razvoj partnerstva mesta in podeželja
  - 3.1.7. Sonaravni in trajnostni razvoj mest
- 3.2. Podeželje
  - 3.2.1. Vloga in pomen podeželja
  - 3.2.2. Kmetijstvo kot vzdrževalec in oblikovalec podeželja
  - 3.2.3. Demografska ogroženost kot ključni razvojni problem slovenskega podeželja
  - 3.2.4. Organizacija in način življenja prebivalstva na podeželju
  - 3.2.5. Slovensko podeželje v Evropski uniji

4. Kakovost bivanja

5. Prostorsko planiranje v postmoderni družbi

- 5.1. Evropska razsežnost prostorskega planiranja v Sloveniji
- 5.2. Prostorsko planiranje v postmodernej družbi
  - 5.2.1. Kriza prostorskega planiranja
- 5.3. Dolgoročni globalni razvojni trendi informatizacije ter njihov vpliv na prostorsko-časovno organizacijo družbenega delovanja
  - 5.3.1. Informatizacija Slovenije: analiza stanja
  - 5.3.2. Manjko ponudbe vsebin in storitev v domačem kibernetnem prostoru
  - 5.3.3. Dolgoročni trendi v prostorsko-časovni organizaciji dela
    - 5.3.3.1. Dolgoročni razvojni trendi v delovnem okolju
    - 5.3.3.2. Prehajanje delovnega v bivalno okolje in obratno: individualizacija dela
  - 5.3.4. Teledelo
    - 5.3.4.1. Prednosti teledela za teledelavce
    - 5.3.4.2. Slabosti in nevarnosti teledela za teledelavce
    - 5.3.4.3. Prednosti teledela za delodajalce
    - 5.3.4.4. Slabosti teledela za delodajalce
    - 5.3.4.5. Teledelo: izziv prostorsko-časovni (re)organizaciji družbenega delovanja
    - 5.3.4.6. Možnosti za razvoj teledela v Sloveniji
- 5.4. Razvoj telekomunikacij kot gibal družbenega in prostorskega razvoja

6. Nacionalni in kulturni razvoj Slovenije v EU

- 6.1. Evropski okvir etničnega in kulturnega vprašanja
- 6.2. Vloga in pomen slovenskih manjšin v sosednjih državah ter manjšin v Sloveniji
- 6.3. Identitete v slovenskem prostoru
  - 6.3.1. Narodna – nacionalna identiteta
  - 6.3.2. Teritorialne identitete
    - 6.3.2.1. Vloga teritorialnih identitet v slovenskem prostoru z razvojnega vidika
- 6.4. Varovanje kulture, identitete in vrednot slovenskih pokrajin in kulturne krajine
- 6.5. Etnično in kulturno preživetje Slovencev v EU

DRUŽBA IN PROSTORSKI RAZVOJ SLOVENIJE

II. FAZNO POROČILO

ANALIZA STANJA, PROCESOV IN RAZVOJNIH MOŽNOSTI

I. UVOD

1.3. NAMEN NALOGE

Naloga »Družba in prostorski razvoj Slovenije« je ena od temeljnih krovnih študij v pripravi za Prostorski plan Slovenije 2020. Vsebinsko je naloga zelo široka, poseben poudarek pa je dan vprašanjem demografskega razvoja, socialne strukture, razvoja delovnih mest, kakovosti bivanja, nacionalnim, kulturnim, sociološkim in deloma politološkim vidikom stanja in razvoja slovenske družbe v naslednjih 20 letih.

II. – analitična faza je namenjena proučitvi stanja družbe in razvojnih možnosti v prostoru z vidika družbenih sprememb, opredelitev kakovosti bivanja ter verjetni razvoj do leta 2020 po posameznih področjih in območjih, skladnosti in vplivih vstopa Slovenije v EU. Zaključni del vsebuje predlog razvojnih usmeritev na podlagi specifičnosti posameznih področij, regionalne razlike in podobnosti ter opredeljuje ključne razvojne potencialne na področjih. Posebna pozornost bo v tem delu dana vzročno-posledičnim odnosom oziroma soodvisnostim pri razvoju slovenske družbe v prostoru.

1.2. IZHODIŠČA

V tem okviru velja opozoriti na **dejavnike posrednega in neposrednega vpliva** na družbeni razvoj. Ti so pretežno notranji (naravni pogoji, elementi geopolitičnega položaja, procesi urbanizacije in suburbanizacije, gospodarski procesi, okoljski procesi in problemi, demografski procesi, družbeni odnosi in procesi, upravna razdelitev in upravna moč, etnični in kulturni razvoj, razvoj podeželja ipd.) in zunanji oziroma širši (evropska integracija, napredek telekomunikacij in tehnologije, globalizacija na ekonomski, politični in kulturni ravni, »virtualizacija« sveta ipd.). Slovenija sodi v skupino »tranzicijskih« držav, za katere je značilno hitro prilagajanje novim političnim in ekonomskim razmeram, ki pa imajo zaradi postkomunistične dediščine še vrsto težav, ki so značilne predvsem zanje (Slovenija od ostalih tranzicijskih držav sicer najbolj odstopa). Posebej je treba opredeliti tudi posredne in neposredne vplive EU na slovenski družbeni in prostorski razvoj.

Način vpliva: oblikovanje novega psihološkega profila, nov način življenja, pogojen z večjo prostorsko mobilnostjo, fleksibilnostjo delovnih mest in delovnega časa, novih tehničnih možnosti in nove gospodarske organiziranosti ter podobno.

Prav tako je treba v tem okviru upoštevati nekatere **temeljne vrednote**, za katere si je treba prizadevati tudi v PPS, ki bo usmerjal razvoj Slovenije. Te lahko opredelimo kot najpomembnejše kriterije, ki jih PPS ne sme zaobiti in cilje, h katerim mora težiti: demokratičnost, socialna pravičnost, pravna država, okoljska – sonaravna dolgoročna naravnost, skladen regionalni razvoj, gospodarska uspešnost, tehnološka razvitost, mednarodna povezanost, ohranjanje in razvoj naravne in kulturne dediščine, krepitev človeškega potenciala, ohranjanje in razvoj nacionalne in kulturne identitete (kakovostno etnično preživetje).

II. DRUŽBENI RAZVOJ SLOVENIJE

2.1. Razvoj delovnih mest

2.1.1. Globalni trendi

Globalizacija je proces, ki najbolj dejavno spreminja podobo sodobnega sveta. Posredno je zaslužna tako za razpad soecrealističnih režimov in tudi za pospešen proces evropske integracije. Le-ta je na ekonomski ravni odgovor na čedalje močnejša gospodarstva in dejstvo, da je zaradi razvoja komunikacij in informacijske tehnologije svet postal »globalna vas«. Dobo globalizacije označujejo nove tehnološke in kapitalske povezave ter nova svetovna delitev dela. Zaradi znižanja cen transporta se del zlasti delovno intenzivne industrije iz razvitih seli v manj razvite države s poceni delovno silo, kapital, informacijska tehnologija in odločanje pa ostaja v vedno širšem krogu razvitih držav. Poglavitni dejavniki razvoja niso več toliko surovine in energija, temveč človeški potencial (ki ustvarja informacijsko tehnologijo) in kapital. Oba sta prostorsko zelo premakljiva in zato se lahko selita, kamor hočeta. Še vedno pa so najugodnejše lokacije v velikih urbanih aglomeracijah s kvalitetno infrastrukturo in logistiko in organizacijo.

Z vključevanjem v EU postaja Slovenija del tega sistema, v katerem bo treba nenehno iskati svoje poslovne priložnosti. Značilnosti delovnih mest, razvoj sektorjev in tudi učinki bodo bolj ali manj podobni kot v Evropi. Trenutno stanje na področju delovnih mest in splošnih gospodarskih tendenc je treba presojati v luči dejstva, da sodi Slovenija med tranzicijske države in ima – kljub nekaterim pomembnim odstopanjem – z njimi vrsto podobnosti.

2.1.2. Smeri gospodarskega razvoja Slovenije

V obdobju po osamosvojitvi in postopnem vključevanju v evropske integracijske procese ima Slovenija naslednje značilnosti gospodarskega razvoja:

- nazadovanje deleža zaposlenih in tudi manjši delež dodane vrednosti v kmetijstvu (sedaj 6.4 % v kmetijstvu in 36.8 % v industriji) ter povečanje deleža zaposlenih v terciarnih dejavnostih (56.8%) in tudi rast dodane vrednosti v tem sektorju. Pri tem je med terciarnimi dejavnostmi še vedno prevladujejo tradicionalne storitve (turizem, gostinstvo, promet), v razvitih članicah EU pa predvsem finančne in poslovne storitve
- močno zmanjšanje števila zaposlenih zaradi novih tehnologij ter zaradi izgube trgov v 10 letih za skoraj 26 %)
- lastniško preoblikovanje podjetij
- razpad velikih podjetij, njihovo razbitje zaradi tehnološko-kapitalskih težav, privatizacije in različnih špekulacij
- pojav prostih tržnih niš, predvsem na področju informacijske tehnologije
- izrazito povišana cena okolja in ekoloških problemov
- izrazito povečevanje razlik med posameznimi regijami
- sorazmerno visoka stopnja brezposelnosti, posebno med mladimi in slabše kvalificiranimi
- spreminjanje vrednosti in teže lokacijskih dejavnikov
- spreminjanje socialne države v socialno družbo.

2.1.2.1. Pregled po statističnih regijah

Statistična regija	Površina na km ²	Število Prebivalcev v 1997	gostota	brezposelnost	Študentov na 1000	% z visoko izobrazbo	BDP na osebo v USD
Pomurska	1369	125957	92	18.7	18.7	5.1	7371
Podravska	2169	320072	148	22.0	22.2	7.9	7768
Koroška	1040	73973	71	13	24.2	6.6	8169
Savinjska	2352	256965	109	16.7	22.7	6.8	8953
Zasavska	264	46894	178	19.2	23.3	6.2	7999
Posavska	885	70359	80	15.9	20.3	5.5	8582
Dolenjska	1692	106026	63	10.4	23.2	6.5	9274
Osrednja	3538	516989	146	11.0	28.5	13.4	12169
Gorenjska	2137	195823	92	12.6	26.9	8.6	8751
Notranjska	1456	50431	35	12.5	23.3	7.2	8033
Goriška	2326	120439	52	9.2	24.7	8.5	9341
Obalna	1045	102920	98	10.6	25.1	10.7	9687
SLOVENIJA	20273	1986848	98		24.6	9.0	9471

Viri: Poročilo o človekovem razvoju, Ljubljana, str. 36-64

Med posameznimi statističnimi regijami in še bolj med posameznimi območji v Sloveniji so velike razlike tako v sedanji strukturi, kakor (še bolj) v razvojnih možnostih. Pri tem opazno odstopata predvsem območji širše Ljubljanske regije (oziroma Osrednje Slovenije) ter manjše območje Kopra (Obalno-kraška regija). Območja izrazite terciarizacije so v širši ljubljanski aglomeraciji (na račun državne uprave in tudi zaradi rastočega deleža finančnih in poslovnih storitev, medtem ko je terciarizacija na Koprskem in Goriškem predvsem odraz prometnih, turističnih in trgovinskih dejavnosti ob odprti meji. Nikakor pa ne gre zanemariti tudi možnosti razvoja industrije, saj so nekateri primeri dovolj vzpodbudni in dejansko vlečni konji tudi razvoja drugih dejavnosti v okolju. Primer Revoza in Krke v Novem Mestu, Gorenja v Velenju, Leka v Ljubljani in Iskre v Kranju so dovolj indikativni. Temeljni razvojni problem regij kot so Zasavje, Pomurje, Podravje in tudi Koroška je v šibkih razvojnih potencialih, saj izkazujejo zelo nizke vrednosti visoko kvalificiranih kadrov.

2.1.2.2. Pregled po sektorjih dejavnosti

Primarni, ki obsega kmetijstvo, gozdarstvo in ribištvo, je v Sloveniji nazadoval na sedanjih dobrih 6 odstotkov. Pomen kmetijstva je bistveno večji, če upoštevamo, da je večina kmetov zaposlena tudi izven kmetijstva in da so zaradi majhnih kmetijskih posesti v to prisiljeni. Pomen kmetijstva je tudi v izrazito multiplikativnih učinkih na prostor in krajino, saj je tudi vzdrževalec večine površja države. V perifernih območjih Slovenije predstavlja tudi zlato rezervo za brezposelne, ki se aktivira v času krize. V splošnem je mogoče pričakovati še malenkostno znižanje primarnega sektorja.

Sekundarni, z industrijo, rudarstvom in proizvodno obrtjo, je v obdobju precej hitrega nazadovanja, ki je bil v Sloveniji še pospešen zaradi prej »skrite« brezposelnosti. Tehnološki razvoj je v večini industrijskih panog zmanjšal potrebo po delovnih mestih, hkrati pa zahteva vedno višjo kvalifikacijo. Uspešne panoge kot so farmacevtska, elektronska, avtomobilska industrija so se obdržale praktično v celoti, medtem ko je nazadovalo zlasti rudarstvo (in bo tudi še naprej nazadovalo) ter nekatere panoge predvsem t.i. težke industrije (metalurgija, kovinska industrija, strojna industrija, pa tudi lesna in tekstilna. Nekatere panoge so zaradi

relativno visoke cene delovne sile selijo v države t.i. »tretjega sveta« Po zgledu držav EU je mogoče tudi v Sloveniji pričakovati nadaljnje zmanjševanje sekundarnega sektorja.

Terciarni sektor je v izrazitem vzponu že od osemdesetih let dalje. Pričakovati je mogoče zlasti širitev finančnih, poslovnih in različnih servisnih dejavnosti, izobraževanja in zdravstvenosocialnih storitev (glede na vedno večji delež in število ostarelega prebivalstva. Pri tem ne kaže zanemariti tradicionalnih terciarnih dejavnosti, kot so promet, trgovina in podobno.

2.1.3. Delovna mesta prihodnosti

Klasični lokacijski dejavniki, kot so bližina surovin in energetske osnove so zaradi zniževanja transportnih stroškov (zasluga tudi tehnološkega razvoja) in večanja vrednosti in pomena tehnologije, infrastrukture, kapitala in predvsem znanja precej izgubili na pomenu. Zlasti razvoj proizvodnih in informacijskih tehnologij pa spreminja tudi značaj delovnih mest in njihovo alokacijo.

Glede na vrednost znanja in informacijske infrastrukture so mnogi napovedovali veliko individualizacijo in prostorsko disperzijo delovnih mest. To se zaradi vedno večjega deleža storitvenih dejavnosti tudi v resnici dogaja. Internetne povezave in delo na daljavo so omogočili različnim poklicnim profilom delo doma in s tem zmanjšane potrebe po dnevnem potovanju na delo in nazaj. Nagla suburbanizacija bi tako imela svoje opravičilo. Tak način pomeni tudi veliko fleksibilnost delovnih mest.

Hkrati pa je ena od temeljnih značilnosti globalizacije povezovanje gospodarskih in negospodarskih subjektov v velike korporacije, s tem pa posredno tudi izrazita koncentracija v najpomembnejša jedra, ki imajo na voljo poleg infrastrukturnih možnosti še posebej tudi druge privlačne elemente, kot so kakovostno bivalno okolje, ustrezno organizacijsko shemo, dostopnost do virov izobraževanja, oskrbe, potrošnje, različnih storitev, finančnih in poslovnih servisov in podobno. Delovno mesto prihodnosti zahteva torej obsežno, zahtevno in kvalitetno logistično podporo, ki jo je lažje zagotoviti v večjih središčih z ustreznim servisom kot pa v manjših središčih. Delitev dela se bo še veliko bolj kot sedaj odvijala tudi na mednarodni ravni. Zato so za razvoj delovnih mest ključnega pomena dobra infrastrukturna povezanost, tehnološki razvojni in izobraževalni centri, ki bodo izobraževali in usposabljali ne le mlade generacije, temveč vse ostale. Tudi za uspešnost razpršenih delovnih mest, ki jih omogoča sodobna telekomunikacijska tehnologija je odločilnega pomena bližina tehnoloških in izobraževalni centrov, kakor tudi ostalih oblik logistične podpore oziroma različnih servisov, ki omogočajo posamezniku ustrezno kakovost bivanja in dela.

Dnevne migracije delovne sile so v zadnjem desetletju že precej spremenile svoj značaj. Zaslediti je močno povečanje motorizacije, ki je zgovorno znamenje večjega akcijskega radija posameznika tudi zaradi dela. Ker je delovno mesto čedalje bolj mobilno, je tudi promet močno povečan. Opazno je tudi povečevanje razdalje potovanja na delo, kar je zaslug čedalje boljše prometne mreže (zlasti avtocest) in finančne dosegljivosti prometnih sredstev. Posledica tega je močno povečan promet na cestah, izrazita dvosmernost (prej izrazito enosmerno, tj. iz obrobja v zaposlitvena središča), mirujoči promet v mestih ter posledično precejšnje ekološke obremenitve. Promet je tudi izrazito individualiziran (osebni avtomobili) in manj navezan na javne prevoze. Tudi blagovni transport se je zaradi večje razpršenosti dejavnosti v prostoru še bolj kot prej navezan na ceste. Le malo je verjetno, da se bodo v naslednjih 20 letih dnevne migracije pomembneje zmanjšale. Nasprotno, trenutni trendi

kažejo v smer izrazitega povečevanja teh tokov, kljub temu, da so predvidevanja glede na čedalje večjega obsega samozaposlitve in storitev s pomočjo elektronskih medijev.

... (faint text) ...

2.3.1.1. Evropski standardi

2.3.1.1.1. Naravni gibanci in njihova vloga v evropski ekonomski uniji

... (faint text) ...

Skandinske države naravno primatek del 4 omenja, ob izvajanju bodo stalnim priseljencem

brezplačno, tako kakor in ali celo negativni naravni primatek, zelo močno doselevarje)

Skandinavsko (privilijona država negativni naravni primatek, tradicionalno izseljevanje)

Vzhodnoevropske države (privilijona država negativni naravni primatek, tradicionalno izseljevanje)

... (faint text) ...

... (faint text) ...

2.2. Demografski razvoj Slovenije

Republika Slovenija sodi z slabima dvema milijonoma prebivalcev med najmanjše evropske države. Pri svojem razvoju se doslej ni mogla opirati na pomembnejše zaloge kovinskih in nekovinskih rudnin, premoga, nafte, gozdnega bogastva in vodne sile. Navedeni viri so za prihodnji razvoj Slovenije še manj pomembni. Računamo lahko na pestrost in raznolikost slovenskih pokrajin, ohranjeno biotsko raznovrstnost, dober prometni položaj, strateško pomembno lego ozemlja, zanimivo kulturno krajino, prežeto z zgodovinskimi sledovi. Predvsem pa moramo računati na prebivalstvo, njegove sposobnosti, delavnost, izobraženost, kultiviranost, razgledanost, odprtost, poslovnost, dinamičnost, vztrajnost. Prebivalstvo je tako lahko najpomembnejši razvojni potencial naše države.

2.2.1. Evropske razsežnosti

2.2.1.1. Naravno gibanje števila prebivalstva v Evropi

Evropske države se razen Albanije in Makedonije soočajo z razmeroma nizko rodnostjo in s tem nizko reproduktivno sposobnostjo prebivalstva, s tem pa tudi grožnjo pred demografsko krizo in prebivalstvenim, zatem pa tudi gospodarskim nazadovanjem. Smrtnost se zaradi čedalje večjega deleža ostarelega prebivalstva rahlo povečuje. Naravni prirastek je v evropskih državah nizek. Toda med državami je glede demografskih procesov nekaj občutnih razlik, predvsem pa spremenjenih trendov. Še pred dvema desetletjema je veljalo, da imajo gospodarsko manj razvite države s pretežno katoliško provinenco praviloma višjo rodnost od protestantskih in gospodarsko razvitih držav z visokim življenjskim standardom. Danes pa jih lahko razvrstimo v štiri skupine:

Skandinavske (imajo naravni prirastek nad 4 promile, ob skromnejšem, toda stalnim priseljevanju)

Srednjeevropske (skromen ali celo negativen naravni prirastek, zelo močno doseljevanje)

Mediterranske (praviloma krepko negativen naravni prirastek, tradicionalno izseljevanje)

Vzhodnoevropske (države tranzicije; izrazito negativna naravna gibanja ter odseljevanje).

Demografsko kažejo relativno najbolj ugodno sliko nekdanje izrazito regresivne populacije, za katere so značilni visok življenjski standard, socialna država, visoka stopnja socialne kohezije in tudi izrazito odprta družba.

Slovenija sodi sedaj že pretežno v mediteranski tip držav s čedalje nižjo rodnostjo in naraščajočim negativnim selitvenim saldonom. Je država z ene najnižjih rodnosti v Evropi in jo pred izrazitim nazadovanjem rešuje še razmeroma nizka smrtnost (ki pa se bo nujno povečevala). V prihodnosti utegne Slovenija prevzeti vse značilnosti tranzicijskih in mediteranskih držav z regresijo prebivalstva.

2.2.1.2. Selitveno gibanje prebivalstva v Evropi

Evropske države je mogoče po značilnostih selitvenega gibanja razdeliti na tri skupine: izrazito imigracijske družbe (države srednje in zahodne in severne Evrope: konstantno in močno doseljevanje), imigracijsko-emigracijske družbe (države z znatnim priseljevanjem in hkrati odseljevanjem; države južne Evrope) in izrazito emigracijskimi družbami (vzhodna Evrope oziroma tranzicijske države). Slovenija sodi v vmesni tip imigracijsko-emigracijskih družb. Priseljujejo se zlasti mladi in manj kvalificirani, še posebej z Azije in Afrike. Poleg teh je številčno občutno manjši, a zato ne tudi manj pomemben tok priseljevanja visoko kvalificiranih. Priliv možganov ima vrsto prednosti, saj navadno ne prinaša kulturnih konfliktov, je socialno stabilen, cenejši od vzgoje domačih kadrov, je komunikativen, socialno integriran, širi obzorja itd. Med temi jih je precej začasno prisotnih zaradi dela in izobraževanja. Območja, ki na ta način izgublajo najbolj kvalificiran razvojni potencial »beg možganov«, se jim slabšajo razvojne osnove. Nasprotno je priliv manj kvalificirane delovne sile predvsem nadomestek za tista delovna mesta, ki se jih domače prebivalstvo že izogiba oziroma za katere domači izvajalci iščejo najcenejšo delovno silo. Zaradi slabe adaptiranosti na nove razmere in okolje so posebej v večjih koncentracijah radi getoizirajo in s tem povečujejo konfliktni potencial v lokalnem okolju.

2.2.2. Značilnosti demografskega razvoja v Sloveniji

Prebivalstveni razvoj je širše evropskemu v številnih črtah podoben, obstajajo pa tudi številne razlike, ki so jih povzročili predvsem drugačni politični in ekonomski pogoji po drugi svetovni vojni. Demografske značilnosti Slovenije (današnjega teritorialnega obsega) do leta 1940 so bile predvsem naslednje:

- izredno močno odseljevanje v večini obdobj; po ocenah naj bi bil negativen migracijski saldo v obdobju 1850-1940 okrog 500.000 ljudi
- vitalne komponente razvoja prebivalstva (rodnost, smrtnost) so se z zahodnoevropskimi začele izenačevati šele koncem 19. stoletja; Slovenija je prešla fazo demografske tranzicije kasneje kot večji del Evrope (šele v 50-ih letih 20. stoletja)
- odseljevanje Slovencev zaradi političnih (prvo desetletje po vojni) in gospodarskih (nekako do leta 1980) vzrokov v države Zahodne Evrope in na druge kontinente; kompenzacijske migracije (številčno) iz drugih delov nekdanje Jugoslavije so bile močne sredi šestdesetih let ter predvsem v obdobju 1975-1982; slednji tok se je zaradi gospodarske recesije znižal v osemdesetih letih in je bil v letih 1991 in 1992 zaradi političnih vzrokov celo negativen, ponovno pa narašča po letu 1995; priseljevanje iz drugih delov nekdanje Jugoslavije je nekoliko dvignilo rodnost, saj je bilo priseljeno prebivalstvo večinoma mlado ter po spolu dokaj izenačeno (le v prvih fazah priseljevanja so prevladovali moški); vendar se končna rodnost priseljenih žensk ne razlikuje bistveno od tiste pri Slovenkah
- priseljevanje z območij nekdanje Jugoslavije je imelo še nekatere druge posledice; kompenzacijski tok ni bil usmerjen v območja, od koder izvira večji del zdomcev (vzhodna Slovenija), pač pa se je usmerjal predvsem v urbana in zaposlitvena središča osrednje in zahodne Slovenije; izobrazbena sestava priseljenih je bila nekoliko slabša od zdomske (primerjave za obdobje okrog leta 1980): med zdomci jih je imelo osnovno šolo ali manj 51 %, poklicno ali strokovno šolo 33%, gimnazijo, višjo ali visoko šolo 5 %; ustrezni odstotki za priseljence so bili 67 %, 18 % in 15%; migracije z območij nekdanje Jugoslavije so v obdobju 1975-1990 predstavljale več kot tretjino rasti prebivalstva; skupaj z učinkom na rodnost je bila slaba polovica populacijske rasti v tem obdobju povezana s spreminjanjem narodnostne sestave, predvsem v večjih zaposlitvenih središčih in njihovi okolici

-upadanje rodnosti, še zlasti v osemdesetih letih; najbolj drastični padci so v zadnjem obdobju značilni za leta 1989, 1992 in 1997; nataliteta (9,5) in celotna rodnost (1,29) sta med najnižjimi v Evropi ter tudi nižji od vrednosti za sosednje (tudi zgodovinsko in kulturno podobne) države; rodnost je že dolgo pod nivojem naravne demografske reprodukcije; rodnost je zaradi premikov rojstev v kasnejša fertilna obdobja pri ženskah (rojenih v šestdesetih letih in kasneje) najverjetneje podcenjena, kljub temu pa za vse tipe demografskih projekcij (nizka, 1,89 mil. prebivalcev leta 2020, srednja 2,05, visoka 2,21) velja, da bo naravna rast v prihodnjih desetletjih negativna, kar se je že zgodilo v letih 1993 in 1997. Posledica je ostarevanje prebivalstva. Slovensko prebivalstvo sicer ni med najstarejšimi v Evropi, vendar se je v preteklih petnajstih letih zelo postaralo. Povprečna starost moških je 35,5 in žensk 39,0 let. Staranje je deloma povezano s podaljševanjem verjetnosti trajanja življenja (70 let za moške in 78 za ženske, kar je več kot v Vzhodni in manj kot v Zahodni Evropi) zaradi višjega življenjskega standarda; ostarevanje je še posebej pereče na podeželju s problemi depopulacije in v nekaterih starih urbaniziranih območjih ali delih mest.

2.2.2.1. Regionalne razlike demografskega razvoja v Sloveniji

Izbrani kazalci demografskega razvoja po statističnih regijah Slovenije za leto 1997

Statistična regija	Površina km ²	Število Prebivalcev 1997	Gostota	Indeks staranja 97	Trajanje življenja M	Trajanje življenja Ž	rodnost	smrtnost	Naravni prirastek	Selitveni saldo (notr.)	Gibanje preb. 87-97
Pomurska	1369	125957	92	87.8	67.6	76.4	8.9	11.6	-2.7	-43	95.5
Podravska	2169	320072	148	82.3	68.0	75.9	8.3	10.4	-2.1	-101	97.5
Koroška	1040	73973	71	64.1	68.5	76.9	9.4	8.6	+0.8	-46	100.6
Savinjska	2352	256965	109	70.1	68.5	76.3	9.4	9.8	-0.4	-38	100.3
Zasavska	264	46894	178	89.4	76.2	76.3	8.3	10.8	-2.5	+66	98.8
Posavska	885	70359	80	82.9	67.4	75.3	9.8	11.7	-1.9	-10	96.7
Dolenjska	1692	106026	63	62.9	67.2	76.5	10.6	8.9	+1.7	+94	103.8
Osrednja	3538	516989	146	75.0	70.7	78.0	9.4	8.4	+1.0	-195	100.0
Gorenjska	2137	195823	92	69.5	70.0	77.6	10.0	8.3	+1.7	+75	103.2
Notranjska	1456	50431	35	90.1	69.5	78.6	8.3	10.6	-2.3	+75	100.1
Goriška	2326	120439	52	95.7	70.0	78.6	8.8	10.5	-1.7	0	100.1
Obalna	1045	102920	98	96.2	71.7	79.4	7.4	9.3	-1.9	+123	103.6
SLOVENIJA	20273	1986848	98	77.6	71.1	78.7	9.1	9.5	-0.4	0	99.9

Vir: Prebivalstvo Slovenije 1997, št.730, Ljubljana, 1999, SURS (str. 375-379)

Poročilo o človekovem razvoju 1999, UMAR, str 48-51

2.2.2.2. Verjetni razvoj v prihodnosti do leta 2020 (projekcije)

Projekcije prebivalstva do leta 2020

vir	Starostne skupine	Leto 2002	Leto 2007	Leto 2012	Leto 2017	Leto 2020
ZMAR	0-14	302677	278524	288388	297889	300684
	15-64	1383358	1377224	1358921	1306812	1271235
	65 +	287090	312279	329106	365269	390772
	SKUPAJ	1973125	1973949	1976612	1970168	1962691
JAKOŠ	0-14	357149	353024	338935	319497	307885
	15-64	1368367	1356651	1347262	1311139	1281958
	65+	262795	274346	275126	295370	311706
	SKUPAJ	1988311	1984021	1961323	1926006	1901549
SURS	0-19	431530	397949	380188	372277	362867
NIZKA	20-39	588566	561899	531138	477751	444069
	40-59	572328	600362	583822	567398	565144
	60+	389559	406168	451491	488806	430302
	SKUPAJ	1981983	1968378	1946639	1911869	1883511
SURS	0-19	450643	433204	433397	438858	435368
SREDNJA	20-39	599383	580528	556388	511891	485155
	40-59	574175	603758	590258	579710	581894
	60+	397052	421698	472263	522536	543342
	SKUPAJ	2021253	2039188	2052306	2052995	2045759
SURS	0-19	470020	469423	488708	509058	512624
VISOKA	20-39	610183	599125	581569	546011	526339
	40-59	575919	606927	596360	591651	598260
	60+	404160	434641	492459	550333	568838
	SKUPAJ	2060282	2110116	2159123	2197053	2212527

Viri: Prebivalstvo Slovenije 1997, Rezultati raziskovanj, SURS, št. 730/1999, str. 317

Strategija gospodarskega razvoja, delovni zvezek ZMAR, št. 3/letnik VIII/1999, str. 56

Projekcije prebivalstva, A. Jakoš, 1996, Urbanistični institut, str. 82-83

Prikazane projekcije se sicer opazno razlikujejo glede končnega števila ob posameznih kritičnih letih ter v strukturi, vendar je pri vseh opazno zavedanje, da je mogoče stagnacijo števila prebivalstva ali celo njegovo povečanje doseči predvsem z doseljevanjem novega prebivalstva. Glede na sedanjo starostno sestavo slovenskega prebivalstva, rodnostno vedenje in vplive nanje, gospodarskosocialne razmere v Sloveniji in v Evropi, značilnosti delovnih mest v prihodnosti ter še drugih dejavnikov je mogoče grobo oceniti, da je varianta močnega naraščanja prebivalstva do leta 2020 (na 2.21 milijona prebivalcev) preveč optimistična in nerealna. To bi namreč pomenilo, da se bo vsako leto število slovenskega prebivalstva samo na račun doseljavanja povečalo za vsaj 10000 oseb, pretežno mladih, ki bi kmalu vstopili v reprodukcijsko verigo in zlasti proti koncu tega obdobja vplivali tudi z višjo rodnostjo. Tolikšnega vala ni imela Slovenija niti v najbolj imigracijskih sedemdesetih in osemdesetih letih 20. Stoletja. Upoštevajoč prej navedene razloge je smiselno upoštevati predvsem ocene ZMAR in Jakoševe študije pri optimistični oziroma srednji varianti ter najnižjo projekcijo SURS za primer gospodarske recesije in s tem neprivačnosti doseljavanja, lahko pa tudi notranje regulacije na trgu domače delovne sile in omejevanje doseljavanja.

Ocena ZMAR govori o stagnaciji rodnosti oziroma celo rahlemu povečanju okrog leta 2010 ter nato zadržanju le-te. Starostna sestava prebivalstva Slovenije in dosežena rodnost sta že pod pragom naravnega obnavljanja števila prebivalstva. Smrtnost se bo zanesljivo povečevala zaradi vedno večjega števila ostarelega prebivalstva, tudi če se zadrži razmeroma visok socialni standard (predvsem zdravstveno in socialno oskrbo večine prebivalstva) in naj

bi se do leta 2020 bližala 13 promilom. V primeru zmanjšanja socialne in zdravstvene oskrbe ter življenjske ravni nasploh bi se smrtnost povečala.

Prebivalstvena statistika napoveduje nadaljnje povečevanje pričakovanega trajanja življenja od današnjih 71.7 za moške in 78,7 za ženske na 74.1 za moške in 81.2 za ženske leta 2020. Predpostavka za to je stabilen gospodarski razvoj in primerna raven socialne in zdravstvene oskrbe za večino prebivalstva.

2.2.2.3. Značilnosti rodnostnega vedenja v Sloveniji

Po raziskavah so v Sloveniji najpogostejše dvogeneracijske družine obeh staršev in otrok. Trigeneracijske (stari starši, starši, otroci) so čedalje redkejša in značilna zlasti za podeželje, kjer so v preteklosti prevladovali. V mestnih naseljih so veliko redkejša, med drugim tudi zaradi stanovanjskih razlogov. Večina stanovanj je namreč premajhna, da bi omogočala bivanje treh generacij, ki imajo različne poglede, interese in potrebe. Izrazito narašča tudi število enostarševskih družin, ki je večidel posledica ločitev in ne toliko zavestnih predhodnih odločitev žensk, da bodo živele same z otrokom. Ženske z otrokom (ali otroki) postajajo na ta način še bolj delovno in finančno obremenjene ter zaradi tega s še bolj zaprtimi možnostmi za nadaljnje poklicno usposabljanje, izobraževanje, kariero ter koriščenje prostega časa. Na ta način so kot delovna sila manj konkurenčne, posledično pa imajo slabše možnosti tudi otroci iz takih družin, tako materialne kot čustvene in psihološke. Ta skupina prebivalstva je zato potrebna podpor in različnih oblik pomoči. V splošnem je za družbo dražja kot družine z obema staršema. Izrazito narašča tudi število samskih gospodinjstev, in sicer po eni strani ovdovelih (v tej skupini prevladujejo ženske; je posledica daljše življenjske dobe žensk in dejstva, da so v zakonskih zvezah moški praviloma nekaj let starejši), po drugi strani pa zaradi dela ali izobraževanja še neporočenih oziroma nevezanih. Sem je treba šteti tudi osebe na delu v Sloveniji, če so seveda sami. Poseben tip so v Sloveniji še redke neformalne skupnosti istospolnih partnerjev. Čedalje večjo pluralizacijo družinskega življenja potrjujejo tudi vse številčnejše neformalne zveze in v njih rojeni otroci. Število otrok, rojenih neporočnim materam, že dosega okrog 35 % vseh rojenih otrok in kaže tendenco rasti. Vendar je okrog 90 % primerov otrok očetovstvo priznано; ti torej živijo v stabilnih družinskih skupnostih.

Po stopnji poročnosti je Slovenija med zadnjimi v Evropi in se bliža skandinavskim državam in Avstriji. Vendar je nizka tudi stopnja razvez, ki pa kaže tendenco naraščanja. Razveže se skoraj vsak četrti sklenjeni zakon. To je razložljivo z nizko stopnjo poročnosti – če je teh malo, je tudi razvez manj. Razmeroma visoko število in delež enostarševskih družin kaže, da se razide bistveno več parov in družin, kot pa kaže statistika ločitev.

Mlade generacije stopajo v partnersko zvezo (poročno ali ne) kasneje kot so stopale starejše generacije in tudi čedalje več jih je, ki se izogibajo sleherne partnerske zveze. Razlog temu je precej tudi podaljšano sožitje staršev in odraslih otrok. Ti ostajajo pri starših predvsem zaradi podaljšane izobraževanja in s tem odrinjenega pričetka reprodukcijske dobe, deloma pa zaradi slabših možnosti iskanja primerne stanovanja. Statičnost trga z nepremičninami, rast cen stanovanj in gradnje ter že prevladujoče majhne družine (eden do dva otroka) omogočajo mnogim ostajati pri starših.

Ženske se izobražujejo, dokler nimajo otrok. Kasneje je nadaljnje izobraževanje in usposabljanje prej izjema kot pravilo. Pri tem igra veliko vlogo tudi raven izvajanih pravic žensk in mater na delovnih mestih, ki so dostikrat dejansko manj konkurenčna delovna sila od

moških oziroma samskih žensk. Zlasti za matere z več otroki bi bilo privlačen tudi polovični delovni čas, kar se razmeroma redko koristi. Zato je stopajo ženske v reprodukcijsko dobo več let kasneje. Povprečna starost mater ob rojstvu prvega otroka je sedaj že okrog 26 let.

Splavnost postopoma nazaduje. Še vedno je visoka pri ženskah pod 20 let (6 splavov na 10 porodov) ter pri ženskah nad 35 let (ko so večinoma dosegle zeleno število otrok). Nazadovanje splavnosti pripisujejo analitiki predvsem pogostejšemu ali bolj odgovornemu kontracepcijskemu vedenju.

2.2.2.4. Vplivi na rodnostno vedenje

Odločanje za rodnost ter končne posledice tega so rezultat zelo kompleksnih individualnih odločitev na eni ter spodbujevalnih in zaviralnih dejavnikov s strani družbe na drugi strani. V študijah so pogoste težnje po obravnavi tega področja pretežno z vidika položaja in vloge žensk, kar pa je pomanjkljivo in ne odgovarja na vsa vprašanja. V resnici je problem dostikrat prav v tem, da je predvsem ženskam naložena skrb za potomstvo. Med najpomembnejše dejavnike vpliva na rodnostno vedenje in rodnostno učinkovitost so naslednji:

- raven splošne socialne varnosti, izražene v zaposlenosti, varnosti delovnih mest, sistemu podpor in nadomestil, varnost bančnih in zavarovalniških vlog

- pridobitev in ohranitev delovnih mest žensk in mladih mater, možnost deljenega delovnega časa, delovnih pogojev, možnost polovičnega delovnega časa, fleksibilnost delovnega časa in tudi kraja dela (ne gre pri vseh poklicih) ipd.

- individualistična miselnost v podjetjih, ki najprej izloči manj konkurenčno delovno silo, predvsem mlade matere oziroma ženske, ki bi to hotele postati (postavljanje pogojev, da v določenem časovnem obdobju ne bodo zanosile oziroma rodile)

- modnost (moda imeti enega ali dva otroka je sedaj prevladujoča; je toliko učinkovitejša, če govore temu v prid stanovanjski pogoji, način preživljanja prostega časa, standard, avtomobili, dohodki itn.); modnost imeti več otrok je bistveno redkejša, vendar je kot dejavnika ne gre zanemariti

- pozitivne vrednote življenja; ustvarjajo pozitivno, večjemu številu otrok prijazno klimo. Pomembno je posebej pri starših v starosti nad 35 let, ki so si že ustvarili normative družine (enega ali dva otroka) in so ekonomsko, delovno in socialno integrirani in torej razpolagajo s stvarnimi možnostmi povečanja družinskih članov (splavnost je pri tej starostni kvoti precej visoka).

- finančne stimulacije družinam in otrokom nasploh. Namen teh je razbremenitev staršev pri vzgoji, izobraževanju, nekaterih nujnih potrebščinah, zdravstvu, koriščenju prostega časa, kulturnih dobrinah in podobno. To je mogoče doseči z davčnimi olajšavami, subvencijami, socialnimi (otroškimi, starševskimi) dodatki, dejavnostjo humanitarnih organizacij in akcij ipd.

- vrednote starševstva in materinstva kot priznane v družbi; pri tem gre tudi za ustrezno vrednotenje dela in vzgoje v družinah, ne nazadnje tudi po finančni plati oziroma z bonitetami

- stanovanjska vprašanja mladih družin oziroma številčnejših družin. Ker so za reševanje stanovanjskih problemov največkrat izhod pridobitev lastniškega stanovanja (najemniška so draga in tudi ne dovolj dolgoročna), se podaljšuje sobivanje odraslih otrok pri starših. Slovenija je ugodno možnost ustrezno velike kvote najemniških stanovanj zapravila. Ustvarjanje novega sistema bo dolgotrajno in drago. Posebej je pomembno, da so stanovanjske površine dovolj velike, da so primerne tudi za številčnejše družine. Ne gre prezreti, da so premajhna stanovanja tudi pogost motiv za razseljevanje in razpršeno poselitev.

-način življenja, predvsem izraba prostega časa (kot priložnost in vrednota), ekonomska dosegljivost različnih vrst in ravni oskrbe,

-partnerski odnosi; z zaposlenostjo žensk so se le-te ekonomsko emancipirale, vendar tudi izdatno obremenile. Patriarhalni odnosi so sicer v marsičem razrahljani, vendar še prisotni, kar se opaža tudi še v delitvi dela v družini, kjer sta zaposlena oba starša. Opazne spremembe gredo v smer enakomernejše delovne obremenitve, vendar ni pričakovati, da bodo do leta 2020 v pretežni meri (na široki populaciji) uveljavljeni. Pri tem je pomembna tako kakovost kakor stabilnost partnerskih odnosov. Naraščanje ločitev sklenjenih zvez oziroma tudi neformalnih zvez, ki se izkazuje z razmeroma visokim deležem enostarševskih družin (mati z otroki) kaže na krizo družin oziroma partnerskih odnosov. Le-ta praviloma zmanjšuje pričakovano število rojstev. Nasprotno so stabilna partnerstva (praviloma zakonske zveze) in stabilne družine pogoj večje rodnosti.

-življenjska raven; v preteklosti je bila nižja življenjska raven navadno povezana z višjo rodnostjo. V evropskih državah je sedaj stanje do neke mere obrnjeno: najvišji sloji so (bodo) ostali pri nižji rodnosti, pri srednjem se nekoliko povišuje, pri nižjem ostaja nizka. Življenjska raven je tudi tesno povezana s kakovostjo bivanja. Pričakujemo lahko, da bo Slovenija sledila evropskim trendom.

-zdravstveno stanje; čeprav študija o rodnostnem vedenju Slovencev govori o tem, da je ob koncu rodnega obdobja večina žensk in moških imela potomca, so svarila predvsem zdravstvene stroke v smer naraščajočih problemov s plodnostjo populacije (kar je tudi evropski problem). Problem je tesno povezan tudi z reprodukcijskim zamikom.

-odložena reprodukcijska doba: zaradi šolanja, dela (kariere) in urejanja stanovanjskih vprašanj se pričetek reprodukcijskega obdobja odlašča v trideseta leta, posebej pri sloju izobražencev. Čeprav so bodoči starši materialno, čustveno in psihično zrelejši, nastopajo tudi težave zdravstvene narave (t.i. biološka ura je že pozna) z nekoliko večjim tveganjem za mater in otroka. Gre torej za dejavnike, ki zmanjšuje rodnost in obenem v povprečju povečuje zdravstvene stroške

-medgeneracijski sporazum: gre predvsem za urejanje odnosov med generacijo mladih staršev in starih staršev. Slednji sicer lahko prevzamejo določene oblike pomoči mladim staršem (varstvo otrok, pomoč pri delu, tudi finančno), kar je posebej pomembno pri številčnejših družinah ter pri enostarševskih družinah. Ostareli imajo v zameno ohranitev stikov, zaposlitev časa ter občutek koristnosti. S tega vidika je sodelovanje generacij koristno za obe strani in spodbujevalni dejavnik rodnosti. Vendar je treba opozoriti tudi na slabo plat teh odnosov. Starejša generacija je lahko zaradi slabšega zdravstvenega stanja tudi izdatna časovna in finančna obremenitev. Odnosi med generacijami so lahko dvosmerni.

-porast rizičnega obnašanja, ki je rezultat zelo različnih dejavnikov in nastopajo nekoliko pogosteje pri manj družbeno integriranih. Gre za naraščajoče probleme v zvezi z drogami, alkoholizmom, tveganemu ravnanju v prometu, samomorilnostjo, ne nazadnje pa tudi z manj odgovornim kontracepcijskim ravnanjem na eni ter splavnostjo na drugi strani. Največ žrtev zahteva med mlajšim prebivalstvom, ki ima še odprte možnosti poklicnega in družbenega uveljavljanja in končno tudi biološke reprodukcije. Pri starejšem prebivalstvu sta glavna problema alkoholizem in samomorilnost. Posledice teh ravnanj so za družbo finančno zelo drage.

2.2.2.5. Priseljevanje v Slovenijo in imigracijska politika

Slovenija je bila do šestdesetih let izrazito emigracijska, od šestdesetih led dalje pa imigracijsko-emigracijska država. V obdobju najbolj intenzivnega doseljevanja (1975 do 1983) je prišlo tudi do 5000 predvsem mladih oseb obeh spolov iz nekdanjih jugoslovanskih republik v Slovenijo.

Projekcije prebivalstva računajo na večjo ali manjšo imigracijo delovne sile. Projekcija ZMAR računa na okrog 2000 priselitev letno. Najbolj optimistične variante demografskega razvoja (projekcije) pa računajo na vsaj 10000 doseljenih letno, kar pa je slejkoprej iluzija. Število je v splošnem odvisno od gospodarske uspešnosti Slovenije, njene usmeritve, značilnosti delovnih mest, tehnološkega razvoja, kakor tudi od učinkovitosti zaposlovalne in izobraževalne politike v Sloveniji.

Imigracijska politika mora upoštevati naslednja dejstva in procese:

-določena kvota priselitev bo sledila zaradi verižnih migracij po liniji kulturne sorodnosti. Take bodo tudi odselitve prebivalstva ne glede na etnično poreklo.

-priselitve zaradi porok so verjetnejše predvsem na obmejnem območju ob slovensko-hrvaški meji

-možen je prihod manjšega števila predvsem ostarelega prebivalstva (lahko tudi samo začasno) iz držav Evropske unije zaradi bivanjskih ugodnosti (litoralizacija, vinogradniška, gorska območja)

-uvoz tuje delovne sile je smiseln za področja dela in aktivnosti, kjer domače delovne sile primanjkuje (področja kot so: komunalne dejavnosti, gradbeništvo, rudarstvo in podobno). Drugi iskani profil so tudi delavke v zdravstvenih, negovalnih in skrbniških službah. Delež ostarelega prebivalstva je vedno večji in zato bodo tudi potrebe po teh kadrih. Pri tem ne gre zanemariti tudi iskanje cenejše delovne sile od domačih. Zaposlovanje cenejših delavcev v smislu nacionalne strategije ni najbolj smotrno, a je verjeti, da se bodo taki interesi pojavili. Verjetno se bo v nekaterih dejavnostih in podjetjih pojavil interes tudi po čim cenejši delovni sili – torej uvoženi predvsem iz Azije in Afrike. Smiselno je, da imigracijska politika upošteva tudi možnost čim hitrejših adaptacij in amalgamacije ter končno integracije prišlekov v slovensko okolje, za kar so primernejši priseljenci z večjo kulturno-jezikovno in mentalitetno sorodnostjo (slovanske države). Koristna je njihova primeroma razpršena poselitev ter razpršenost glede na etnično poreklo.

-uvoz delovne sile za sezonska dela, posebej v nekaterih kmetijskih panogah, v gozdarstvu in deloma gradbeništvu. Pri tem je smiselno prilagajanja potrebam, ki utegnejo precej variirati. Smiselno je sicer iskati možnost za zaposlitev začasno brezposelnih.

-verjetno bo prišlo tudi do manjšega priliva strokovnjakov za različna področja, od univerzitetnih profesorjev in nižje. Njihov motiv so lahko kakovost bivanja in dela, ki jih more ponuditi Slovenija, kot neke vrste prehodna točka, ali pa (v ugodnih pogojih) tudi prizadevanje RS za uveljavljanje norm razvite postindustrijske informacijske, tehnološko razvite družbe. Sem sodijo tudi osebe, ki bodo v RS na izobraževanju, usposabljanju ali pa inštruiranju. V to skupino sodijo tudi zastopniki podjetij in družb oziroma dejavnosti in so praviloma znanilci in pokazatelji gospodarske dinamike države in družbe. Gre za sloj, ki je ne posebno številčen, vendar mobilni, odprt, opazen in pomemben. Verjetne točke tovrstnega priseljevanja so predvsem Ljubljana in Koper, v manjši meri tudi druga pomembnejša slovenska mesta.

Med odseljevanjem je treba posebej izpostaviti naslednje skupine:

-prebivalstvo, vodeno v statistiki kot »delavci na začasnem delu v tujini in njihovi družinski člani« oziroma zdomci (leta 1991: okrog 57000 oseb) bodo večidel ostali v tujini. Take so izkušnje doslej.

-čezmejne poroke; pogostejše so bil zlasti na Koprskem, Goriškem, v Slovenskih goricah Prekmurju ter ob slovensko-hrvaški meji. Med temi so tudi poroke v slovenske družine v

soseščinskih državah (manjšine). Priselitve zaradi porok v Slovenijo so redkejše in omejene v glavnem na cono slovensko-hrvaške meje.

-zaradi živahnih stikov, izvirajočih iz poprejšnjih oblik čezmejnega sodelovanja (sezonska dela, dela na črno, podjetniško sodelovanje, mešana podjetja, izobraževanje in usposabljanje ter druge oblike sodelovanja in ne nazadnje tudi bančne in zavarovalniške vloge so lahko vodila k trajnejšim odselitvam, če tako pokažejo razmere. Obstaja torej neka tradicija odseljavanja prek različnih vrst stikov.

-začasna odsotnost (tudi nekajletna) zaradi izobraževanja, usposabljanja in drugih oblik dela slovenskih državljanov v tujih središčih in državah. Ta priložnost lahko postane faza trajne odselitve.

-predvsem na podeželju se utegne zaradi nazadovanja kmetijske dejavnosti kot glavnega ali pomembnega vira preživetja sprostiti nekaj delovne sile (zlasti manj kvalificirane), ki bi bili lahko iskalci zaposlitve zunaj meja Slovenije in s tem trajnejše odselitve.

-mogoče je pričakovati določen odliv visoko kvalificiranih (beg možganov). Slovenija že sedaj ne uspe zaposliti vseh razpoložljivih kadrov npr. v znanosti in tehnologiji. Poleg tega bo del teh kadrov zanesljivo v »kroženju«. Zato je treba računati na določen beg možganov iz Slovenije tudi v prihodnje.

3.1.1 razvojna funkcija mest in Slovenija

V razpravi o funkciji mest v Evropi se pogosto v kontekstu razvoja vključevanja v prostorski razvoj, je potrebno in smiselno obravnavati vsaj dva koncepta prostorskega razvoja Evrope: razvoja V.L. in razvoj je bila v predteknični veliki razdalji udarnih pragedov na prostorski razvoj in je postaja urbanizacija in poselitvejem ustrezni. Sodeluje se urbeno, od London-Milana (evropska kultura) je ustrela v Evropi-metropol, torej prostorski razvoj velikih mest, pa razvoj mest in regij, ki pa je ena od vrst in vrst strukture predvsem Nizozemski, pa Mednarodna mreža mest, ki je pomen na ločen Evropi, pa na Francoski in Italiji. Tako in še druge megalopolne in večje prostorske mreže, nato pa funkcije na mestih, pogosto pa se postopoma povečujejo z močnimi transportnimi koridori, in s svojimi funkcijami ustvarjajo in razvijajo v 21. in 22. stoletju evropski kontinent.

Prilagoditveni politiki urbeja opazno doživljajo decentralizirani urbani struktur, močnega prostorskega prostorskega razvoja, prostorske delave dela in razdaljo izmenjavi storitev med regijami. Prostorski razvoj na evropski ravni in funkcijo večjih mestov. Za evropski razvoj mora biti evropski prostorski razvoj evropskih mest v evropski sistem, ne glede na njihovo velikost, ki naj bi bila kot mreža regionalne in lokalne, da se lahko v vsaki regiji Evrope prostorski razvoj ustvari in s tem lokalno regionalno ideniteto. To je odgovor veliki koncentraciji, prihajajojo iz Evrope pa mora funkcija in redkih funkcionalnih in regionalnih diferencij (p. 15)

Prilagoditveni evropski prostorski razvoj odvijajo med temi glavami izročila tudi prostorske prostorske funkcije in evropskega urbane sistema s centralnimi regijami, centralnimi regijami, pol, centraliziranimi metropolami in s centraliziranimi metropolami (p. 1999) Za leto 1999 je bila v evropski mreži evropskega regionalnega funkcionalnega sistema večje število evropskih metropol z populacijo 200.000 in več. To je razlog, da je v letu 1999 mest, ki so imela priložnost za evropsko regionalno funkcionalno mrežo in regionalno mrežo, in sicer se je število mest na 280 in se je povečalo.

Nacionalna mreža mest ima v letu 1999 280 mest. Glavna mesta Slovenije Ljubljana ima 300.000 prebivalcev in je regionalna mreža evropske mreže. Druga največja mesto je Maribor z več kot 100.000 prebivalci, tretje mesto pa je Celje z 100.000 prebivalci. V letu 1999 je bilo 21 mestnih občin s 100.000 prebivalci. Evropa ima 280 mest, kar je več kot 280 mest na 280 milijard prebivalcev.

3.Družba in razvoj poselitve

Slovenija sodi z 99 prebivalci na km² med redkeje naseljene evropske države, hkrati pa z okrog 6000 naselji med države z izrazito razpršeno poselitvijo ter z 50 % mestnega prebivalstva med šibko urbanizirane evropske države. Zunanji videz pokrajin je zato pretežno kmečki in podeželski, čeprav mestni način življenja in nekmečki način gospodarstva odločno prevladujeta. Večjih povsem nenaseljenih območij v Sloveniji ni, večje zgostitve pa so predvsem v dolinah in ravninah z več ravnega in nizkega sveta. Izrazito razpršena poselitev je rezultat kolonizacije v različnih obdobjih, ko so naselili tudi manj primerna hribovita in gorska območja v obliki samotnih kmetij, zaselkov in manjših naselij. Razpršena poselitev je po drugi strani odraz reliefne razdrobljenosti. Raznovrstnost naselbinskih oblik in tlorisov naselij daje slovenskim pokrajinam pester in slikovit videz, toda obenem je vzdrževanje drobno razpredene infrastrukture izdatno breme države in lokalnih skupnosti.

3.1.Mesta in urbanizirana območja

3.1.1.Evropsko omrežje mest in Slovenija

Če govorimo o slovenskem omrežju mest v Evropi še posebej v kontekstu našega vključevanja v Evropsko zvezo, je potrebno to omrežje obravnavati v okviru konceptov prostorskega razvoja Evropske zveze. V Evropski zvezi je bilo v preteklosti veliko različnih strokovnih pogledov na prostorski razvoj in še posebej veliko razmišljanj o poselitenem vzorcu. Vrstile so se urbane osi London-Milano, (evropska banana), pa zamisel o Evropi-metropol, torej predvsem razvoja velikih mest, pa razvoj mest in regij, ki ga goji zaradi svoje urbane strukture predvsem Nemci, pa Mediteranski modri lok, ki je pisan na kožo Španije, južne Francije in Italije. Take in še druge zasnove se še vedno proučujejo, niso pa brez vpliva na razvoj, posebno ko se postopoma povezujejo z močnimi transportnimi koridorji, ki s svojimi tipalkami segajo tudi v naš prostor z 5.in 10. evropskim koridorjem

Poselitvena politika izhaja npr.iz dominance decentraliziranih urbanih struktur, močnega prepletanja poselitenih sistemov, prostorske delitve dela in naraščajoči izmenjavi storitev med regijami. Evropa opozarja na mednarodni pomen in funkcijo večjih centrov. Zastavljeni cilji morajo upoštevati predvsem krepitev evropskih mest v policentrični sistem, ne glede na njihovo velikost, ki naj bi bili kot motor regionalnega razvoja, da se lahko v vseh območjih Evrope posreduje razvojne impulze in s tem krepí njihovo identiteto. To je odpoved velikim koncentracijam, prihodnja politika pa mora temeljiti na načelih funkcionalne in regionalne diferenciacije.«(15)

Predvidevanja evropskega prostorskega razvoja navajajo med tremi glavnimi temami tudi nastajanje izravnane policentričnega urbanega sistema z centralnimi regijami, centralnimi razvojnimi poli, multinodalnimi transportnimi centri ter metropolitanskimi prostori.(16) 1999) Že leta 1989 je bila v okviru Evrope dvanajsterice izdelana funkcijska hierarhična študija večjega števila evropskih metropol z najmanj 200.000 prebivalci. Na ta seznam se je uvrstilo 165 mest, ki bi imela priložnost za evropsko kooperacijo in odgovornost za razvoj in tekmovalnost. ta seznam se je kasneje razširil na 280 in še ni končan.

Slovensko omrežje mest ima posebne značilnosti. Glavno mesto Slovenije Ljubljana ima 300.000 prebivalcev in je najpomembnejše slovensko mesto. Drugo največje mesto je Maribor z več kot 100.000 prebivalci, 12 mest ima več kot 10.000 prebivalcev, 20 mest več kot 5.000 prebivalcev in 21 mestnih naselij z manj kot 5.000 prebivalci. Drugi rang imata Celje in Koper, tretjega imajo štirje regionalni

centri, četrtega 10 manjših regionalnih centrov in petega 7 občinskih centrov, ki imajo zaradi bližine večjega regionalnega centra nekatere netipične funkcije. Podoben rezultat uvrščanja je dala tudi »clusterska« analiza glede na demografske in socioekonomske kazalce. Simulacija trendov kaže da se odnosi med centri v slovenskem mestnem omrežju ne bodo bistveno spreminjali in da bo urbani sistem ostal stabilen.

V kontekstu Evropskega razmišljanja je naš slovenski urbani sistem relativno slaboten. Imamo edino Ljubljano z več kot 200.000 prebivalci, na seznam bi se lahko uvrstila še Maribor zaradi specifične lege med Ljubljano, Gradcem in Zagrebom, pa slovensko obalno somestje-trojica Koper-Izola-Piran zaradi svoje svetovne odprtosti in specifične turistične funkcije ter povezave s Trstom. S tega vidika bi lahko povezani Koper-Ljubljana-Maribor postali poli nosilne razvojne osi in večje prostorske kohezije Slovenije. »Pri zasnovi urbanega sistema je potrebno upoštevati možnosti umeščanja teh treh mest, Ljubljane v omrežje evropskih mest, Ljubljane in Maribora v omrežje srednjeevropskih mest, somestja Piran-Izola-Koper v omrežju mediteranskih mest in omrežje severnojadranskih pristanišč« (17). V drugi liniji bi kazalo načrtno povečati regionalno gospodarsko in upravno moč somestja Radovljica-Bled-Jesenice, Slovenjgradca in Raven, Krško-Brežic, in Postojne.

Med pospeševalce mestnega razvoja se štejejo naslednji kazalci: regionalno prebivalstvo in njegova rast, sedeži internacionalnih družb, infrastruktura in tehnične aktivnosti in tehnopoli (podjetniške valilnice), mednarodne šole (tak izrazit primer krepitve funkcije mesta je Bled z šolo menedžmenta), število naseljenih inženirjev in tehnikov, sedeži raziskovalnih organizacij, univerz in visokih šol, sedeži bank in finančnih inštitucij, obstoj letališča, obstoj kulturnega okolja, tradicija sejmov in kongresov, sedeži založb in število edicij, telekomunikacijski centri, ekonomska moč domačih podjetij, arhitekturna podoba mesta, naravna in kulturna dediščina ter prijaznost okolja.

Evropska globalizacija pospešuje razvoj policentrično razporejenih urbanih regij. V Evropi je takih metropolnih regij, različnih velikosti, moči in prostorskega vpliva okoli 280. Z vidika takega razvoja se mora država vprašati, kakšen inštitucionaliziran prostorski sistem bo vspostavila, da bo lahko uspešno vstopala v sistem mednarodnega gospodarskega in kulturnega tekmovanja. (13)

Mesto je bilo vedno pospeševalec razvoja. V novem družbenem sistemu globalnega tržnega gospodarstva postajajo konkurenčna tudi mesta. Družba, ki bo sposobna dobro urejevati in razvijati svoj prostor, graditi in prenavljati svoja mesta in naselja skladno s socialnimi, gospodarskimi, prostorskimi in okoljskimi cilji bo zaradi svoje večje privlačnosti, socialne urejenosti, gospodarske uspešnosti, pravne varnosti, kvalitete bivanja, urejenosti narave in kulturnega okolja v znatni prednosti pred ostalimi tekmeci. Hitreje bo privabila tuje investitorje in kapital, pa tudi turiste. (14)

3.1.2. Urbanizacija, suburbanizacija, reurbanizacija

Pod vplivom socialnega in ekonomskega razvoja se vedno hitreje dogaja proces preseljevanja ljudi iz podeželja v mesta. Močan motiv za tako urbanizacijo je prepričanje ljudi, da v mestu obstojajo veliko večje možnosti za dobro življenje, večji izbor delovnih mest, boljša sodobnejša stanovanja, večje možnosti za izobraževanje in kulturno udejstvovanje, višji dohodki, skratka večji izbor življenjskih možnosti in s tem višjo kakovost življenja.

Z širjenjem večjih mest, pa se nekoliko kasneje pojavi obratni proces preseljevanja in naseljevanja ljudi na obrobju mest, kjer so večje možnosti za graditev stanovanj in hiš v mirni naravi, v zelenju, še vedno relativno ugodna razdalja do delovnega mesta. Ta suburbanizacija omogoča kombinacijo uživanja

ekonomskih prednosti, ki jih nudi bližina večjega centra/mesta in bivanjskih prednosti, ki jih nudi bivanje v relativno mimem podeželskem okolju. Suburbanizacija pa je tudi selitev delovnih mest, na primer trgovine, obrti in servisov na mestno obrobje ali regionalno podeželje.

V Sloveniji manj zaznavna, vendar že prisotna pa je reurbanizacija, to je prehajanje obratno preseljevanje ljudi nazaj v mesto. Vendar to preseljevanje ni tako množično. Preseljujejo se predvsem ljudje, ki na obrobju mest pogrešajo socialne, kulturne in druge kontakte in, ki imajo tak socialni in ekonomski status, da si lahko privoščijo izjemno kakovostno mestno stanovanjsko okolje. Z višanjem življenske ravni prebivalstva, z večjo mobilnostjo ljudi, se bodo v bodoče vsi ti procesi nadaljevali in intenzivirali. Odločal bo osebni izbor kakovosti bivanja, preseljevanja pa se bodo nadaljevala.

3.1.3. Urbanizacija in gravitacijska vloga mest

Proces urbanizacije kaže selitveni saldo v letih 1982-1994. Iz ogroženih in odmirajočih podeželskih območij se je v tem obdobju odselilo 16.059 oseb. (letna stopnja -1.06 %.) Na urbanizirano podeželje se je preselilo 19.344 oseb (letna stopnja + 0.60 %), v mestne regije 26.767 oseb (letna stopnja +1.43 %), v obmestja 26.390 oseb (+1.52 %) in v sama mesta le 377 oseb (letna stopnja 1.64%). (18) To kaže, da urbanizacija napreduje, da napreduje dezurbanizacija, kaže pa tudi na veliko privlačnost periferije mest in mestnih regij, kar pomeni, da mesta vztrajno rastejo in se regionalizirajo

V kontekstu mestnih regij govorimo o aglomeraciji ali koncentraciji ljudi, delovnih mest, bančništva in finančnih storitev, visokega šolstva in znanosti, specializiranega vrhunskega zdravstva in drugih uslug, višje kulturne ponudbe. Stopnja urbanizacije niti ni toliko pomembna, kot so pomembni nenehni procesi urbanizacije, dezurbanizacije in reurbanizacije, v tem kontekstu pa vedno bolj že kritična razpršenost poselitve in marginalna obrobja mest.

Slovenija je hipourbanizirana, še vedno neizrazito »pomestena« dežela. Da se je v razvoju izkristaliziralo nekaj za naše razmere večjih središč, da je razvoj mest in somestij ali reurbanizacija proces nastajanja urbanega sistema na podlagi povezovanja in združevanja, da mesta postajajo prevladujoča oblika in organizacija trajnega vsakdanjega življenja« (19).

Bistvo skladnega regionalnega razvoja je prav v sodelovanju in dopolnjevanju omrežja največjih pa tudi podeželskih mestnih središč. Širjenje splošne opremljenosti, ki je značilna za urbano civilizacijo, se bo razširilo na vsa območja s primernim omrežjem urbanih centrov in centralnih krajev. Le v tem smislu bo razlika med mestnimi in podeželskimi območji izginjala. Ostala pa bo, glede na različne gospodarske in prostorske značilnosti. To pa seveda ne pomeni izgube identitete enih in drugih«.(24)

Če se vprašamo kaj lahko, poleg gravitacije še definira urbano pokrajino vzamemo razlago prof.dr.Fistra: »da tako krajino definirajo značilne prostorske sestavine, ki so hkrati tudi oblikovalski kriteriji za formiranje identitete. To je sedem kriterijev na ravni krajine, 9 kriterijev na ravni naselja in 9 kriterijev na ravni posamezne arhitekturne vrednote. Kot primer navajamo le kriterije na ravni krajine to so: lokacija in lega nasebinskih teles v pokrajini, usklajenost in prilagojenost reliefnim značilnostim, ustvarjene meje, robovi in posebni deli prostora, struktura, členjenost in parcelacija površin, vedute in dominante v odnosu do krajine, vsebinske pomenske in simbolne vrednosti in posebne dodatne vrednost.i.« (26) Zanimivo je, da se slovenske arhitekturne krajine in regije, (po številu 14, razvidne iz priloge) generalno, z nekaterimi razlikami, pokrivajo z našimi uradnimi statističnimi regijami, (po številu 12).

3.1.4. Funkcijska členitev mestnega prostora

Funkcijska členitev mestnega prostora je bila v vseh časih načrtovana, od antičnih mest z mestnim središčem, agoro in forumom in stanovanjskimi četrtmi za različne meščanske razrede, preko srednjega veka s cerkvenim in grajskim prostorom in trgom in okoljskimi stanovanjskimi hišami do dobe kapitalizma z jasnim imperialnim središčem, kvalitetnejšimi privilegiranimi četrtmi v il, običajno na zahodni »boljši« strani mesta in industrijskimi in množičnimi delavskimi četrtmi običajno na »slabši« vzhodni strani mesta. Ta delitev mestnega prostora se je obdržala prav do danes. Tudi moderna, čas racionalizma in funkcionalizma s svojo »Charte d'Athenes« je zahtevala izrazito funkcionalno delitev mestne površine na homogena mestna območja in na urejenost prometa med njimi.

Generalni urbanistični plan Ljubljane iz leta 1965 je površine opredelil takole: površine za stanovanja, za industrijo in skladišča, za servise in mestne službe, za medicinski center, za inštitute in šolstvo, za šport, za parke in zelenje, za ostalo in posebej še površine za bodočo naselitev.

V Urbanističnem inštitutu SR Slovenije je bil opredeljen sistem urbanih dejavnosti takole: bivanje v večdružinskih hišah in v enodružinskih hišah, proizvodnja in gradbeništvo, komunikacije, distribucija trgovin, poslovalnic in skladišč, materialne storitve gostinstva, drobne uslužne obrti in komunale, intelektualne storitve, zbornice banke, zavarovalnice, biroji in uprave podjetij ter javne uprave in dejavnosti splošnega blagostanja kot so zdravstveno in socialno varstvo, izobraževanje znanost in raziskovanje, kultura umetnost in družbene organizacije ter rekreacija in šport. (29)

Toda v zadnjih desetih letih se v urbanizmu pojavljajo povsem nove paradigme. Te nastajajo zaradi vse bolj kritičnega stanja okolja, predvsem zaradi prometne krize v večjih mestih. Po teoriji je promet pravzaprav po nepotrebnem izgubljena energija, še posebej osebni motorni promet, ki se je razvil v zadnjih 130. letih do neslutenege obsega in še kar narašča. Pokazalo se je, da zelo stroga funkcionalna delitev na homogena območja, pretežno z eno samo funkcijo povzroča vedno več prometa, med temi funkcijskimi območji, med lokacijo doma in lokacijo dela, med lokacijo doma in lokacijo veletrgovine, med lokacijo območij univerze in študentskih domov ter dislociranimi večjimi športnimi centri (najnovejše dileme v zvezi z konceptom multifunkcijske športne dvorane v Stožicah in zahtevami za športnimi napravami neposredno pri dijaških domovih.). Že od nekdaj je znano, da je edini način regulacije količine prometa smotna raba površin, gostota naselitve in pozidave to je uporaba indeksa izrabe tal, vendar se ta instrument uporablja, kar kaže na nizko stopnjo strokovnosti dolgoročnega prostorskega načrtovanja.

V teoriji trajnostnega razvoja se vse bolj uveljavlja spoznanje, da je potrebno povsod, kjer je to mogoče, mešati različne kompatibilne funkcije na posameznih mestnih območjih. Bodisi z interpolacijo novih funkcij v že zgrajena območja, pri prenovi starejših območij in pri novih naselitvah. Prebivalci bi tako lahko opravljali delo v bližini svojih domov (na tem mestu se ne spuščamo v napovedi o delu na domu v zvezi z napredkom računalniške tehnike), promet pa bi se zmanjšal.

3.1.5. Preobrazba starih mestnih središč, revitalizacija in možna zgostitev poselitve

Kar zadeva stara mestna središča smo soočeni z veliki problemi, s socialnimi problemi ostarelega prebivalstva in propadanjem stanovanjskega fonda, z naseljevanjem oseb nižjega dohodkovnega razreda v manjvredna stanovanja, ponekod z problemom prenaseljenosti stanovanj, z slabimi higijenski razmerami, z odseljivanjem trgovine na periferijo mesta, zaradi slabe prometne dostopnosti v mestnih središčih, s spreminjanjem stanovanj v poslovne prostore, s pomanjkanjem parkirnih prostorov za domicilne prebivalce mestnega središča, z neracionalno okupacijo parkirnih prostorov v mestnem

središču za uslužbenca javne uprave tako, da se celo uzurpirajo in zapirajo nekatere mestne ulice (primer Štefanove ulice v Ljubljani).

Drug problem a tudi nove možnosti predstavljajo tako imenovane »sive cone v mestih. Profesor Janez Koželj je problem in možnosti zelo dobro prikazal v prispevku razvrednoteni urbani prostori (30). Citiram »Pri obravnavanju pojavov razvrednotenja se srečujemo še z naslednjimi pojavi in strokovnim besedjem: opuščeno in nezasedeno zemljišče, neuporabljeno ali premalo uporabljeno zemljišče, zapuščena ter propadajoča, opustošena ali uničena tla, zanemarjeno zemljišče, neuporabno zemljišče in ruševine, oživljanje, prenova, celostna ponovna zazidava, prezidava. Celovita sanacija degradiranih mestnih predelov se lahko izvaja le v prostorsko zaokroženih območjih, po usklajenih načrtih in postopkih, zajamčenih finančnih virih in časovno izvedljivih programih«(konec citata).

Analiza možnosti za prenavo in zgoščevanje strnjjenih pozidanih območij mesta Ljubljane pokazala, da je gostota poselitve v Ljubljani z 12.2 os/ha (za bivše območje petih ljubljanskih občin) v primerjavi z večjo gostoto v večjih evropskih mestih zelo nizka, da pa Ljubljana ni doživela tiste zgostitve, ki so jih doživela evropska mesta v historičnem obdobju intenzivnih zgostitev v 19.stoletju. Avtor ugotavlja, da bi že z skromnim povišanjem gostote v samih stanovanjskih območjih od sedanje gostote 35.4 os/ha na 40 os/ha na ocenjenih 5504 ha lahko naselili novih 25.000 prebivalcev. (31)

3.1.6.Razvoj partnerstva mesta in podeželja

Pri obravnavanju odnosa mesta in podeželja je treba omeniti dolgo veljavno tezo, da mesto izčrpava podeželje socialno, ker ruši in omalovažuje tisočletno povezavo človeka z naravo in zemljo, ekonomsko ker degradira podeželje zgolj v prehranbenega oskrbovalca mest za nizko plačo, prostorsko ker jemlje podeželju kmetijska in gozdna zemljišča za rast mest. Vendar je res tudi to, da so se mesta razvila v tvorbe z mnogimi različnimi funkcijami visoke kvalitete, ki danes lahko vse drugače skrbijo za razvoj podeželja. Bodoči razvoj bo zato temeljil bolj na partnerstvu vodilnih centrov in njihovega podeželskega vplivnega območja ter na koriščenju vseh virov, tako mestnih kot podeželskih. Mesto je danes s svojimi akumuliranimi viri na področjih izobraževanja, šolstva, kulture, finančnih storitev, znanosti, svetovanja, podjetniškega razvoja, trgovine, upravnih storitev, načrtovanja pravi partner za razvoj podeželja z njegovimi svojstvenimi viri razvoja kmetijstva, gozdarstva, voda, prehranske industrije, kmečkega turizma, termalnega turizma in vseh vrst rekreativnega turizma in športa vezanega za naravno krajino z gozdom in vodami. Partnerstvo med mestom in podeželjem mora temeljiti na policentričnem razvoju naselij tudi znotraj regije/bodoče pokrajine, na varstvu kulture krajine in kulturne identitete.

V Sloveniji bi koncept skladnejšega regionalnega razvoja s posebnim ozirom na dogajanja v zadnjem desetletju pomenil predvsem, da je poleg izgradnje temeljnih prometnih koridorjev treba krepiti regionalne povezave tudi v območjih, ki so oddaljena od glavnih prometnic. To bo omogočilo, da bodo tudi centri, ki niso v bližini glavnih razvojnih osi ohranili in celo okrepili svojo vlogo. Ta vloga pa seveda pomeni vedno večje prepletanje tudi znotraj vplivnih območij posameznih centrov. Tako opisani koncept pa seveda nikakor ne pomeni neurejenega razvoja poselitve in dejavnosti, ki bi škodil varstvu okolja in bi tudi porabil preveč površin (25)

3.1.7.Sonaravni in trajnostni razvoj mest

V 21.evropskem stoletju naj se uveljavi sonaravni in trajnostni razvoj mest Mesto naj bo zgrajeno za človeka in ne za motorno vozilo. Brezosebno sterilno arhitekturo naj zamenja nova urbaniteta Mesto naj bo zgrajeno tudi za otroka, ženo, ostarelega občana in invalida, za pešca in kolesarja in se samo za borbenega poslovneža v avtomobilu. Mesto naj bo brez pretiranega hrupa in z dobrim zrakom. Mestno zemljišče ne sme postati predmet brezobzirme špekulacije. Mestna stanovanjska politika naj bo kreativna,

inovativna in raznolika. Stanovanjska območja naj bodo po meri pešca in z mešanimi funkcijami, tudi delovnimi mesti. Mesto je treba spremeniti, popraviti, v mestu moramo ustvariti arhitekturne ambiente. Mesto mora spet ozeleneti. Veliko mestno in regionalno strukturo naj obvladuje hiter in udoben javni potniški promet, ki bo povezoval jasno artikulirane in zanimive mestne centre, ki bodo človeku nudili poleg stimulatívne okolja za delo tudi, razvedrilo, kulturo in estetski užitek. V te centre naj se vrne vrhunska specializirana trgovina in atraktivna ponudba. Mesta in naselja naj se združujejo v smiselna somestja, z vmesnim podeželskim prostorom, s katerim morajo živeti v tvornem partnerskem življenjskem in razvojnem sožitju. Mesto naj postane kraj odprte demokracije, kraj sodelovanja občana pri načrtovanju in razvoju, kraj racionalne in dobre mestne uprave.. Ali je vse to utopija? Ne verjamemo. Človek je sposoben največjih tehniških, ekonomskih in kulturnih dosežkov. Zakaj si ne bi ustvaril dobrega in lepega mestnega okolja.

3.2. Podeželje

Podeželje predstavlja nad tri četrtine celotne površine slovenske države, na katerem živi le slaba polovica prebivalstva. Podeželje se od urbanih in urbaniziranih območij razlikuje po strukturi, funkcijah in fiziognomiji. Prepoznavno je po razpršeni in v primerjavi z mestnimi območji redki poselitvi z manjšimi vaškimi naselji, zaselki in samotnimi kmetijami. Samotne kmetije prevladujejo v hribovitem in goratem svetu Vzhodnih Karavank, Pohorja in Kozjaka, prisotne pa so tudi drugod. V gričevnatem in hribovitem svetu subpanonskega obrobja (zlasti Slovenske gorice, Haloze) so v prevladi razložene vasi v slemenski legi, v kraških hribovjih in planotah Notranjske in Dolenjske ter po zasavskem hribovju prevladujejo manjše vasi in zaselki. Le na ravninah Vzhodne Slovenije in ponekod na Gorenjskem so tudi prvotno agrarna naselja nekoliko večja. Razdrobljen naselbinski sistem je dediščina agrarne dobe, ki je do danes pustila svoje sledove ne le v zasnovi poselitve, temveč tudi v parcelni razdelitvi, posestni sestavi, omrežju prometnih poti in izoblikovanostjo podeželske kulturne krajine. Posredno kroji ta dediščina način življenja prebivalcem slovenskega podeželja še danes; s prednostjo bivanja v lepi, privlačni in slikoviti pokrajini, a tudi pokrajini, ki je za posameznika, lokalno skupnost in celotno državo dokaj draga za vzdrževanje.

3.2.1. Vloga in pomen podeželja

V preteklosti je bil podeželski prostor predvsem prostor kmetijske dejavnosti domačega prebivalstva. Le sorazmerno majhen del je živel od drugih zaposlitev. Bil je skoraj v celoti samozadosten in stabilen. Danes je kmečkega prebivalstva v Sloveniji le še dobrih 6 %, kmečka gospodarstva pa ima še četrtna slovenskih gospodinjstev oziroma vsaj polovica tistih, ki prebivajo na podeželju. Zaradi urbanizacije in modernizacije na eni ter številnih interakcij med mestom in podeželjem na drugi strani je slednji postal izrazito multifunkcionalen.

Kmetijstvo je bila osnovna dejavnost, ki ji je bila pridružena tudi domača obrt in v majhni meri še ostale storitvene dejavnosti (šolstvo, zdravstvo, trgovina, promet itn.). Prevladovala je samooskrbna usmerjenost različnih kmetijskih tipov. Izrazito tržno naravnost so poznala predvsem sadjarska in vinogradniška območja že v agrarni dobi. Naraščajoča deagrarizacija je tudi pri kmetih postopno razbila avtarkijo. Tudi manjše kmetije so pričele delno proizvajati za trg. Večjo tržno naravnost je zaviral 10-hektarski maksimum obdelovalne zemlje in povzročil naglo prilagoditev v polkmetije. Lastniki, tedaj večinoma brez kvalifikacij, so se zaposlovali v nekmečkih dejavnostih, kmetije pa večinoma obdržali. Na zunaj je ostala pokrajina tipično kmečka z številnimi elementi modernizacije, struktura pa je postajala čedalje bolj nekmečka. Naslednja generacija je bila skoraj v celoti nekmečka, čeprav je tudi še obdržala kmečko gospodarstvo. Le manjši del kmetov se je ustrezno moderniziral in v celoti prilagodil tržnim razmeram. Posebej je treba šteti nekdanja družbena veleposestva, ki so bila izrazito tržno naravnana. Kmetijstvo je kot gospodarska panoga in kot dodatni vir preživljanja za podeželje še vedno pomembna

dejavnost. Pričakovati je, da bo tudi obdržala svojo vlogo, seveda ob nujnih modernizacijskih in organizacijskih ukrepih.

Podeželje je bilo dalj časa tudi **rezervoar delovne sile** na eni, v novejši dobi pa tudi blažilec različnih gospodarskih kriz. Industrializacija je črpala kadrovske potencial v velikim meri prav s podeželja. Višek delovne sile je bil tudi razlog agrarne prenaseljenosti in izvor migracij v mesta, v določenih obdobjih pa zlasti v tujino. Večina slovenskega izseljenstva izvira s podeželja. Danes so razmere korenito drugačne, saj so obsežna podeželska območja demografsko že močno izčrpana in ne premorejo več niti dovolj sil za lastno vzdrževanje. To vzpodbuja k nadaljnjemu odseljevanju. Še vedno predstavlja del podeželskega prebivalstva potencialne doseljence v mestna območja.

V moderni dobi je postalo podeželje tudi **izrazita rekreacijska cona** lastnega in še bolj mestnega prebivalstva. Gre za različne oblike rekreacijskih in tudi turističnih dejavnosti. Urejena, infrastrukturno opremljena območja so močan motiv dnevnih in tedenskih obiskovalcev. Mnogim veliko pomenijo počitniška bivališča na podeželju, še posebej če združujejo tudi lastno pridelavo hrane. Vrtničarstvo je zanimivo zlasti za obrobja bližnjih mest. Sen mnogih Slovencev je lastna hiša, vrt, bivanje v zelenem, podeželska domačijskost. Kolesarstvo, hoja, pohodništvo, tek, roljanje, pikniki, ob vodah vodni športi so najpogostejši motivi, ki se jim pridružujejo še novi. Vrednost podeželja raste s turistično in rekreativno privlačnostjo, a to vnaša v prostor tudi vrsto konfliktnih rab prostora in lahko poslabšuje kakovost življenja podeželskega prebivalstva. V prihodnosti se bo zaradi boljše dostopnosti rekreacijsko-turistični pomen podeželja še večji.

Podeželje je tudi **kvaliteten bivalni prostor**. Vrednota bivanja v zelenem je sicer nihala v različnih obdobjih, v sedanosti in tudi v prihodnosti pa se vsaj v slovenski populaciji kaže kot zelena bivalna oblika. Gre predvsem za mestu in urbaniziranemu območju najbližja podeželska območja, ki imajo dobro infrastrukturno omrežje ter so hkrati blizu središč zaposlitve, potrošnje, oskrbe in drugih zanje vrednotenih bivalnih kvalit. Poleg tega je podeželski prostor vedno tudi rezervna površina za širjenje urbanizacije. Ne nazadnje opravlja bivalno funkcijo vsaj za domače prebivalstvo, ki na podeželju predvsem biva, ostale funkcije pa zadovoljuje v drugih območjih. Končno je treba ob naraščajoči vrednosti komunikacijske tehnologije računati tudi na tista delovna mesta, ki se bodo lahko razpršila tudi po podeželju. Delovno mesto bo domači računalnik, bivalni ambient pa podeželska hiša s pripadajočim zemljiščem, ki bo hkrati tudi rekreacijski prostor.

Podeželje ima velik pomen tudi zaradi **ohranjanja okolja in naravnih virov**. Redkejša poselitev je pomemben predpogoj za ohranjenost naravnih ali polnaravnih ekosistemov, občutljivih ekotopov in t.i. zelenega pasu (dejansko ali potencialno). Ohranjeno okolje je tudi ena od vrednot oziroma ciljev, ki ga skušajo doseči s konceptom trajnega sonaravnega razvoja. Po drugi strani pa je intenzivnejše kmetijstvo in druge dejavnosti, vključno z bivanjem, že precej poseglo zlasti v naravno bolj občutljive predele in jih izdatno obremenilo. Varovanje podeželske pokrajine pred občutnejšim onesnaženjem je hkrati tudi skrb za vire pitne vode, kvalitetne zelene površin, primerno ozračje. V Evropi je ponekod to že najpomembnejša funkcija podeželja in je temu podrejena tudi kmetijska proizvodnja. V Sloveniji je zavedanje okoljskih problemov visoko, raven okolju prijaznega ravnanja pa še močno zaostaja.

Kot ohranjena kulturna krajina ima podeželje tudi **velik kulturni pomen**. Je del prostorske in tudi narodne identitete. Ni naključje, da sta tudi kultura in folklor vezani izrazito na podeželski prostor (kar ni najboljše in kaže na neprilagojenost urbani kulturi). Kulturni pomen krajine, torej tudi podeželske, izrazito narašča.

Končno je podeželje tudi pomembna **strateška rezerva**, tako glede razpoložljivega prostora za različne dejavnosti, kakor za kmetijsko proizvodnjo (nacionalne rezerve npr. za pridelavo hrane). Razpravljanje

o obsežnosti strateških rezerv podeželskih območij ima slejkoprej tudi špekulativen značaj. S tega vidika je mogoče govoriti tudi o obrambni vrednosti nekaterih podeželskih območij, posebej ko gre za obmejna območja.

3.2.2. Kmetijstvo kot vzdrževalec in oblikovalec podeželja

Kmetijstvo je glavni dejavnik oblikovanja, vzdrževanja in spreminjanja tradicionalne in moderne, in zato tudi jutrišnje podeželske pokrajine. Današnja podoba in v veliki meri tudi struktura je značilni dedič pretekle in polpretekle dobe, ko ni prišlo do pomembnejših strukturnih premikov tako kot v Zahodni Evropi. Podedovano stanje se sedaj dostikrat postavlja kot eden ključnih razvojnih problemov. Pri tem velja opozoriti, da je kmetijstvo kot dejavnost in podeželje kot prostor v vsej Evropi deležno posebne pozornosti in skrbi. Za razliko od industrije in različnih uslužnostnih servisov, kjer prevladuje prost trg, je kmetijstvo postalo stvar izrazito dogovorne ekonomije. Določene so kvote, koliko sme posamezna država in regija proizvajati in kakšnih pravil igre se mora držati. Pojavljajo se naslednji ključni problemi.

Posestna struktura. Ena največjih ovir za boljši položaj kmetijstva in podeželja je izrazito drobnoposestna struktura. Pred drugo svetovno vojno je znašala povprečna velikost slovenske kmetije še okrog 8.5 ha, z nacionalizacijo na eni ter nadaljnjim drobljenjem na drugi strani pa se je do leta 1991 zmanjšala na 5.5 ha in se še vedno zmanjšuje. Tako majhne posesti ne omogočajo racionalne rabe mehanizacije in ukrepov, kar draži proizvodnjo hrane, lastnikom – kmetom pa večinoma ne omogoča primernega standarda. Edino kmetije, usmerjene v vinogradništvo, intenzivno sadjarstvo ter povrtninarstvo, imajo lahko primeren dohodek tudi na manjših posestih. Med gospodinjstvi s kmečkim gospodarstvom je bilo leta 1991 28.4 % s posestvijo pod 1 ha, 22.4 % med 1 in 3 ha, 13.6 % s 3-5 ha, 18 % s 5-10 ha in 17.6 % nad 10 ha. Najbolj razdrobljena posest je na območju Istre in Goriških Brd, v veliki meri kot dediščina kolonata. Take razmere so ob 10-hektarskem maksimumu naravnost silile kmete k zaposlovanju izven kmetijstva. S tem je zemlja polagoma prešla v nekmečke roke. Polkmetije so postale odločilni dejavnik kmetijske politike v Sloveniji, če izvzamemo manjši de čistih kmetov in t.i. družbeno posest, ki je obsegala okrog 10 % kmetijskih površin v Sloveniji. Z denacionalizacijo se je del kmetijskih površin vrnil prvotnim lastnikom oziroma dedičem, s čimer se je povečalo vsaj nekaj kmetij. Obenem je nekaterim kmetom z najemanjem uspelo povečati produktivne površine na vsaj zmerno racionalno raven. Naravni pogoji zaradi nagnjenosti zemljišč v hribovitem svetu ter kraškega značaja so ob drobnoposestni sestavi odločilni dejavnik opuščanja obdelave, s tem pa tudi delnega propadanja kulturne pokrajine. Pri sedanji kmetijski politiki ni nobenega mehanizma učinkovitega povečevanja posestne sestave kmetijskih obratov, zato bo imela Slovenija po vsej verjetnosti tudi v naslednjih 20 letih eno najbolj drobnoposestnih struktur v Evropi.

Drobna parcelna razdelitev je ob drobnoposestni strukturi naslednji problem slovenskega kmetijstva in podeželja. Parcele so v povprečju velike okrog 25 arov in prav tako kažejo tendenco nadaljnega zmanjševanja. Velikost parcel od območja do območja močno niha, v splošnem pa je manjša v gosteje naseljenih in reliefno močno razčlenjenih območjih, še posebej terciarnih goric subpanonske in submediteranske ter mediteranske Slovenije. Parcelna razdelitev je zelo nesmotna v Prekmurju, kjer je na dobrih naravnih pogojih zaradi ogrskega dednega prava (po katerem se je zemlja delila na vse dedne upravičence enako) posest v obliki dolgih in ozkih »jermenov«. Taka parcelacija ne omogoča rabe kmetijske mehanizacije. Poleg tega so posamezne parcele med seboj in od kmetijskih obratov preveč oddaljene, nekatere tudi več kilometrov, kar je zlasti polkmetom, ki so morali obdelovati svoje površine predvsem v popoldanskem času, močno oteževalo obdelavo. Zaradi tega je socialni prelog z opuščanjem in zaraščanjem kmetijskih obdelovalnih površin, v Sloveniji močno razširil. Prizadevanja za združevanje parcel niso obrodili pomembnejših sadov in tudi drobna parcelna razdelitev ostaja trdovratna oteževalna okoliščina v prizadevanjih za

stabilizacijo podeželja in kmetijstva. Poseben problem je zlasti v submediteranski Sloveniji veliko število solastnikov na parcelo, od katerih so mnogi v tujini. Ne le kmetijstvo, temveč vsi posegi v prostor se zato srečujejo z množico težav in dolgimi administrativnimi postopki.

Koncept večanja posesti in parcel v Sloveniji sicer ni nov. Doslej ni bilo pomembnejših rezultatov. Tudi v obdobju po osamosvojitvi Slovenije se ni oblikoval sistem učinkovitega reševanja teh problemov, saj se nadaljuje drobljenje tako parcelne kot posestne strukture. Države zahodne in srednje Evrope so reševale te občutne probleme predvsem v zadnjih sedemdesetih letih oziroma v obdobju treh generacij. Poglavitno načelo je bila prednostna pravica soseda – kmeta pri nakupu, razmeroma učinkovit sistem obdavčevanja neobdelanih zemljišč in različne oblike pomoči in stimulacij obstoječim kmetijskim obratom s ciljem povečevanja le-teh na tako velikost, da bodo konkurenčni na trgu in ne bodo več potrebovali subvencij. Tak koncept v Sloveniji (verjetno bi moral biti podprt tudi z izdatno pomočjo v obliki kreditov za nakup zemlje) še ni bil sprejet, bil bi pa koristen.

Anarhična poselitvena shema je nadaljnji, ne ravno majhne problem. Ker se je posest delila med dediče tudi na mnogih t.i. zaščitenih kmetijah, je prišlo do novega naselitvenega vzorca. Glavni dedič je obdržal večino kmetije, ostali dediči pa le nekatere parcele, na katerih so zgradili (dostikrat tudi na črno) svoje stanovanjske hiše ali pa (če so se preselili v mesto) počitniška bivališča, v katera so se po upokojitvi celo za stalno naselili. Zato je tudi izseljevanje iz mest treba gledati tudi v tej luči. Žal ni bilo posebnega urejanja kar zadeva arhitekturne prvine in tudi osnovno komunalno infrastrukturo. Zato so tlorisi podeželskih naselij danes videti ponekod precej anarhični.

Infrastruktorna opremljenost. Velika večina od okrog 6000 naselij je manjših podeželskih vasi, zaselkov in samotnih kmetij. V takih razmerah, podkrepljenih z izdatno reliefno razčlenjenostjo, je bilo uvajanje že osnovne komunalne infrastrukture precejšen problem. Nekatera podeželska naselja in zaselki še danes nimajo primerne telefonskega omrežja in s tem tudi ne sodobne telekomunikacijske opreme. Dostikrat manjka za urbana naselja samoumevno kabelsko omrežje. Marsikje je šepavo vodovodno omrežje, naslonjeno na mnoge zasebne vire (kar je lahko tudi kvaliteta!). Problematično je zlasti odvajanje komunalnih odpadkov, odvoz smeti in druge oblike komunalne oskrbe. Cestno omrežje je sicer večinoma urejeno, vendar v snežni sezoni odvisno od lastnega vzdrževanja, zato je dostopnost do delovnih mest v zaposlitvenih središčih, do izobraževanja, oskrbe, potrošnje ter drugih dobrin sodobne družbe precej otežena in občutno dražja tako za posameznika, za lokalno skupnost in za državo.

Specifični problemi obmejnih območij. Obmejna območja v Sloveniji so z nekaj izjemami pretežno tudi podeželska, z vsemi naštetimi težavami. Zlasti tam, kjer primanjkuje pomembnejših regionalnih in dobro opremljenih lokalnih središč, so prebivalci navezani na centralne kraje onkraj slovenske državne meje. Ne gre le za t.i. nakupovalni turizem, temveč tudi za druge oblike oskrbe, dela in potrošnje. Zlasti v severovzhodni Sloveniji v predelu Prekmurja in Slovenskih goric je navezava na sosednjo Avstrijo zelo močna posebej po osamosvojitvi Slovenije. Večina manjših industrijskih obratov je propadla, ljudje so ostali brez dela, s premajhnimi posestmi ter s praktično zaprtimi možnostmi za delo v bolj oddaljenih domačih središčih. Poleg oskrbe in potrošnje so v sosednji Avstriji našli delo, od tega mnogi tudi na črno. Zaposlujejo se v različnih dejavnostih, precej tudi na kmečkih delih. Domače območje služi le še za bivanje in v manjši meri za določene vidike oskrbe, predvsem šolske, zdravstvene, socialne in upravne. Te razmere začasno vzdržujejo socialni mir, dolgoročnega razvoja pa ne omogočajo. Regionalna struktura obmejnih območij izrazito slabi.

Pri tem ne gre zgolj za socialni in regionalni problem, temveč dolgoročno tudi za nacionalni problem, ki utrjuje že tako prisotni manjvrednostni kompleks pred nemštvom, ki na ta način kapilarno vdira v slovenski prostor. V mnogih obmejnih, po strukturi izrazito perifernih območjih je slaba tudi infrastruktura. Tako na Goričkem, v Pokolpju, v zgornji soški dolini in še drugod ni mogoče spremljati dovolj kakovostno (ali sploh ne) vseh slovenskih medijev, od časopisov do (predvsem) slovenskih TV postaj. Informiranost je slabša, kar glede na pomen sodobnih medijev pomeni tudi slabša konkurenčnost teh predelov v slovenskem prostoru. Imajo torej tipično centrifugalne učinke.

3.2.3. Demografska ogroženost kot ključni razvojni problem slovenskega podeželja

Območje izrazitega praznjenja in depopulacije obsega skoraj 40 % površja slovenske države, na kateri živi okrog 13 % prebivalstva. Območje je praviloma redko poseljeno (v povprečju 31 prebivalcev na km²), prevladuje ostarelo prebivalstvo (indeks staranja krepko nad 100), rodnost je zelo nizka, smrtnost se ob ostarelem prebivalstvu povečuje, naravni prirastek je zato izrazito negativen. Število prebivalstva konstantno nazaduje. Tak tip se je razvil predvsem na perifernih območjih alpskega, predalpskega in dinarsko-kraškega hribovitega sveta ter na nekaterih območjih v terciarnem gričevju subpanonske Slovenije. Gospodarski kazalci za to območje so izrazito neugodni, z visoko brezposelnostjo (skrita deloma s polkmečko strukturo), razmeroma nizkimi dohodki in opazno nižjo življenjsko ravni. Zlasti med ostarelimi z nizkimi pokojninami jih je čedalje več pod pragom revščine, pestijo pa jih tudi težave zaradi pomanjkanja človeških stikov, posebej na območjih razpršene poselitve.

Močno odseljevanje in nizka rodnost dobivata kritične razsežnosti, tako da prisotno prebivalstvo mestoma že ne more več vzdrževati ne lokalne infrastrukture, ne kulturne pokrajine. Posledica je izrazito ogozdovanje precej obsežnih območij, ki potem zaradi divjadi ogroža še preostalo gospodarstvo in poselitev. Pojavlja se torej vprašanje, na kakšen način in ali sploh zadržati poselitev najbolj kritičnih območij. Ideja, da bi v takih primerih pač opustili poselitev manj ugodnih in odmaknjenih predelov, nikakor ni nova, vendar pa vsaj v slovenski politiki verjetno ne bi našla načelnega soglasja, predvsem ne iz strateških razlogov, da je treba obdržati vsa območja poseljena.

Po drugi strani je močna depopulacija lahko celo do neke mere pozitivna, ker bi na ta način prišli do večjih zaokroženih kmetijskih posesti, ki bi bile kos konkurenci na evropskem trgu. To bi na povsem drugi ravni stabiliziralo poselitev. Velik bivalni individualizem je sicer značilen za slovensko populacijo. Vendar je pomanjkanje stikov skoraj povsod pripeljalo do določenih kriz in razseljevanj in umestno je vprašanje o uspešnosti teh projektov.

Demografska izčrpanost je še posebej kritična na obmejnih območjih, ki s tem postane tudi prvovrsten nacionalni politični problem. Dolgoročna stabilizacija teh območij mora biti ena od prioritet, ki pa je ne bo mogoče doseči kratkoročno in brez izdelane strategije povečevanja kmetijskih obratov.

Pomembnejšo stabilizacijo dosegajo predvsem prehodna območja, ki ležijo bližje urbanim središčem (območjem) in imajo nekoliko ugodnejšo demografsko sliko. Obsegajo skoraj 40 % slovenskega površja z 21 % slovenskega prebivalstva. Značilna je torej nekoliko gostejša poselitev. Delovna mesta so praviloma še vedno dosegljiva le z vsakodnevnim prevažanjem na delo. Središča oskrbe so precej boljša in bližje kot v demografsko najbolj ogroženih območjih. Poleg tega je tu zaradi gostejše poselitve tudi več delovnih mest, ki pokrivajo

servisne potrebe predvsem domačega prebivalstva. To je obenem tudi območje, ki utegne ob tendenci določenega razprševanja delovnih mest (tudi visoko kvalificiranih) ob pomoči informacijske tehnologije, pritegniti tudi določen del mestnega prebivalstva. Gre torej za poteze širjenja suburbane cone, ki bo pridobivala prebivalstvo iz mest in iz demografsko ogroženih območij. Je tudi cona širjenja rekreacije in drugih oblik urbano-podeželskega sožitja. Računati je treba tudi na določene konflikte izključujočih se rab prostora, predvsem na conah največjih interesov (pritiskov).

3.2.4. Organizacija in način življenja prebivalstva na podeželju

Podeželje je polifunkcionalen prostor, za katerega je značilno prepletanje mestnega načina življenja in ostankov agrarne družbe. Dohodkovno je najpomembnejša zaposlitev v nekmečkih dejavnostih, kmečka gospodarstva pa so praviloma dodatek, ki pa pomembno spreminjajo način in kakovost življenja in bivanja ljudi na podeželju. Sedaj imamo na podeželju prisotne hkrati tri skupine prebivalstva: čiste kmete (zelo malo), polkmete, in nekmete. Kmečko prebivalstvo se omejuje bodisi na precej ostarelo generacijo ali pa na posamezne kmetije. Polkmečko prebivalstvo je še močno prisotno zlasti v bolj odmaknjenih območjih, kjer so polkmetje zaposleni praviloma v industrijskih obratih, čedalje bolj pa tudi v različnih drugih službah. Med nekmečkim prebivalstvom (ki nimajo kmečkega gospodarstva) so različni profili, ki na podeželju predvsem stanujejo, v prehodnih območjih z ugodnejšo gospodarsko in demografsko situacijo in boljšo infrastrukturno opremljenostjo pa je tudi že precej podjetnikov in obrtnikov, ki so izkoristili nižje cene zemljišč in priključkov. Življenjski stil nekmečkega prebivalstva se ne razlikuje dosti (če odmislimo dnevno migracijo in socialno kohezijo v podeželskih naseljih) od urbanega prebivalstva. Precej posebnosti pa velja za polkmečko strukturo.

Polkmečko prebivalstvo ima praviloma nižjo kvalifikacijsko in izobrazbeno strukturo. Zaradi dvojne delovne obremenitve (služba, kmetija) so izdatno obremenjeni, hkrati pa jim nobena večinoma ne prinaša zelo visokega dohodka. So tudi izjeme. Sredstva, pridobljena z delom v nekmečki dejavnosti prelivajo ne le v svoj osebni standard, temveč v veliki meri tudi v vzdrževanje kmetijskega obrata, za stroje, semena in zaščitna sredstva. Zato je produkcija zelo draga. Obenem je kmetijska dejavnost lahko izhod v primeru izgube delovnega mesta oziroma zelo nizkih dohodkov (značilno zlasti za čas tranzicije). Angažiranje na kmetijskem gospodarstvu obenem onemogoča bolj fleksibilen delovni čas in napor, ki jih mora posameznik vložiti v kontinuirano usposabljanje, izobraževanje, za statusne potrebe in podobno. Predvsem pa ima malo časa za različne vrste rekreacije in prostočasne dejavnosti.

Poseben problem predstavlja na podeželju vzdrževanje starejšega prebivalstva, predvsem staršev sedaj aktivne generacije, ki živi v bližini ali v isti hiši (ne nujno v istem gospodinjstvu). Dostikrat imajo poleg ostalih delovnih in finančnih obremenitev na skrbi še oskrbo ostarelih staršev ali sorodnikov.

3.2.5. Slovensko podeželje v Evropski uniji

Slovensko kmetijstvo in s tem tudi podeželski prostor se bo po vstopu v EU znašel pred močno konkurenco kmetijsko izjemno močnih regij in držav že v slovenskem sosledstvu. Prav kmetijstvo je v EU tema, ki jo obravnavajo čedalje bolj zaprto in zaščitniško. Od kvot in prehodnega obdobja je sicer veliko odvisno, vsekakor pa ne rešuje strukturnih in demografskih težav slovenskega podeželja.

Smiselni bi bil razmislek o možnih prostih tržnih nišah kmetijstva in kmetijskih proizvodov, predvsem posebnih kultur. Ob tem gre tudi za trženje in organizacijo (povezanost) gospodarskih subjektov v slovenskem prostoru.

Ker so delovna mesta čedalje bolj zahtevna glede delovnih pogojev, fleksibilnosti in kontinuiranega usposabljanja, se bo časovna zahtevnost del, vključivši potovanje na delo in nazaj vsaj prehodno podaljšal. Tega verjetno ne bo mogoče kompenzirati z organizacijo in tehniko v kmetijstvu. Če se bodo ustrezno povečali tudi dohodki, bo kmetijstvo manj privlačna dejavnost in jo bodo pričeli opuščati. Sledil bo torej nov socialni prelog.

Tendence sodobnega kmetijstva in razvoja podeželja gredo izrazito v smer sonaravnega razvoja podeželja in kmetijstva, ki avtomatično predpostavlja tudi večji pomen živega dela na kmetijah in manj kemičnih sredstev; tehnika se bo obdržala in izboljševala. Norme EU niso več merjene na čim višje hektarske donose, temveč čedalje bolj v ekološke pogoje in posledice, ki jih kmetijska dejavnost pušča na različnih elementih naravnega okolja in kulturne krajine. Za enak dohodek je potrebna večja površina, kar je obvladljivo tudi s časovnim angažiranjem. Interes za obdelovanje zemlje in tudi vzdrževanje kulturne krajine bo s strani sedanjega polkmeta zanesljivo nižji, razen v primeru gospodarske recesije, ko se bodo zaradi eksistence ponovno močneje lotili kmetijske dejavnosti. Zato se utegne zgoditi, da bo iz obeh razlogov opuščeni čedalje več zemljišč, kar zanesljivo ne bo slovenski strateški interes, v veliki meri pa bo skladno s težnjami EU. Tam je kmetijskih proizvodov in tudi kmetijskih površin več, kot jih potrebujejo (in nove članice bi to le še potencirale). Zato so pri vrednostnih presojah raje odločajo za zazidavo polja ali travnika kakor pa gozda ali močvirja. Te norme bodo močno vplivale tudi na slovenski podeželski prostor in poselitev v njem.

Kam torej v takem primeru z zemljo? Možnosti je vsekakor več. Določen del bo verjetno porabljen za nadaljevanje infrastrukture in zazidave. Del se bo ogozdil sam ali pa ga bo treba pogozditi načrtno. Nekatere predele (zlasti bivalno in ambientalno najbolj privlačne npr. gozdni rob, vinogradniška območja ipd. bodo zainteresirani tujci za npr. preživljanje starosti. Zlasti na najbolj odmaknjenem podeželju utegnejo taka zemljišča postati hudo breme občin lokalnih skupnosti. Seveda pa še vedno obstaja tudi možnost povečevanja kmetijskih obratov in uspešne vključitve na evropski kmetijski trg ter po svetu.

4. Kakovost bivanja

Se kaže kot ena ključnih in izjemno kompleksnih, z močnimi povratnimi učinki na demografski in ekonomski razvoj, kakor tudi na strukturo in sistem poselitve. Med naštetimi področji se kaže kot najbolj rezultatno, torej kot neke vrste končni rezultat, obenem pa je tudi element nekaterih drugih vsebin (področij), kot so npr. stanovanja, planiranje, demografski razvoj, sistem poselitve ipd. Slednjič je treba poudariti, da je kakovost bivanja v svoji celovitosti tudi zelo pomemben strateški in razvojni potencial, a tudi omejitveni dejavnik.

Kakovost bivanja presojava z njegove fiziognomske (fizične) in funkcijske plati.

Pri fiziognomskem vidiku - kriteriju posebej izstopajo:

a. naravna dediščina

Slovenija je pokrajinsko, ekološko, biotsko izredno pestra in raznolika dežela, kjer se različni tipi pokrajin zaradi reliefa, podnebnih razmer, kamninske osnove, rastlinskega pokrova in drugih elementov zelo hitro spreminjajo že na krajše razdalje. To je obenem tudi osnova za številne in dokaj na gosto posejane naravne značilnosti in izjemnosti, ki močno okrepi doživljajski potencial slovenske pokrajine in so obenem v funkciji turistično proučljivega naravnega ambienta. Ne tako redko sprožena trditev, da bi bila lahko praktično vsa Slovenija en sam naravni park. Gorska in hribovita območja, ohranjeni gozdovi, mineralni vrelci, številni vodotoki, slapovi, jezerca, močvirja in mokrišča ter številni kraški objekti so elementi povečevanja vrednosti kakovosti bivanja zaradi sorazmerne bližine in torej časovne ter finančne dostopnosti. Ohranjenost naravnega ambienta je obratno sorazmerna z gostoto poselitve in nadmorsko višino.

b. kulturna dediščina

Zaradi lege na etničnem, kulturnem in političnem stičišču Evrope ter burnih zgodovinskih procesov razpolaga Slovenija z zelo bogato kulturno dediščino, ki se zrcali tako v njeni fizični strukturi (različnih objektih) kakor tudi v duhovni sferi (tradiciji, dogajanju, prireditvah idr.). Med objekte fizične kulturne dediščine je treba posebej izpostaviti stara mestna in trška jedra z ohranjeno arhitekturo, prav tako pa tudi številne sakralne objekte, gradove in utrdbe, parke kot posebno obliko oblikovane narave, vaška jedra in objekte. Vendar je v mnogih primerih slabo in nesistematično vzdrževan. Vrsta samosvojih posegov je močno načela nekatere kulturne objekte in območja. Poleg tega je treba upoštevati v enaki meri tudi razvojno plat kulturne dediščine; torej dediščine ki nastaja sedaj na novo. Slovenija torej razpolaga na celotnem ozemlju z raznovrstno kulturno dediščino, ki pa je mestoma slabo vzdrževana. Po prireditvah in torej duhovni dediščini, katere nosilec je prebivalstvo, sodi Slovenija regionalno in lokalno med zelo pomembne ponudnike, prodor navzven, ki je lahko celo ključnega pomena pri promociji identitete slovenskega prebivalstva in prostora, pa je precej šibkejša, deloma tudi zaradi zavestnega omejevanja na lastne okvire (in kompleksov manjvrednosti »slovenskega«).

c. kulturna pokrajina

Slovenija velja za vizuelno zelo gosto, dejansko pa srednje gosto naseljeno državo z zelo neenakomerno prebivalstveno gostoto. Večina prostora je namreč po človeku preoblikovana

kulturna pokrajina. Medtem ko podeželju pogosto pripisujemo ohranjeno pestrost, biotsko raznolikost in vitalnost, ki je posledica ohranjanja tradicionalne socialnopoestne razdrobljenosti in močna ovira uveljavljanja racionalneje velikih in konkurenčnih kmetijskih obratov, so spremljajoči objekti na podeželju, predvsem stanovanjske hiše in pripadajoča gospodarska poslopja zaradi precejšnje samovolje lastnikov in očitnega nereguliranja s strani ustreznih urbanističnih in inšpekcijskih služb (že kar anarhičnosti) močno pokvarila podobo slovenske pokrajine. Predvsem je primanjkovalo izvirnih slovenskih rešitev in njihovega uveljavljanja na tem področju. Tako imamo izjemen potencial z vrsto lepotnih napak, ki jih bo težko odpraviti. To velja še posebej za mesta, kjer so zaradi sorazmerno hitre rasti ambientno nekoliko neuskkljena in zategadelj tudi manj vizuelno privlačna. Veliko vrednost ima pri tem tudi urejenost, kar pa utegne biti marsikdaj tudi zelo kritična točka.

Očitni in močni suburbanizacijski trendi dokazujejo, da slovensko prebivalstvo zelo ceni odprt ambient in bivanje v zelenem okolju, z manj, toda relativno intenzivnimi socialnimi stiki. Slovenija nudi v tem pogledu sorazmerno veliko, oziroma primerjaje s sosednjimi državami precej več (izjema je Avstrija).

Funkcijski vidiki izhajajo iz delovanja oziroma opravljanja različnih funkcij v družbi in prostoru. Te so po klasični socialnogeografski shemi naslednje:

a. pri delu

Pri delu velja posebej opozoriti na dostopnost delovnih mest. Ta se močno spreminja in od nekdanje značilne obširne cone dnevnih migracij jih je veliko še podaljšanih (večje razdalje zaradi tehničnih možnosti transporta, so predvsem individualizirane in s tem močno obremenjene prometnice. Nove oblike, predvsem t.i. teledelo uvaja vrsto novih principov in odnosov. Po drugi strani gre za dostopnost delovnih mest zaradi izobrazbe in funkcionalne usposobljenosti, kar je obširneje podano v poglavju o delu. Tretjič gre za interakcije med delom in drugimi oblikami; kajti delovno mesto je hkrati tudi izjemno pomembno srečevališče, zaradi socialnih stikov, sprejetosti in drugih oblik odnosov posameznika v družbi.

Zaradi sorazmerno visoke stopnje brezposelnosti (nad 10%) razmere na tem področju niso najbolj ugodne, vendar je razvoj, pa tudi tradicija zaposljivosti oziroma kompenzacijske »iznajdljivosti« predvsem na področju sive ekonomije vendarle omogočajo ekonomsko in socialno preživetje. Podčrtati je treba velikanske razlike med regijami in območji ter nastajanje sloja, ki zaradi nižje izobrazbe oziroma neustreznih kvalifikacij ne uspe na trgu delovne sile.

b. pri izobraževanju

Možnosti izobraževanja v Sloveniji, formalnega kot neformalnega, so dokaj dobre v centralnih območjih, z raznovrstno ponudbo po ceni in kakovosti, in bistveno skromnejša v bolj oddaljenih podeželskih in perifernih območjih. Vendar pa kaže zaradi sorazmerno visokih socialnih transferov in s tem obremenitve državnega proračuna, vedno premalo sredstev za izobraževanje, znanost in razvoj. Posebno mesto ima univerzitetna sfera, ki ohranja statičnost in se prepočasi prilagaja na nove razmere evropske konkurenčnosti. Po stopnji dosežene formalne izobrazbe smo na evropskem repu in le bistvena vlaganja v to sfero (izobraževalno, znanstveno) lahko prepreči že prisoten odliv možganov v tujino.

c. pri rekreaciji in v prostem času

Slovenija je rekreacijsko izjemno privlačna dežela, saj zaradi reliefne oziroma širše pokrajinske raznolikosti razpolaga z izjemnim potencialom, ki je tudi sorazmerno lahko dostopen. Analize rekreacijskih navad oziroma širše prostočasnih aktivnosti kaže ne najbolj vzpodbudno sliko, vsaj kar zadeva rekreacijske navade, iz katerih je znaten del prebivalstva izključen oziroma se ga ne udeležuje. Sicer predstavlja urejen in pester, ter za različne dejavnosti v prostem času primeren ambient zelo pomemben razvojni potencial, torej dobro notranje tržišče predvsem za vrsto t.i. uslužnostnih dejavnosti.

d. bivanju

Bivalne razmere so sicer podrobneje pojasnjene v posebnem poglavju. Na tem mestu kaže posebej izpostaviti bivanje kot obliko kakovosti življenja. Pri tem moremo mimo bivalnih kvalitet okolja, njegove obremenjenosti po posameznih pokrajnotvornih prvinah, ter odnosov med bivalnim okoljem in drugimi funkcijami, ki jih posameznik ali skupina lahko opravljajo. Ekološke obremenitve so sorazmerno visoke v območjih večjih zgozstitev prebivalstva in dejavnosti in že prihaja do opaznih konfliktnih rab prostora. Obremenitve vode, zraka, tal, in tudi vizuelno (zasmetenost, neurejenost, odpadki itn.) so element poslabševanja bivalne kakovosti v določenem okolju, ki jo je mogoče do neke mere kompenzirati z lahko dostopnim in bistveno kvalitetnejšim rekreacijskim okoljem.

e. pri oskrbi

Pri oskrbi, ki zajema od trgovinske, storitven, servisne, bančne, zdravstvene, socialne, kulturne, duhovne itn. je pomembna v prvi vrsti raznolika ponudba in s tem možnost izbire, po drugi pa časovna, finančna in socialna dostopnost. Podčrtati je treba, da zlasti na obmejnih območjih prebivalstvo krije vrsto potreb z relativno pogostim prehajanjem meje in oskrbo na drugi strani meje. Prav tako nastopajo velikanske razlike v dostopnosti do posameznih oskrbnih dobrin med osrednjimi in perifernimi območji, ki še poudarjajo medregionalne razlike. To ni najboljša popotnica, ker z rastjo teh razlik osrednji prostor izgublja svoje zaledje; vrsto funkcij tako prevzemajo sosednje konkurenčne regije in središča.

5. Prostorsko planiranje v postmoderni družbi

5.1. Evropska razsežnost prostorskega planiranja v Sloveniji

Očitno postaja tudi prostor v določeni meri predmet skupne evropske politike. Dokument Evropska prostorska perspektiva - ESDP (EC, 1999) je prvi, sicer neobvezni skupni dokument prostorske politike. Verjetno je to razlog, da je dokument z vidika prestrukturiranja pristojnosti sicer dokaj »neambiciozen« in poudarjeno previden. Kljub temu je za Slovenijo, ki si prizadeva postati polnopravna članica EU nedvomno zanimiva in koristna, če že ne skoraj nujna analiza, v kolikšni meri je naš obstoječi prostorski razvoj in politika skladna z usmeritvami EU. Še bolj pa so te usmeritve pomembne za dolgoročno plansko usmerjanje prostorskega razvoja v Sloveniji. Po optimističnem scenariju naj bi večji del prostorskega plana, ki je sedaj v pripravi, uresničevali že kot polnopravna članica Evropske zveze. Pa tudi, če se bo pridruževanje zavleklo in Slovenija še ne bo kmalu sprejeta v EU, bo seveda še vedno smiselno načrtovati prostorski razvoj z upoštevanje evropskih prostorskih perspektiv.

Neposredna primerjava med EU prostorsko perspektivo zaradi velikih kvantitativnih in kvalitativnih razlik ni mogoča, zato pa je povsem legitimna in mogoča primerjava temeljnih principov, ki so eksplicitno ali implicitno razpoznavni v ESDP. Analiza in preverjanje ne/skladnosti stanja in usmeritev je na tej temeljni usmerjevalni ravni pripravljena zaradi več razlogov, bistveni pa temelji v že obstoječih in potencialno verjetno še močnejših nadnacionalnih vplivih na naš prostor.

Pristopi ESDP

Primerjavo lahko začnemo že pri izhodiščih ESDP, ki izpostavlja naslednje principe:

1. Ohranjanje raznovrstnost evropskega prostora je ocenjena kot ena od najpomembnejših razvojnih potencialov;
2. Medsebojna odvisnost med regijami in mesti postaja vse večja;
3. Zmanjševanje razlike v razvitosti med regijami;
4. Trajnostna delovna mesta;
5. Na dolgoročne razvojne trende bodo vplivali: a) naraščajoča ekonomska integracija, b) naraščajoči pomen lokalnih in regionalnih skupnosti; d) predvidena širitev EU
6. Prostorski problemi bodo rešljivi le s sodelovanjem različnih vladnih in upravnih nivojev;
7. Prostorska politika predvideva širitev strogo sektorskih politik;

Vsi ti principi so zelo aktualni tudi za Slovenijo. Praktično bi jih lahko kar prevzeli, čeprav je seveda operacionalizacija lahko tudi precej različna. Prav gotovo pa so ohranjanje raznovrstnosti, povečevanje medsebojne odvisnosti, zmanjševanje razlik v razvitosti, trajnostna delovna mesta ipd. Sloveniji zelo prilagojeni principi in težav na tej izhodiščni ravni skrajda ne more biti. To pa seveda ne pomeni, da se neskladnosti na bolj operativnih ravneh ni. Prav nasprotno, velika težava je predvsem v obotavljivi, nespretni ali pa preveč šabolonski implementaciji osnovnih principov.

ESDP izhaja iz »trikotnika« a) ekonomija, b) okolje, c) družba. Vse tri temeljne komponente povezuje trajnostni prostorski razvoj. Prostorska politika pa naj konkretno pospešuje:

- razvoj uravnoteženega in policentričnega urbanega sistema in nove, partnerske urbano-ruralne odnose, kar predpostavlja odpravljanje zastarelega dualizma mesto – podeželje.
- zagotavlja enakopraven dostop do infrastrukture in znanja: integrirani promet in komuniciranje (SLO-)

- razumno upravljanje in zaščito naravne in kulturne dediščine

Politika mora sočasno uresničevati vse tri principe. Politika, ki bi bila usmerjena zgolj v zagotavljanje uravnoteženega razvoja bi omejevala ekonomsko močnejše, in obenem povečevala odvisnost manj razvitih. Zgolj enostransko pospeševanje razvoja bi povečevalo regionalne razlike, prevelik poudarek na zaščito prostorskih struktur pa bi povzročilo stagnacijo, ker bi lahko upočasnilo modernizacijske trende.

5.2. Prostorsko planiranje v postmoderni družbi

Usmerjanje in planiranje prostorskega razvoja je dejavnost s katero hočemo v določenem časovnem razdobju doseči določene prostorske razmere. Bistvena dejavnika te teleološke aktivnosti sta torej dva elementa: a) razpoznavni (transparentni) cilji in b) sposobnost usmerjanja kompleksnega sistema akterjev in virov. Oba elementa sta medsebojno smiselno povezana, kajti povsem razumljivo je, da morajo biti cilji določeni glede na sposobnost njihovega doseganja. Prav to razločuje operativno planiranje od sestavljanja nerealnega spiska želja.

Ta medsebojna povezava praktično pomeni, da je določanje ciljev omejeno s sposobnostjo njihove realizacije. Tako pridemo do **legitimnosti** kot ključnega planerskega vprašanja. Realni vpogled v družbeno upravičenost prostorskega planiranja nam omogoči tudi realno postavitev ciljev, ki jih hočemo s tem delovanjem uresničiti. Ker je »klasični«, t.j. tradicionalno prevladujoči sistem prostorskega planiranja z državno avtoriteto formalizirana in instiucionalizirana aktivnost, je seveda učinkovitost planiranja v veliki meri odvisna od splošno priznane legitimnosti države oz. državnih institucij. Ker lahko legitimnost brez večjih pomenskih izgub prevedemo kar v zaupanje se ključno, t.j. izhodiščno planersko vprašanje torej glasi: ali v sodobnih družbah (konkretno tudi slovenski družbi) obstaja potrebna stopnja zaupanja v državne institucije. Od odgovora na to vprašanje je odvisna oblika in vsebinska ambicioznost planskega postopka oz. planskega dokumenta. Tako univerzalno zastavljeno vprašanje je nedvomno aktualno tudi pri nas. To pa seveda ne pomeni, da nima doseganje legitimnosti v našem družbenem kontekstu tudi številne lokalne posebne značilnosti¹

Razprava in raziskovanje krize legitimnosti »države blaginje« se je začela že v sedemdesetih letih kot reakcija na množične študentske proteste. S časoma je izgubila razredne socialne poudarke, okrepila pa se je »tehnična« razlaga legitimističnih problemov v modernih, vse bolj kompleksnih družbah. Preobremenjenost in slaba »vodljivost« družb je po mnenju številnih analitikov posledica prevelike kompleksnosti oz. diferenciranosti modernih družb (Offe 1989). Obenem pa se družbe visoke moderne soočajo z naraščajočo različnostjo političnih zahtev (Kaase in Newton 1999), kar še dodatno otežuje usklajevanje in usmerjanje družb.

Zaradi neučinkovitosti tradicionalnih državnih usmerjevalnih institucij se povečuje vpliv in legitimnost novih družbenih gibanj, t.j. organizacij civilne družbe, po mnenju nekaterih pa je sem treba prišteti še t.i. »kvazi civilne institucije«. Predvsem v osemdesetih in začetku devetdesetih je predvsem v teoriji, deloma pa tudi v praksi prevladalo stališče, da se je težišče legitimnosti premaknilo močno v smeri civilne družbe. To je pomenilo, da nova družbena gibanja bolj realno zastopajo interesno strukturo nastajajočih postmodernih družb. Pri tem pa ne smemo zanemariti opozoril, ki so se pojavila nekoliko kasneje, da je vključevanje

¹ Več v tem v Kos 1998.

neinstitucionalnih oblik participacije lahko tudi grožnja politični zakonitosti². Tu se odpira vznemirljiva razprava o radikalističnem potencialu znotraj civilne družbe, ki zlasti pri prostorskih in okoljskih vprašanjih že tradicionalno dobiva močne pospeške.

V nasprotju s staro, t.j. moderno družbo, ki je temeljila na centraliziranih in hierarhično organiziranih sistemih pa postmoderna družba ni več kompatibilna z linearno hierarhizirano centralizirano državo. Vendar to ne pomeni, da je nova politika istovetna z neoliberalnim zavzemanjem za svobodni trg. Ideja ni manj države, ampak več drugačne države. Namesto centralne države se obnavlja moč regionalne in lokalne ravni. Sestopanje centralno državne avtoritete gre po nekaterih optimističnih (?) predvidevanjih (Mlinar 1995) prav do individualnega nivoja. Individualizmu pa seveda bolj kot togo formalizirano delovanje ustrezajo bolj fleksibilne institucionalne navezave in bolj dinamične začasne ali kratkotrajne interesne koalicije.

Po nekaterih interpretacijah je nova postmoderna, postmaterialistična politika dejansko gibanje za več demokracije (Inglehart 1995), druge manj optimistične interpretacije pa predvidevajo, da bo njen rezultat poleg zmanjševanja zaupanja v državo tudi nestalnost, nepredvidljivost ter instrumentalna oblika množične politike (Kaase in Newton, 1999.), kar vse skupaj predstavlja precej neprijazno okolje za tradicionalno planersko urejanje družbe in prostora.

Večinsko mnenje se nagiba k oceni, da se je v razvitih EU družbah v devetdesetih zadovoljstvo z delovanjem formalne demokracije precej zmanjšalo. Po mnenju nekaterih pa na osnovi empiričnih raziskav ni mogoče nedvoumno potrditi teze o padajoči legitimnosti državnih institucij. Kaase in Newton (1999) tako ugotavljata, da se je v zadnjem desetletju močno preoblikovala kulturna podoba zahodnih demokracij in da poleg krize legitimnosti tradicionalnega državnega delovanja, zaznavamo tudi naraščanje participacije oz. širjenje političnega repertoarja. Na tem je utemeljena tudi optimistična teza o večji prilagodljivosti državnih (demokratičnih) institucij, kot se je zdelo še pred kratkim. Prav zaradi tega, je njun sklep, da na osnovi podatkov, ki so na voljo, ni mogoče zagovarjati napovedi o preobremenjeni vladi, o krizi zakonitosti ter o nasprotovanju racionalnemu izbiranju.

Primerjava Slovenije z zahodnoevropskimi družbami daje na žalost bolj prav pesimistom. Javnomenjske raziskave odkrivajo, da je zadovoljstvo z delovanjem države in s stanjem demokracije v obdobju 91 do 98 ves čas dokaj nizko (Toš 1999). Tudi raziskave v drugih vzhodnoevropskih družbah kažejo, da je zaupanje v institucije bistveno nižje, kot velja za zahodne družbe. To še posebej velja za izraženo zaupanje v politično oz. državne institucije. Pokaže se, da je tudi zaupanje v civilne institucije nižje kot v Zahodni Evropi (Toš 1999: 242-243). Čeprav je zaupanje v Sloveniji v primerjavi z drugimi vzhodnoevropskimi deželami višje pa vseeno močno zaostaja za Zahodno Evropo, v obdobju 91 – 98 pa je opazen tudi negativni trend. Večja izjema je le izobraževalni sistem.

V nadaljnji analiz bi bilo smiselno analizo vrednotne orientacije poglobiti glede na prostorske razsežnosti. Tudi za planiranje bi bili koristni podatki o morebitnih večjih prostorskih razlikah v vrednotni strukturi, ki bi na ta način lažje napovedovali kakšen naj bo plan oz. celoten planerski sistem.

² Glej razpravo o Agencijah in »kvazi nevladnih organizacijah« (Rydin 1998).

5.2.1. Kriza prostorskega planiranja

Razprave o zaupanju v sistem urejanja in planiranja prostora v precejšni meri odražajo zgoraj predstavljene spremembe legitimnosti države in državnih institucij. Najbrž ni presenetljivo, da urejanje prostora v določeni meri deli usodo naraščajoče negotovosti, predvsem pa mednivojskega in medinstucionalnega premeščanja družbene moči, ki se močno odraža v formalnih in dejanskih pristojnostih in učinkovitosti.

Tudi zaradi tega se je v sodobnih razpravah o prihodnosti prostorskega planiranja ustalila teza, da je klasično vseobsežno prostorsko planiranje (comprehensiv spatial planning) stvar preteklosti. Ta navidezni radikalizem temelji v spremenjenih okoliščinah, ki se ujemajo z zgoraj opisanim preskokom od modernega centralno državnega hierarhičnega urejanja v postmoderni decentrični in manj hierarhičen sistem urejanja družbenih zadev.

Spremenile pa so se tudi potrebe. Motivi za razvoj vseobsežnega prostorskega planiranja je bila močna potreba po urejenem in funkcionalnem prostorskem razvoju in prostorska integriteta nacionalne države (Mastop 1998). Prostorsko planiranje je bilo dejansko eden glavnih instrumentov vzpostavljanja nacionalne države (nation building). Tudi ta vidik je treba upoštevati pri presoji legitimnosti v Sloveniji. Prostorska integracija celotnega ozemlja mlade države, bo vsaj še nekaj časa upravičevalo tudi nekoliko bolj centralistične planerske pristope.

Po krizi planiranja v zahodnem svetu, ki je bila neposredna posledica neoliberalne ekonomije, t.j. »reaganizma« in »thacherizma«, je v devetdesetih ponovno oživela podpora planiranju. Ponovna afirmacija planiranja kot načina izogibanja anarhiji in neredu je v postmoderni zmedu na nek način pričakovano. Še zlasti to velja za prostorsko planiranje, kajti posledice tržnega sistema imajo posebne, dolgoročne posledice v naravnem in grajenem okolju. Planiranje ima vlogo preprečevanja najhujših posledic in še bolj preprečevanja najslabših ekscesov in na ta način omogoča prilagajanje dolgoročnim strukturnim spremembam:

1. Planiranje lahko olajša družbi pot k novim organizacijskim vzorcem in lahko napravi tranzicijo manj motečo in bolečo.
2. Planiranje se ukvarja s procesom ekonomske nestabilnosti in procesom tranzicije (v postmoderno).
3. Planiranje lahko v odnosu do grajenega in naravnega okolja poskrbi zato, da se ekonomski, socialni in ekološki sistemi nepopravljivo ne zrušijo (Raydin, 1998).

Seveda pa se je treba ves čas zavedati, da uspeh planiranja ni zagotovljen, čeprav je spisek, ki govorijo v prid planiranja lahko še precej daljši. Motnje in grožnje funkcioniranju trga prihajajo v obliki eksternalij. Planiranje pa je posebej prikladno za ukvarjanje z njimi, ker jih regulira in preprečuje najbolj negativne med njimi.

Vendar postmoderno planiranje ni bilo več vseobsežno določanje rabe prostora, pač pa precej manj »kolonialistično« strateško planiranje, ki se močno razlikuje od prejšnjih vseobsežnih planerskih pristopov. To planiranje je opisano kot družbena praksa, ki usklajuje zainteresirane akterje in omogoča njihovo sodelovanje pri izdelavi strategij, politik in planov. Strateško planiranje poizkuša zgolj usmerjati parcialne odločitve in ima torej predvsem koordinativno funkcijo.

Ta omejitev planiranja seveda ni potekala prostovoljno in avtomatično, pač pa se je izoblikovalo kot racionalna reakcija na dejstvo, da je postmodernizem dejansko prelomil z modernistično idejo širokopoteznega in detajlnega planiranja. Postmoderna družba je fragmentiran palimpsest preteklih oblik, ki se prekrivajo ena nad drugo, je kolaž sodobnih rab, med katerimi so mnoge precej kratkotrajne. Ker metropola, t.j. center ne more poveljevati preštevilnim izjemam, delom in koščkom, je cilj urbanega (prostorskega) planiranja preprosta občutljivost do domačih tradicij, lokalnih zgodovin, posebnih želja, potreb in stilov, dejavnost, ki posplošuje specializirane, celo visoko urejene arhitekturne forme, ki segajo od intimnih osebnih prostorov, preko tradicionalne monumentalnosti, do veselih spektaklov. Vse to lahko po Harveyu (1996) prosperira v silovitem eklekticizmu arhitekturnih stilov.

Mastop (1998) bolj suhoparno pozitivistično, torej bolj v skladu s planersko tradicijo omenja štiri bistvene novosti, ki so značilne za strateško planiranje. Čeprav je Slovenija še vedno v fazi izgradnje nacionalne države in centralna integrativna funkcija planiranja še vedno ni povsem nepotrebna pa se tem novostim ne bomo mogli izogniti. Kot bomo videli, se tudi strateško planiranje integrativni funkciji dejansko ne izogne.

Značilnosti »novega planiranja so Mastopu naslednje:

Odprtost navzven

Čeprav je nacionalni planerski sistem še vedno zamejen z nacionalnimi teritorialnimi mejami, v razmerah globalne medsebojne odvisnosti plana ni mogoče tesno zapreti, t.j. tako kot nekdanj omejiti predvsem na notranji nacionalni prostor. Moderne družbe so vse bolj odprte, in čeprav je normativno urejanje prostora še vedno diskrecijska nacionalna pravica, je povsem jasno, da nadnacionalno dogajanje močno vpliva tudi na notranji nacionalni prostorski razvoj. Pravzaprav že dolgo to sploh ni novost, saj si npr. že dolgo časa ni mogoče predstavljati nacionalno izključno (samozadostno) načrtovanje transportne ali pa komunikacijske infrastrukture.

Prestrukturiranje navznoter

Prestrukturiranje razmerij na relaciji centralna – regionalna – lokalna raven tudi predpostavlja, da planiranje ne more biti več klasična centralno državna hierarhična avtoritativna dejavnost, pač pa mora upoštevati načelo »delitve oblasti« med različnimi nivoji. Vertikalna dimenzija se v določeni meri umika horizontalni. Ker se sočasno dogaja dvosmerni proces, ki vsebinsko močno spreminja nacionalne (državne) pristojnosti, je že v izhodiščih smiselno obravnavati in razmejiti planerske kompetence glede na nivo planiranja. Nekatere se premeščajo na nadnacionalno raven, druge pa se vračajo na nižje ravni (regionalne, lokalne). Ta logika nas sili v to da opazujemo celoten nabor nivojev od globalnega do individualnega, ter da smo pri tem pozorni tudi do verjetnih »intermedialnih koalicij«.

V tako majhnem in specifičnem prostorskem sistemu kot je Slovenija, so te spremembe še ustrezno bolj poudarjena, čeprav je zaradi znanih zgodovinskih razlogov neobremenjeno razpravljanje o spreminjanju nacionalnih kompetenc pod vtisom še ne izzivete centralno državne integracijske funkcije plana prav pri nas precej oteženo.

Implementacijska razsežnost plana

Strateško planiranje mora biti opremljeno tudi z implementacijskimi instrumenti. To pomeni, da je bistvena komponenta takšnega plana t.i. performativna strategija. Ta zahteva je uresničljiva in realna prav zaradi tega, ker strateško planiranje ne obdeluje detajlno celotnega prostora, pač pa se podrobneje in selektivno ukvarja zgolj z nekaterimi strateško najpomembnejšimi projekti. V tem pogledu ima strateško planiranje dva nivoja. Na ravni celote je precej splošno in običajno ne presega zgolj izhodiščnega načelno konceptualnega nivoja, posamezni projekti pa so lahko tudi precej podrobno obdelani. Z razdelavo ustreznih, t.j. bistvenih projektov ohranjamo tudi pomembno integrativno funkcijo plana. Zdi se da je bila na nek spontan in necelovit način ta metoda pri nas uporabljena že pri načrtovanju avtocestnega sistema. Seveda pa prav zaradi umanjkanja dolgoročnega strateškega premisleka o integrativnih potencialih tega velikega posega v prostor, morda še boljše ponazarja vpliv zunanjih dejavnikov na nacionalno planiranje (Glej Kos et al. 1997).

5.3. Dolgoročni globalni razvojni trendi informatizacije ter njihov vpliv na prostorsko-časovno organizacijo družbenega delovanja

Ker se v naši analizi primarno ukvarjamo s (potencialnimi) družbeno-prostorskimi implikacijami informatizacije v Sloveniji, podajamo dolgoročne razvojne trende, ki jih omogoča računalniško posredovano komuniciranje, v sumarni obliki. (Več o tem glej v Trček 1997).

Novonastale možnosti računalniško posredovanega komuniciranja odpravljajo teritorialno hierarhijo kot primarno načelo družbeno-prostorske organizacije ter jo nadomeščajo z *delokaliziranimi, funkcionalnimi načini omrežnega povezovanja*. Hkrati pa informacijska omrežja omogočajo tako *virtualno kot tudi teritorialno relokalizacijo družbenega delovanja*. Procesi oblikovanja omrežij delujočih na osnovi informacijske povezanosti spreminjajo paritetnost vlog in potencialno postavljajo nekdanje teritorialno periferne akterje, na osnovi njihovi izkazanih specifičnih znanj, v enakopravnejše položaje. To vodi v ogrožanje obstoječih (teritorialno osnovanih) hierarhij družbene moči oziroma omogoča dehierarhizacijo ter večjo avtonomijo pri povezovanju konkretnih akterjev.

S tem se spreminja odnos med družbenim delovanjem ter novonastalo prostorsko organizacijo tega delovanja in sicer:

- a) Potencialna *ubikvitarnost* informacij, ki jo tehnično omogoča predvsem internet, odpravlja pomen geografske koncentracije oziroma agregacije pri povezovanju akterjev, kar vodi v *omrežja geografsko razpršenih akterjev*.
- b) Sorodnost med družbenimi akterji se definira na osnovi izraženih interesnih podobnosti. Tako se *razmerje med domačim in tujim* relativizira oziroma *delokalizira*, kar pomeni, da v informacijski družbi zgubljajo na pomenu vnaprej dane teritorialno utemeljene identitete in pridobivajo individualno ali skupinsko ustvarjene identitete.
- c) Hkrati pa *informatizacija omogoča tudi nove oblike relokalizacije*, ki je lahko virtualna (npr. "virtualna tretja slovenska univerza") kot tudi teritorialno lokalno-regionalna (npr. lokalne virtualne demokracije).
- d) Informacijsko razširjena dostopnost omogoča akterjem vključevanje v večje število specializiranih omrežij. To vodi do *naraščajoče kompleksnosti in različnosti družbenih omrežij*. Medsebojna odvisnost akterjev pa zmanjšuje verjetnost hierahične podrejenosti znotraj omrežij.

- e) Govorimo o *omrežnem tipu povezovanja, ki naj bi zamenjal hierarhičnega*. Dejstvo pa je, da se tudi znotraj omrežnega tipa povezovanja vzpostavljajo nodalna središča, ki diktirajo strukturacijska načela konkretnih omrežij.
- f) Nova logika povezovanja ni v skladu s starimi modernističnimi načini družbeno-prostorske organizacije, ki je temeljila na hierarhiji teritorialnih enot. Pri tem je bila nacionalan raven na vrhu hierarhije in je razpolagala z monopolom nadzora in kaznovanja. V informacijski družbi pa *nacionalna, teritorialna raven družbene hierarhije izgublja pomen*. Nadomeščajo jo *delokalizirani korporacijski akterji*, ki postajajo dejanski *nosilci družbene moči z lastništvom nad t.i. "informacijskimi avtocestami"*.
- g) Po drugi strani pa informacijska dostopnost omogoča nastajanje nove civilne družbe oziroma *kibernetski prostor postaja prostor antipolitike*, v Konradovem pomenu. Ta se lahko povezuje glede na konkretne skupne interese oziroma probleme, ki jih rešujejo, v geo-prostorsko zelo raznovrstna omrežja. Ta lahko segajo od reševanja lokalnih pa vse do globalnih, občin problemov.
- h) Informatizacija povezovanja vodi v naraščanje pomena kibernetskega prostora pri "prostorsko-časovni" organizaciji družbenega delovanja. V informacijski družbi se *novi "info-urbani" prostor oblikuje kot komplementarni soobstoječ grajenega, fizičnega ter kibernetskega prostora*. Humanizacija bivanja in delovanja v info-urbanih prostorih pa je odvisna predvsem od regulacije informacijske dostopnosti, ki postaja ključna za pozicioniranje družbenih akterjev v omrežja družbenih odnosov. Tako informacijska nedostopnost postaja ključni element splošne družbene depriviligiranosti oziroma izključenosti.

5. 3.1. Informatizacija Slovenije: analiza stanja

Stopnjo dejanske informatizacije v Sloveniji lahko dokaj natančno identificiramo. Predvsem na osnovi rezultatov raziskav Raba interneta v Sloveniji (glej www.ris.org) in na osnovi nekateri drugih raziskav (SJM, MEDIANA, ESIS...) oziroma statističnih indikatorjev.

Povečevanja množičnosti uporabe interneta v zadnjih sedmih, osmih letih je potekalo nekako v treh valovih. Prvi val so sestavljali pretežno študenti in zaposleni v akademskih ustanovah, ki jim je bil omogočen brezplačni dostop preko ARNES-ovih strežnikov. Temu se je nekje v letih 1995-96 pridružil drugi val uporabnikov, ki so ga pretežno sestavljali srednješolci in osnovnošolci, kar je bila posledica uspešno izvedenega programa računalniškega opismenjevanja. Tako so imeli po podatkih ankete RIS med šolskim zavodi, ki je potekala že tretjič v juniju 1998 in so vanjo vključeni vsi šolski zavodi v Sloveniji, "dostop do interneta 81% vseh šolskih zavodov, kar je za tretjino več kot lani, nadaljnjih 10% pa dostop načrtuje. Največji delež zavodov z dostopom je med srednjimi šolami, kjer je že lani presegel 90%, delež osnovnih šol pa skokovito narašča, saj je od četrte leta 1996 lani presegel polovico, letos pa je dosegel 86%".

Med uporabniki drugega vala je bilo že nekaj uporabnikov, ki so za dostop uporabljali komercialne ponudnike, ter uporabnikov, ki so dostopali do interneta iz službe. V tretjem valu pa v zadnjih dveh letih dobivamo bolj pestro demografsko strukturo uporabnikov in naraščajoči delež dostopov od doma.

Rezultati najnovejših sondažah razširjenosti in uporabe interneta (Slovensko javno mnenje, junij 1999; Mediana, prvo polletje 1999; RIS, 1999) kažejo, da ima dostop do Interneta skoraj 15% procentov slovenskih gospodinjstev. Ocene števila uporabnikov, ki so kadarkoli uporabljali internet, pa se med posameznimi raziskavami razlikujejo. RIS je pri mesečnih

sondažah naraščanja števila uporabnikov interneta zaznal izraziti porast v prvi polovici leta 1999, ki pa se je v jesenskem času nekoliko umirili, vendar ocenjujejo, da je internet uporabljalo v septembru že več kot 450.000 oseb.

Primerjalno gledano z EU pa Slovenija oziroma slovenski uporabniki ne zaostajajo za evropskimi povprečji osebne uporabe informacijskih tehnologij. V večini primerov je po rezultatih raziskave Osebna uporaba IT v Si in EU slovenska uporaba na evropskem povprečju. Pri kabelskem omrežju pa Slovenija celo izrazito odstopa od EU povprečja, čeprav je potrebno priznati, da so glede infrastruktur kabelskih omrežij velike razlike med članicami EU. Prav tako je opazen izraziti porast števila uporabnikov mobilne telefonije v letošnjem letu.ⁱⁱ

Glede na demonopolizacijo trga mobilne telefonije in s tem povezanega zniževanja cen lahko predvidevamo še nadaljnjo hitro povečevanje števila uporabnikov mobilne telefonije, kar nenazadnje kaže tudi trenutno preseganje povpraševanja nad ponudbo cenejših oblik naročniških razmerij. Če temu še dodamo, da je dobra polovica gospodinjstev priključena na kabelska omrežjaⁱⁱⁱ, ki so lahko tudi nosilci (nekajkrat hitrejšega) dostopa do interneta, ter ugotovitev anket RIS-a: "število oseb, ki o uporabi interneta še ni razmišljalo, se je torej v enem letu zmanjšalo na polovico aktivne populacije", lahko rečemo, da situacija ni tako slaba oziroma je pričakovana.

Razvojno problematično pa je dejstvo, da prihajamo v stadij, ko se bo zapolnila populacija potencialnih uporabnikov interneta, kar so napovedovale že lanskoletne raziskave. Če gledamo na razvoj informatizacije nekoliko širše oziroma če vključujemo kot uporabnike celotno funkcionalno pismeno populacijo ne glede na starost, lahko predvidevamo upočasnitev rasti novih uporabnikov in približevanje števila uporabnikov interneta številu uporabnikov računalniške opreme nasploh, kar predstavlja nekje eno tretjino aktivne populacije oziroma eno četrtino celotne populacije.

Po najnovejših podatkih spremljanja osebne uporabe interneta, ki ga izvajajo znotraj projekta RIS, pa opažajo v januarskih in februarskih anketah letošnjega leta celo upad števila mesečnih uporabnikov. Do podobnih rezultatov so prišli tudi pri Medianini anketi v zadnjem kvartalu leta 1999. Čeprav v razlagi rezultatov člani projekta RIS poudarjajo, da tega trenda ne moremo poenostavljeno pojasnjevati z nedavnimi podražitvami telefonskega impulza, ker ponudniki dostopa do interneta ne javljajo upada uporabe, lahko vseeno predvidevamo, da slednja vpliva na uporabo pri šolajoči se populaciji in pri nižjih slojih. Po primerjalnih podastkih o ceni 40 ur interneta pa vidimo, da Slovenija glede na kupno moč vaseeno ne spada med cenejše države. Problematično je tudi, da se je zmanjšala uporaba v »ne-ljubljanski« regiji, kar pomeni, da je prišlo do obratnega trenda od predvidevanega na osnovi opažanj dosedanjega zmanjševanja razlik glede informatizacije in uporabe interneta med »ljubljsko« regijo in ostalimi regijami ter med urbanimi centri in suburbanimi in ruralnimi periferijami.

Ob tej zapolnitvi prihaja - tudi pri zadnjih negativnih gibanjih - do izraza manjko informatizacijske politike, ki bi zajela ostale sloje, ki so ali informacijsko še nepismeni ali pa celo odklonilni do informatizacije. Pri analizah uvajanja lokalnih virtualnih demokracij, se je ravno moment pomanjkanja strategij za mobilizacijo teh informacijsko izključenih slojev pokazal za kritični moment pri preseganju sicer značilnih demografsko-strukturnih karakteristik siceršnjih uporabnikov.^{iv}

Najmanj problematični so mlajši sloji prebivalstva, ki jemljejo informacijsko pismenost kot nekaj samoumevnega in predstavljajo tudi dejansko največji delež "naravnega prirastka" med novimi uporabniki v zadnjih petih letih. Je pa presenetljivo in zaskrbljujoče, da se, ob relativno dobri računalniški opremljenosti šolskih zavodov, internet ne vključuje v izobraževalni proces, razen pri pouku računalništva. Bolj problematični so drugi še neinformatizirani sloji, ki se običajno tudi prekrivajo s sicer družbeno depriviligiranimi sloji, kot so na primer starejši, gospodinje, hendikepirani, etnične manjšine, nižje izobraženi.

5.3.2. Manjko ponudbe vsebin in storitev v domačem kibernetnem prostoru

Bolj pesimistična in razvojno kritična pa je situacija, če analiziramo ponudbo, ki je prisotna v slovenskem kibernetnem prostoru. Še vedno gre za prevladovanje societalnih potreb med uporabniki kibernetnega prostora, skratka za neformalna druženja, sinhrona in asinhrona klepetanja. Seveda je potrebno ohranjati to kibernetno (sub)kulturno pluralnost, vendar je potrebno razvijati tudi elektronsko poslovanje, nakupovanje in bančništvo.

Po rezultatih ankete RIS-podjetja, ki je bila izvedena v decembru 1998, ugotavljamo, da je v praksi zelo malo elektronskega poslovanja med podjetji. Tam, kjer že obstaja, je to večinoma poslovanje s tujino. Izstopa le izmenjava podatkov v elektronski obliki (RIP) med podjetji in Agencijo za plačilni promet. Pa še v tem primeru je bil delež tistih, ki so izmenjevali podatke z APP preko disket, nad 40%. Ob tem ima večina podjetij ob prevladovanju klicnega dostopa zmogljivost manjšo od 64Kb/s, a jih le tretjina razmišlja o hitrejši internet povezavi. Glede predstavitve podjetij pa jih od tistih, ki jo že imajo (1/2 velikih, 1/3 srednjih, 1/5 malih in 1/10 najmanjših podjetij), le tretjina strani ažurira tedensko. Lahko pa pripomnimo, da bi bil ta delež ob testiranju gotovo še nižji.

Še slabši so rezultati, ki se nanašajo na elektronsko nakupovanje in elektronsko bančništvo. Tako se po rezultatih RIS WWW ankete (junij/julij 1998) le tretjina anketirancev zanima za elektronsko nakupovanje. Pri tem lahko pripomnimo, da gre pri WWW anketi za pogoste uporabnike interneta. Od aktivnih (mesečnih) uporabnikov Interneta (približno 200,000) jih je le "petina ali nakupovala po internetu ali se informirala o izdelkih". Nakup pa je dejansko opravila le desetina. Vrednost nakupa pa znaša povprečno 30.000 SIT. Ob tem je potrebno pripomniti, da je v Sloveniji po internetu nakupovalo le 15% anketirancev v WWW anketi, ter da so pri tem v večini primerov plačali naročeno po povzetju. Tri četrtine celotne vrednosti nakupov je bilo opravljenih v tujini.

S povečevanjem števila uporabnikov interneta v Sloveniji ter tudi s tem povezano naraščajočo njihovo demografsko in dohodkovno pestrostjo ugotavljajo v RIS anketah celo zmanjševanje interesa po nakupovanju na internetu. Pri tem je potrebno vedeti, da - glede na rezultate telefonskih anket - večina uporabnikov interneta še vedno ne poseduje kreditno/plačilne kartice.

Kot glavne ovire pri povečanju elektronskega nakupovanja se pojavljajo: strah pred zlorabo, togost slovenskih bank (spomnimo se samo prepovedi plačevanja s plačilnimi karticami ob nakupih na internetu v tujini s strani nekaterih največjih bank) in seveda tudi pomanjkanje ponudbe v Sloveniji. Tako se v praksi ugotavlja, da so tudi preštevilne obstoječe "virtualne trgovine" oziroma ponudbe elektronskih nakupov neažurirano spremljane s strani ponudnikov. Elektronsko bančništvo pa je v precej začetni fazi in ne ponuja razširitev dejavnosti in uvajanje "elektronskega denarja" (E-chash), ampak predvsem prenaša v kibernetni prostor le storitve, za katere je v banki "potrebno čakati v vrsti". Če izhajamo iz

zgoraj navedenih dejstev, lahko rečemo, da ob obstoječi (ne)ponudbi ne moremo pričakovati pretirane rasti elektronskega nakupovanja.

Ob tem pa se lahko strinjamo tudi z ugotovitvijo RIS skupine, da "odpadajo predvsem manj intenzivni uporabniki, ki na slovenskem internetu po začetni fascinaciji ne najdejo trajnejšega razloga za redno uporabo. Z drugim besedami, razen uporabnikov, ki so večji računalništva in angleščine, preostala večina Slovencev na internetu ne najde dovolj privlačnih vsebin, ki bi upravičili stroške pri vpostavitvi in uporabi interneta od doma. Prav domača uporaba interneta je namreč za širitev med končnim prebivalstvom bistvenega pomena." Vzrok za padec začetne fascinacije in odločitev o neuporabi pa je v veliki meri posledica manjka vsebin v slovenskem jeziku in domačih uporabniku dostopnih storitev.

Kvalitetno izvedena virtualizirna ponudba in predvsem hitra dostava blaga in ažurnost tako informacij kot posredovanja informacij v kibernetnem prostoru bi gotovo pritegnila informatizirani del populacije ob predpostavki ureditve načina plačevanja.

5.3.3. Dolgoročni trendi v prostorsko-časovni organizaciji dela

Pri procesih organizacije dela prihaja trenutno do velike diskontinuitete glede na stoletno prevladovanje množične, industrijske proizvodnje. Gre za prehod iz prevladovanja industrijske proizvodnje v delovna okolja, v katerih prevladuje informacijski kontekst. Ne več fizično agregiranje velikega števila zaposlenih na enotni lokaciji znotraj iste delovne organizacije, ampak informacijska povezanost prostorsko razpršenih in časovno fleksibilnih delovnih procesov postaja prevladujoča oblika organizacije dela.

Prehod v omrežno, globalizirano povezovanje delovnih organizacij je v pretežni meri tehnično omogočen z razvojem računalniško posredovanega komuniciranja. Informacijska povezanost v konkretne delovne procese vključenih akterjev na številnih področjih nadomešča nujnost fizične, prostorske dostopnosti. Predpogoj prostorske razpršitve dela je kvalitetna komunikacijsko-informacijska infrastruktura tako na ravni lokalnega delovnega kot tudi bivalnega okolja. Informatizacija omogoča vključevanje delovnih organizacij iz lokalnega v teritorialno širša delovna okolja, a tudi možnost povezovanja v lokalnem delovnem okolju prisotnih akterjev v lokalno-regionalna delovna omrežja.

Na ravni prostorsko-časovne organizacije dela se to izraža v prostorski razpršitvi dela na številne lokacije, vključno z delom na domu in terenskim delom, ter v fleksibilnosti časovne organizacije delovnega procesa. Na organizacijski ravni to vodi iz značilne fordistične, hierarhično-komandne, piramidalne organiziranosti v omrežni način povezovanja z večjo avtonomijo v omrežja vključenih akterjev.

Vsi ti dolgoročni trendi diskontinuitete porajajo številna vprašanja, kot so npr.: Kaj ti trendi pomenijo za družbeno-prostorsko organizacijo dela v prihodnjih desetletjih? Katere so dolgoročne posledice procesa deindustrializacije? Kako se spreminja odnos med prostim in delovnim časom? Kaj pomeni ponovno združevanje delovnega in bivalnega okolja ter zamiranje coniranja kot urbanistično-planerske prakse? Kako vpliva izrazito povečana časovno-prostorska fleksibilnost organizacije dela na javno, družbeno življenje, a tudi npr. na življenje v družini? Kako načrtovati prometno infrastrukturo in organizirati javne prevoze v novonastalih razmerah? Kje je mesto lokalnih in regionalnih ekonomij s svojimi specifičnostmi na globalnem trgu? Odgovor na ta in številna podobna vprašanja je potreben, če želimo načrtovati nadaljnji razvoj delovnega okolja.

Termina delovno okolje se ne uporablja več le v ožjem smislu oz. tako kot je večinoma uporabljan dosedaj - le za označevanje (kvalitete) fizičnega, grajenega delovnega okolja na mikro ravni, ampak tudi v širšem smislu kot prepleteno celoto teh mikro ravnih, ki tvorijo lokalno in regionalno delovno okolje z njegovimi specifikami. Ob tem pa na delovno okolje ne gledamo več le kot na fizični prostor, v katerem poteka delo, ampak ga pojmem tudi kot omrežje komunikacijsko-informacijsko medsebojno povezanih delovnih organizacij na različnih teritorialnih ravneh oziroma celo presegajoč teritorialne ravni. Tako imam, ko govorim o lokalno-regionalnem, obmejnem, globalnem delovnem okolju ipd., v misli tudi omrežja delovnih organizacij medsebojno povezanih v skupne delovne procese, ki pogosto šele kot celota proizvajajo "izdelek".^v

Ker je namen tega besedila podajanje smernic za vključevanje politik informatizacije v politiko prostorskega razvoja in ne teoretiziranje o družbenem razvoju nasploh, podajam dolgoročne razvojne trende v obliki preglednice (glej tabelo).

V tabeli predstavljene trende lahko strnemo v ugotovitev, da se nahajamo v procesu prehoda iz industrijske, množične proizvodnje v individualizirano proizvodnjo in deindustrializacijo. Za slednjo je značilen porast storitvenega sektorja in prehod v proizvodnjo za individualizirane okuse.

5.3.3.1. Dolgoročni razvojni trendi v delovnem okolju^{vi}

Od	K
dejavnosti na enotni lokaciji	prostorsko razpršeni dejavnosti
fiksne delovne čase	fleksibilnem delovnem času
dela v stalno določenem delovnem okolju	delu na domu, terenskem delu na več lokacijah
specializacije na delovnem mestu	Večopravilnosti
množične, industrijske proizvodnje	majhnim serijam, individualiziranim izdelkom
proizvodnje na zalogo	"just-in-time" proizvodnji
usmerjenosti na nacionalne in bližnje trge	usmerjenosti na globalni trg
fizične dostopnosti	informacijski povezanosti
od zaposlitve le v eni delovni organizaciji	več zaposlitvam hkrati
stalne zaposlitve	začasni zaposlitvi, pogodbenemu delu
mobilizacije kadrov na lokalno-regionalni ravni	globalnem trgu delovne sile
zaposlovanja	Samozaposlovanju
ločenosti dela, raziskovanja in izobraževanja	enotnemu delovno-raziskovalno-izobraževalnemu okolju
hierarhične delovne organizacije	omrežni delovni organizaciji
nadzora nad zaposlenimi	zaupanju v zaposlene
permanentne kontrole zaposlenih	občasni, selektivni kontroli
podrejenosti na delovne mestu	avtonomiji na delovne mestu
povezav med nacionalnimi gospodarstvi/državami	povezavam med gospodarstvi regij/regijami

Našteti trendi povzročajo tudi spremembe v grajeni, fizični strukturi delovnega okolja. Prihaja do prehoda iz stanja, ko je razvitost pomenila prostorsko "požrešnost" oziroma izkazovanje le-te z gradnjo novih, velikih industrijskih objektov, v stanje, ko razvojno perspektivne delovne organizacije potrebujejo manjše, a - predvsem informacijsko-komunikacijsko - infrastrukturo kvalitetno opremljene proizvodne in poslovne objekte.

Ob vsem naštetem postaja dejstvo, da v omrežnem tipu povezovanja nacionalna raven odločanja in povezovanja izgublja pomen oziroma da prihaja do naraščanja vloge in povečevanja moči ("empowerment") nižjih teritorialnih ravni, kar se kaže predvsem v pojavih novih regionalizmov. Subnacionalne regije se neposredno povezujejo s komplementarnimi

regijami mimo nacionalne države in tvorijo transnacionalna omrežja regij, ki v številnih projektih delujejo kot celote.

Vendar če hoče biti ta novi regionalizem uspešen, kot ugotavlja Cappellin, je potrebno tudi na regionalno in lokalno raven vnašati načela omrežnega povezovanja. To pa pomeni, da se mora lokalno delovno okolje organizirati v decentralizirano omrežje. Le-to naj bi vključevalo vse (razvojno pomembne) akterje tako iz delovnega okolja kot tudi iz drugih družbenih (sub)sistemov, ki so v interakciji z delovnim okoljem (lokalna oblast, državna uprava, izobraževalno ter raziskovalno okolje).

Omrežje decentralizirano povezanih akterjev mora konsenzualno izoblikovati osnove dolgoročnih razvojnih strategij. Cappellin govori tako o "federalizmu" na regionalni ravni. Pri vzpostavljanju le-tega pa imajo pomembno vlogo javne institucije (ne le politične, ampak tudi stanovske, izobraževalne, znastvene), ki odigravajo vlogo aktivni posrednikov ("active interface") in so tako ključne za integracijo lokalnega in regionalnega delovnega okolja.

Predstavljeni trendi diskontinuitete so sicer premalo operacionalizirano oziroma latentno že upoštevani v dosedanjih razvojnih aktih in študijah o družbeno-prostorskih spremembah. So pa prisotni - sicer pogosto v manjšem obsegu - tudi v konkretnih delovnih organizacijah.

5.3.3.2. Prehajanje delovnega v bivalno okolje in obratno: individualizacija dela

S procesi deindustrializacije^{vii} in hkratne avtomatizacije oziroma robotizacije množične, repetitivne proizvodnje - ki smo jim priča v najbolj razvitih delovnih okoljih - prihaja do selitve številnih, predvsem na predelavo informacij in posredovanje storitev usmerjenih dejavnosti v bivalno okolje. Če je bilo za industrializacijo značilno vzpostavljanje delitve na delovno in bivalno okolje, lahko rečemo, da v postindustrijski, informacijski družbi prihaja do ponovnega združevanja delovnega in bivalnega okolja. Ti trend še niso izrazito prisotni v domačih delovnih okoljih. Tako osbtaja v Sloveniji še velik potencial glede prenosa določenih vrst del - predvsem iz skupine t. i. "terminalskih delavcev" - na dom.^{viii}

Pri času, ki ga zaposleni dnevno "povprečno porabijo za delo, ki ga opravljajo v službi ali za službo" (če delajo doma), sicer še prevladuje osemurni delavnik. Gledano po panogah, je večja variabilnost dolžine delovnega dne prisotna v gostinstvu, turizmu, trgovski dejavnosti, prometu, kmetijstvu ter industriji in gradbeništvu, manj variabilnosti pa je v državni upravi, zdravstvu, socialni, bančništvu, zavarovalništvu in izobraževanju ter kulturi, kar kaže na prevladovanje nefleksibilnosti pri večjih birokratskih delovnih organizacijah oziroma javnih zavodih.

Na ravni načrtovanja oziroma gradnje bivalnih enot se v razvitih postindustrijskih družbah pojavlja novonastala združitev kot problem zagotavljanja nemotenega poteka dela na domu ob hkratni informacijsko-komunikacijski povezanosti z ostalimi akterji in zaščiti pred nezaželenimi motnjami v delo na domu ne vključenih akterjev oziroma sestanujočih. Pri anketirancih v konkretnem koprskem okolju se je kot glavni problem za delo na domu pojavilo "pomanjkanje prostora, kjer bi delal" in ne pomanjkanje ustreznih infrastruktur. Pri uvajanju dela na domu je potrebno tudi z ustrezno protihrupno, vizualno ipd. zaščito omejiti vplive, ki jih povzroča delo na domu v bivalnem okolju, ki ga okroža.

Delo na domu se v teoretiziranih pogosto povezuje z delom v kibernetičnem prostoru oziroma z ustvarjanjem in manipuliranjem informacij v elektronski obliki. Na ravni arhitektonskega načrtovanja se govori o informacijski niši kot sestavnem delu t. i. informacijsko "pametne

hiše". Ta niša naj bi omogočala širokopasovno komuniciranje oziroma izmenjavo informacij v tekstualni, video in audio obliki med tele-delavcem in njegovim delodajalcem. V razvitih delovno-bivalnih okoljih se trenutno odvija "boj za zadnjo miljo" oziroma boj med potencialnimi ponudniki informacijske strukture, saj so možne številne različne konkurenčne oblike informatizacije^{ix}.

Dejstvo pa je, da ob "virtualnih teledelavcih", ki se ukvarjajo z obdelavo informacij, obstaja še cela vrsta del, ki se lahko prenesejo na dom in ne pogojujejo informatizacije za svoje uspešno opravljanje, seveda z izjemo telefona in faksa.

Ključni problem pri delu na domu je neustrezna predhodna fizična struktura, kjer se izvajajo dejavnosti, oziroma neustrezni naknadni posegi in rešitve. Zaradi tega pri prepletanju bivalnega in delovnega okolja naletimo na vrste delovnih procesov, ki bolj spadajo v obrtno-proizvodne in poslovne cone. Posledica so motnje v bivalnem okolju, ki se izražajo v številnih prijavah na inšpekcijske službe iz omenjenih dveh, a tudi drugih sosesk. Te zajemajo predvsem: problem neurejenega parkiranja odjemalcev uslug, probleme obratovalnih časov oziroma neupoštevanja le-teh, problem razširjanja dejavnosti z dograjevanjem objektov brez soglasja za to ustreznih upravnih organov, kar pogosto povzroča zastiranje pogleda sosedom, problem neorganiziranega posebnega odvoza odpadkov, ki jih te dejavnosti povzročajo, problem hrupnosti ipd.

V bodočem načrtovanju bivalnih enot in naselji ter rekonstrukcijo obstoječih je potrebna večja senzibilnost glede predstavljenih dolgoročnih trendov, kar pomeni, da je potrebno v bivalno okoljih načrtovati tudi delovne niše, ki pa ne smejo biti moteče za sobivajočo delovno nekativno populacijo.

5.3.4. Teledelo

Čeprav teledelo ni nov pojav, je neizpodbitno dejstvo, da postaja množičen pojav šele s pospešeno informatizacijo, ki smo ji priča v zadnjih petih letih v informacijsko razvitih državah. Tako na primer ugotavljajo v zadnjem poročilu Status Report of European Telework, ki ga je izdal DG za Informacijsko družbo EC, podvojitev števila teledelavcev v letu 1999 s 4.6 milijonov na 9 milijonov. V ZDA rezultati raziskave 1999 U.S. Residential Telecommunications Survey kažejo, da v 27,4% gospodinjstvih stalno ali občasno delajo na domu in precejšen del teh del je teledelo.

Kljub tem evidentnim dolgoročnim trendom rasti teledela ostaja samo definiranje, kaj vse teledelo je, še vedno diskutabilno, odprto vprašanje. Na to kažejo tudi zelo različna metodološko-vsebinska izhodišča pri raziskovanju teledela.^x Preden poskušamo definirati teledelo, moramo opozoriti na dejstvo, da gre pri teledelu za način opravljanja dela in ne zaposlitev kot tako.

Večina definicij se strinja s tem, da gre za delo, ki ga neka oseba, teledelavec, deloma ali v celoti opravlja na lokaciji, ki ni značilno, tradicionalno delovno okolje, in pri tem uporablja telekomunikacije. Že ta minimalistično-funkcionalna definicija postaja vprašljiva, ker je pač zaradi trendov deteritorializacije, deagregacije, deindustrializacije oziroma zaradi prehoda v netradicionalne, fleksibilne oblike dela, vedno težje odgovoriti na vprašanje, kaj sploh je tradicionalno delovno okolje.

Pri konkretnih študijah pa se teledelo definira zelo različno. Pogosto ga enačijo le z teledelom na domu ter v informacijskih centrih. Problemu definicij smo tako namenili dobršen del posvetovanja *Transborder Teleworking – Towards the Formulation of an International Research Agenda*, ki sta ga decembra 1999 organizirala The European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions in ILO v Dublinu. V poskusu, da bi zajeti vse različne oblike teledela, smo se v naši funkcionalni definiciji dokopali do šest različnih oblik teledela:

1. teledelo na domu;
2. teledelo na lokacijah, ki so običajno bližje kot tradicionalna delovna okolja:
  - v informacijskih pisarnah, ki so v lasti lokalnih skupnosti v soseščini in ki ponujajo potrebno opremo za teledelo, katero si delijo različni uporabniki;
  - v tako imenovanih satelitskih pisarnah, kjer gre za dislocirane, teritorialno oddaljene oddelke delovnih organizacij, ki pa so informacijsko povezane z centralno lokacijo konkretne organizacije;
  - v »tele-kočah«, nekakšni nadgradnji informacijskih pisarn, kjer ponujajo ob informacijski opremi tudi potrebno podporo pri izobraževanju ter pomoč pri reševanju konkretnih problemov (ta način organiziranja se predvsem uporablja za uvajanje teledela v oddaljenih ruralnih območjih);
3. teledelo v novih delovnih okoljih, kjer telekomunikacijska opremljenost omogoča teledelo:
  - v telecentrih – gre za podobne oblike kot so satelitske pisarne, le da niso nujno blizu bivalnega okolja, običajno so vodeni s strani zunanjih organizacij in ne s strani matične delovne organizacije;
  - v »call« centrih, kjer gre za različne oblike informacij in storitev, posredovanih s pomočjo telefonskega omrežja;
4. mobilno in nomadsko teledelo na spreminjajočih se lokacijah;
5. transnacionalno in off-shore teledelo;
6. in teledelo, ki ne potrebuje uporabe informacijskih tehnologij.

V še tako široki definiciji, kakšne vse so lahko oblike teledela, nam ni uspelo zajeti vseh praktično potekajočih in futuristično možnih oblik teledela. Tak primer je tako imenovana »televillage«. Slednja naj bi bila bodoča informacijsko visoko razvita mesta, kjer bi informatizacija in deteritorializacija oziroma virtualizacija družbenega delovanja ne določala le prevladujočih novih oblik teledela, ampak tudi info-urbani življenjski stil nasploh.

Ob tem se postavlja vprašanje, če lahko delo, ki poteka v telecentrih, »call« centrih in satelitskih pisarnah, pojmuje kot teledelo, ki prinaša kvalitativno razliko glede na dela, ki potekajo v klasičnih, tradicionalnih delovnih okoljih. Celo več! Lahko rečemo, da se navedena delovna okolja spreminjajo v klasična, tradicionalna delovna okolja v informacijskih družbah in kot taka niti po tempu dela niti po prevladujoči organizacijski kulturi ne predstavljajo kvalitativno bistveno različnih delovnih okolij kot so bili na primer tayloristični obrati v industrijski masovni produkciji podrejeni logiki tekočega traku.

Sociološko gledano je potrebno večjo pozornost nameniti analizam novih delovno-bivalno-prostočasovnih okoljem, ki omogočajo večjo fleksibilnost prostorsko-časovne organizacije tako dela kot tudi družbenega delovanja nasploh. V nadaljevanju bomo poskušali podati, katere so temeljne prednosti in pomanjkljivosti dela v teh novih delovnih okoljih.

5.3.4.1. Prednosti teledela za teledelavce

Že od samega začetka razprav o teledelu se v teoretskih in tudi empiričnih študijah poudarja, da sta ključni prednosti teledela za teledelavca avtonomija odločanja o razporeditvi delovnega časa in finančno-časovni prihranek, ki je posledica dejstva, da ni več prevoza na delo. Te dve ključni prednosti se nanašata predvsem na teledelo na domu in mogoče še na delo nomadskih teledelavcev, vendar se v razpravah običajno ne problematizira, da ostale oblike teledela pogosto ne omogočajo teh prednosti.

Teledelavec naj bi si po lastnih željah in možnostih organiziral fleksibilni delovni čas, ki bi jim omogočal boljše izkoriščanje časa, namenjenega družini, zabavi, rekreaciji – skratka, tayloristično rečeno, boljši izkoristek časa za regeneracijo. Ob tem se pogosto predpostavlja, da delo na domu omogoča tudi boljše delovne pogoje, mir in tišino, ki omogoča večjo koncentracijo in posledično višjo produktivnost teledelavcev. Pri večini vsebin, ki jih lahko opravljamo kot teledela, pa je možna tudi delokalizacija dela, kar pomeni, da teledelavec lahko ohrani zaposlitev tudi, če se preseli oziroma tudi če je prostorsko mobilien. Vse to naj bi omogočalo tudi višjo stopnjo zadovoljstva teledelavcev s svojo zaposlitvijo.

V zadnjem času se v razpravah o teledelu, predvsem na osnovi trendov izrazitega naraščanja števila samozaposlenih teledelavcev v ZDA, poudarja pomen teledela za samozaposlene. Slednji lahko, z ustrezno časovno samoorganizacijo, opravljajo večje število pogodbenih del in se povezujejo v omrežja samozaposlenih, ki se lahko, zaradi svoje fleksibilnosti, hitreje odzivajo na nove potrebe na trgu. Pri tem je potrebno poudariti, da je precejšnje število samozaposlenih teledelavcev posledica prevladovanja ideje »vitke firme« kot doktrine v teoriji organizacij, ki se v praksi izraža z izločanjem večine neprimarnih, vendar za delovanje nujno potrebnih, dejavnosti iz delovne organizacije. Skratka, bivši delavci so pogosto prisiljeni postati samozaposleni teledelavci, če želijo ohraniti zaposlitve. V bolj kritičnih študijah naraščanja števila samozaposlenih pa ugotavljajo, da je za uspešnost samozaposlenih delavcev ključnega pomena marketing in združevanje v omrežja (samozaposlenih) teledelavcev.

5.3.4.2. Slabosti in nevarnosti teledela za teledelavce

Raziskave v najbolj naprednih (tele)delovnih okoljih kažejo, da teledelavci običajno delajo več kot ostali, kar pogosto vodi v zmanjševanje obsega časa, namenjenega drugim dejavnostim, in celo izkoriščanje drugih družinskih članov kot »ilegalnih« teledelavcev. Ob tem delo lahko postaja nevidno s strani sodelavcev in delodajalcev, kar lahko vodi v razkorak med pričakovanimi in dejanskimi dohodki. Z zmanjševanjem družbenih stikov med sodelavci prihaja tudi do zmanjševanja skupinske solidarnosti. Prostorsko-časovna razpršenost in dolgoročno izginjanje klasičnih odnosov med zaposlenimi in delodajalci predstavlja tudi velik izziv za sindikate, ki se z zamudo prilagajajo novim trendom.

Cela vrsta potencialnih slabosti in nevarnosti se nanaša na mikro delovno okolje oziroma na samo delovno mesto, zlasti ko gre ali za delo na domu ali za nomadske teledelavce. Teledelavci naj bi imeli, ko gre za delo na domu, ustrezen ločen prostor ter nasploh pri vseh oblikah teledela ergonomično in zdravju prijazno delovno opremo.^{xi}

Zelo pomembno je tudi vprašanje, kdo bo zagotovil in financiral informacijsko-komunikacijsko opremo. Če gre za opremo, ki jo zagotovi delodajalec, je še dodatno vprašanje ozke namenskosti njene uporabe. Radikalen je pristop, ki prepoveduje uporabo

računalniške opreme za vse s konkretnimi delovnimi nalogami nepovezanimi dejavnostmi. Poznani so tudi primeri, ko so v skandinavskih deželah – ob ustrezni programski zaščiti delu namenjenih vsebin – dovoljevali teledelavcem uporabo računalniške in programske opreme zunaj delovnega časa za lastne potrebe oziroma potrebe družine. Rezultati so bili ugodni, ker so teledelavci to dojeli tudi kot zaupanje delodajalcev do njih in do njihove odgovorne uporabe.

Za uspešnost dela je zelo pomembna tudi organizacija spremljanja poteka dela oziroma tako imenovani monitoring. Teledelavci bi morali biti vnaprej seznanjeni tako z oblikami nadzora kot tudi z vsebino nadzora. Sindikalisti se zavzemajo, da bi morali morebitne nadzore na domu delodajalci najaviti vnaprej, hkrati pa bi morali tudi zagotoviti teledelavcem možnosti oziroma rezerviran čas za medsebojno komunikacijo in komuniciranje z nadrejenimi ter za komunikacijo med njimi in sindikati. Ob tem je za uspešen potek teledela potrebna tudi non-stop tehnična in vsebinska podpora, ki omogoča najhitrejšo odpravljanje težav s programsko in strojno opremo kot tudi dostop do za delo potrebnih informacij v najkrajšem možnem času. Slednje se je izkazalo kot najbolj kritični dejavnik pri uvajanju teledela v večjih delovnih organizacijah.

Odrpito vprašanje je tudi (za)varovanje teledelavcev in opreme, ki jo uporabljajo. Predvsem vprašanje varnosti pri delu bo postalo vedno bolj pereče ob dejstvu naraščanja obsega teledela. To se pogosto neupoštevava v tele-centrih, kjer sam ritem dela pogosto onemogoča teledelavcem počitek. Na globalni ravni je dolgoročno problematična selitev nižje zahtevnih oblik teledela v države tretjega sveta, kjer ni zagotovljena ustrezna sindikalna zaščita oziroma ni sindikatov, ki bi nadzorovali kvaliteto delovnega okolja ter morebitne zdravju škodljive posledice neustrezne organizacije delovnega procesa.

Na kratko orisane morebitne slabosti in nevarnosti teledela za delavce predvsem kažejo, da gre za nove oblike dela, katerim še ni ustrezno prilagojena delovno-zaščitna zakonodaja. Slednje predstavlja velik izziv za delojemalce, ki se morajo organizirati v nove, fleksibilnejše sindikate in si zakonsko izboriti primerne delovne pogoje in delovne odnose. Veliko vlogo pri tem lahko odigra nacionalna politična oblast s programi spodbujanja teledela in zagotavljanjem humanizacije delovnih pogojev.

5.3.4.3. Prednosti teledela za delodajalce

Na ravni zmanjševanja stroškov teledelo omogoča dolgoročno zniževanje stroškov za pisarniške kapacitete in njihovo vzdrževanje. Z ustrezno organizacijo začasnih pisarniških delovnih mest (»rent a desk« pristopom) v po obsegu zmanjšanih pisarniških prostorih se lahko odpravi tudi običajna neizkoriščenost slednjih. Ob tem se delodajalcu lahko izrazito zmanjšajo stroški nadomestila prevoza za teledelavcev na domu.

Študije kažejo, da se z zmanjšanjem prekinitev in motenj med delom, ki so značilne za klasične oblike dela, poveča tako produktivnost^{xiii} kot tudi kvaliteta opravljenega dela s strani teledelavcev. Ob tem običajno ugotavljajo, da so teledelavci, ki so se praviloma sami, prostovoljno odločili za to obliko dela, tudi bolj zadovoljni s svojim delom glede na ostale zaposlene.

Glede upravljanja s človeškimi viri, potencialnimi znanji je pri teledelu kot obliki organizacije delovnega procesa možna večja izkoriščenost potencialnih znanj. Ob tem je možno z vključevanjem samozaposlenih teledelavcev in ožje specializiranih virtualnih organizacij v omrežja organizacij (»networks of firms«) oblikovati zahtevnim delovnim nalogam

namenjena omrežja. Fleksibilnost časovno-prostorske organizacije teledela pa omogoča tudi enostavnejše zadovoljevanje potreb po specifičnih profilih zaposlenih v času, ko se kažejo potrebe po novih znanjih.

Teledelo tudi razširja krog potencialnih zaposlenih z vključevanjem prostorsko mobilnostno omejenih skupin (hendikepirani, mlade družine, zaposlenih iz ruralnih predelov...) in z oblikovanjem dejanskega globalnega trga delovne sile, ki vključuje potencialno delojemalce iz vseh primerno informatiziranih držav.

5.3.4.4. Slabosti teledela za delodajalce

Slabosti oziroma neučinkovitost teledela je - kot kažejo izkušnje - posledica premalo operativnega načrtovanja pri uvajanju teledela. Predvsem je pomembno - ob kadrovanju za to obliko dela primernih zaposlenih (samoiniciativnih, fleksibilnih, informacijsko usposobljenih...) - zagotoviti ustrezno predpripravo, ki vključuje izobraževanje bodočih teledelavcev, in »non-stop« dostopno tehnično in vsebinsko pomoč, ki zagotavlja v najkrajšem možnem času odpravljanje morebitnih napak v delovanju strojne in programske opreme ter reševanje z delom povezanih vsebinskih »ozkih grl«. Pri tem je skorajda odveč pripomniti, da je predpogoj za uspešno teledelo ob ustrezni razviti in zanesljivi telekomunikacijsko-informacijski infrastrukturi tudi zagotovljena kvalitetna, za uporabo enostavna in glede ukazov razumljiva programska oprema.

Kot nevarnost, ki jo običajno navajajo delodajalci, je izguba nadzora nad delom. Vendar moramo pripomniti, da gre pri tem pogosto za strah, ki je posledica preživelih organizacijskih kultur, ki temeljijo na nadzoru in ne zaupanju v sodelavce. Na ravni tako imenovanega »info-proletariata« pa računalniško podprti monitoring ne predstavlja večjega problema. Potencialni problem lahko nastane le z zlorabami tega nadzora oziroma s takšnimi oblikami nadzora, ki pri teledelavcih povzročajo občutek ujetosti v panopticum. Zato je potrebno v času načrtovanja možnih teledel v sodelovanju z bodočimi teledelavci razviti učinkovite mehanizme kontrole učinkovitosti in kvalitete delovnega procesa.

5.3.4.5. Teledelo: izziv prostorsko-časovni (re)organizaciji družbenega delovanja

Uvajanje različnih oblik teledel predstavlja seveda tudi veliki izziv za prostorsko-časovno reorganizacijo družbenega delovanja v okoljih, kjer to uvajanje poteka. Za uspešno izvedbo prehoda so potrebni nekateri robni pogoji. Najpomembnejša je gotovo razvita telekomunikacijsko-informacijska infrastruktura in nizke cene uporabe slednje ter obstoj sektorjev, ki svoje delovanje utemeljujejo predvsem na znanju in produkciji, manipulaciji in distribuciji informacij. Dodatni dejavniki, ki lahko pospešijo uvajanje teledela, so tipični problemi visoko urbanih družb - kot so prometne konice, visoke cene pisarniških prostorov - in željeni načini reševanja kot so predvsem pobegi ven iz mesta, suburbanizacija in celo preselitve v ruralna, manj stresna bivalna okolja.

Seveda je ob dejstvu naraščajoče globalne kompetitivnosti kot gonilna gospodarskega in družbenega razvoja nasploh ter intencami ponudnikov za teledelo potrebnih infrastruktur po maksimalizaciji izkoriščenosti njihove ponudbe, potrebna razvojno-politična podpora na vseh teritorialnih ravneh. Ravno slednja se je pogosto izkazala kot odločilen dejavnik pri razvoju danes najbolj razvitih in propulzivnih centrov za teledelo tako na nacionalni (npr. Irska,

Švedska, ZDA, Japonska) kot tudi na lokalno-regionalni ravni (Amsterdam, Bologna, Dublin, Kobe, Manchester).

Naraščanje obsega teledela in sploh večja časovno-prostorska fleksibilnost in avtonomnost s strani zaposlenih glede organizacije delovnega časa ter spremenjena razmerja med delovnim in prostim časom ter prehod iz prostorskega coniranja v ponovni preplet in enotnost bivalnega, delovnega in prostočasovno-rekreacijskega okolja nujno zahteva tudi spremembe v prostorsko-časovni organizaciji družbenega življenja nasploh. Predvsem je potrebno za celo vrsto sektorjev in storitev omogočiti prehod v tako imenovano 24-urno družb, kjer je zagotovljen časovno »non-stop« neomejen dostop do s strani uporabnika potrebnih storitev. Zagotovitev slednjih pa je pri številnih dejavnostih možna v »tele« obliki (telemedicina, telenakupovanje, telesvetovanje, telefinance, tele(samo)izobraževanje ...). Z njimi se ponujajo tudi številne nove niše za bodoče teledelavce.

5.3.4.6. Možnosti za razvoj teledela v Sloveniji

Kot smo že izpostavili v vrsti objav ključni problem informatizacije Slovenije ni v manjku informacijskih znanj in računalniško-telekomunikacijski neopremljenosti, ampak v pomanjkanju informacijsko-razvojnih politik na različnih teritorialnih ravneh, ki bi ta pretežno neizkoriščena znanja in opremo napolnile z vsebinami. Rezultati raziskav Raba interneta v Sloveniji kažejo, da prihajamo v stadij, ko se bo populacija potencialnih uporabnikov interneta (samo)zapolnila, kar pomeni, če nekoliko grobo poenostavimo, da bo informatizirano približno 40% celotne populacije, ki bo po demografsko-strukturalnih karakteristikah »običajnih« uporabnikov kazala neuravnovešeno podobo. Iz informatizacije bodo izključeni seveda tisti, ki so izključeni tudi v informacijsko bolj razvitih okoljih brez ustreznih informatizacijsko-razvojnih politik (starejši, hendikepirani, nižje izobraženi, etnične manjšine, gospodinje, prebivalci ruralnih predelov).

Brez nacionalne informatizacijske razvojne politike ostajamo tudi skorajda brez virtualiziranih vsebin, ki bi lahko proizvedle nova delovna mesta za bodoče teledelavce. Iz lastnega raziskovalnega dela pa ugotavljam tudi, da ovira ni prisotna le na ravni politike, kjer - razen redkih izjem - prevladujejo informacijsko nepismeni, če že ne arhaični politiki, ampak tudi predvsem na ravni predinformacijske miselnosti delodajalcev oziroma managementa na vseh, zlasti pa na najvišjih ravneh.^{xiii}

Na osnovi osemdesetih usmerjenih intervjujev z vodilnimi delavci v raziskavi Delovno okolje v Mestni občini Koper: Stanje, problemi, razvojni trendi smo ugotovili, da gre skorajda izključno za blokado na ravni organizacijske kulture oziroma nezaupanja v zaposlene. Vodilnim delavcem se zdi teledelo predvsem "utopična fantazija" in "možnost za nedelo že tako premalo delavnih zaposlenih".

Podobne primer bi lahko našli tudi v drugih regionalnih okoljih. Presenetljivo pa je, da se v delovnih organizacijah, kjer jih tuji partnerji prisilijo v to, brez večjih težav reorganizirajo v informacijsko naprednejše oblike prostorsko-časovne organizacije delovnega procesa. Seveda imamo tudi v Sloveniji teledelavce, vendar gre tukaj praviloma za dodatno delo doma z občasnim izkoriščanjem informacijskega dostopa. Če sklenemo, lahko rečemo, da je neobstoja načrtovanega teledela v Sloveniji posledica prevladovanja neinformacijske zavesti, ki nas prepričuje, da je vse to "še daleč stran", "futuristično", "utopično", "neizvedljivo". Ta zavest pa onemogoča realizacijo obstoječih znanj in izkoriščanje obstoječe infrastrukture, kar se z

makroekonomskega stališča kaže predvsem kot slaba naložba in ne kot razvojni potencial, ki bi ga bilo potrebno nemudoma aktivirati.

5.4. Razvoj telekomunikacij kot gibal družbenega in prostorskega razvoja

Predstavili bomo značilnosti zasnove razvoja tako imenovanih pametnih skupnosti (v anglosaksonskih državah jih imenujejo *smart communities*), ki bi lahko predstavljala eno od najpomembnejših konceptualnih osnov za uresničevanje aktivnega in v daljši časovni perspektivi tudi idealnega scenarija v Sloveniji.

Osnovna značilnost pametne skupnosti je, da slednja ne uvaja sodobne informacijske in komunikacijske infrastrukture ter storitev *per se*, temveč zato, da spodbuja lastni ekonomski razvoj, povečuje stopnjo zaposlenosti in zvišuje kakovost življenja svojih prebivalcev. Pametne lokalne in regionalne skupnosti v Sloveniji bodo - v kontekstu in perspektivi globalizacije informacij in trgov - pridobile vse večjo odgovornost za blaginjo svojih prebivalcev. Novic, denarja, ekonomskega in političnega vpliva - da ne omenjamo blaga ter storitev - ne bo več možno omejevati znotraj državnih meja, temveč se bodo pogosto sproti prenašale v vse konce sveta. Na ta način se bo bistveno omejil, če že ne v celoti zmanjšal vpliv državne oblasti na ustvarjanje političnih in ekonomskih pogojev za obnašanje ter delovanje različnih razvojnih subjektov od posameznikov, podjetij do lokalnih in regionalnih skupnosti. To bo imelo za posledico pojav tako imenovanega geopolitičnega paradoksa, ko bo postala slovenska država po eni strani prevelika in preveč oddaljena, da bi lahko še naprej uspešno reševala probleme na lokalni ravni, po drugi strani pa premajhna za reševanje problemov, ki bodo prihajali iz globalnega okolja.

Podjetja, ki v prizadevanju za ohranjanje obstoječih in pridobivanje novih kupcev sedaj tekmujejo z drugimi podjetji v svoji regiji in državi, bodo v prihodnje prisiljena tekrovati s podjetji po vsem svetu. Tekmovala pa ne bodo samo za kupce, temveč predvsem za visoko izobraženo delovno silo, in to na globalni ravni, kajti naraščajoče število visoko izobraženih delavcev bo lahko delalo ter prebivalo kjerkoli, ne da bi se obenem poslabšala kakovost njihovega življenja.

Da bi se lahko čim bolj uspešno soočile s temi izzivi, se bodo morale začeti tudi slovenske lokalne skupnosti spreminjati od notranje razdeljenih in pogostokrat navznoter ter navzven konfliktnih skupnosti v tako imenovana mesta-države, ki bodo podobna nekoč cvetočim renesančnim mestom. Takšen razvojni prehod vključuje sodelovanje med različnimi sektorji (državni, poslovni, akademski, neprofitni itd.) ter med različnimi pristojnostmi znotraj izbranega območja. Tovrstno sodelovanje predstavlja novi model uspešne urbane organizacije v globalni dobi, in samo lokalni politični sporazumi ter partnerski dogovori lahko ogroženim skupnostim omogočijo preživetje v procesu naraščajočega globalnega tekmovanja.

Informacijska in komunikacijska tehnologija, ki predstavlja enega od najpomembnejših vzrokov za poglobljanje ekonomskih, socialnih, okoljskih in prostorskih problemov države in lokalnih skupnosti – čeprav se oboji njenega vpliva zaenkrat še ne zavedajo prav dobro -, je lahko obenem vzvod oziroma sredstvo za njihovo razrešitev. Bolj kot vse dosedanje tehnološke inovacije bo ta razvoj izbrisal časovne in prostorske meje ter omogočil prebivalcem in podjetjem nepretrgan dostop do informacij, kar lahko izboljša kakovost njihovega življenja.

Zaradi razširjanja uporabe informacijsko-komunikacijske tehnologije, ki je zgostila prostor in čas, postaja upravljanje razvoja države ter lokalnih skupnosti na stari, hierarhični način dejansko nemogoče. Internet in svetovni splet (WWW) sta se razvila kot omrežji individualno oblikovanih in vzdrževanih računalniških sistemov; na podoben način se morata tudi nastajajoča informacijska ekonomija ter družba razviti kot omrežje pametnih skupnosti in pametnih institucij, ki ustreza lokalnim potrebam, priložnostim ter tehnološki zmogljivosti.

Zasnova pametne skupnosti izhaja iz prepričanja, da vedo lokalni voditelji bolje od države, kako je mogoče nove tehnologije uporabiti za dobrobit lokalnih skupnosti. Le lokalni politični, civilni, podjetniški, raziskovalni in izobraževalni voditelji, ki medsebojno partnersko sodelujejo, lahko pri doseganju konkurenčnih prednosti, ki jih omogoča telekomunikacijska revolucija, smiselno povežejo človeški kapital in tehnologijo.

Dokler se država in lokalne skupnosti ne bodo natančno zavedle, v katero razvojno smer so napotene in kako si predstavljajo, da bodo tja prišle, svojega namena na svojo škodo in škodo prebivalcev, ki v njih živijo, ne bodo dosegle. Država in lokalne skupnosti morajo razviti celovito in uresničljivo vizijo, v kateri bodo opredeljeni načini in poti, po katerih bodo nova informacijska in komunikacijska omrežja spodbujala rast zaposlovanja, ekonomski razvoj ter izboljševanje kakovosti življenja v skupnosti. Dokler ne bodo preoblikovale svojih socialnih in ekonomskih institucij na način, ki spodbuja spremembe, sodelovanje ter konkurenčnost, država in lokalne skupnosti ne bodo sposobne vsrkati novih tehnoloških sprememb.

Tehnološki temelj pametne skupnosti je informacijsko in komunikacijsko omrežje, ki povezuje različne uporabnike za doseganje nekaterih skupnih smotrov ali ciljev in ki bistveno spreminja način, na katerega člani skupnosti upravljajo s pomembnimi dejavnostmi. Takšno informacijsko in komunikacijsko omrežje je običajno sestavljeno iz treh osnovnih elementov: infrastrukture, dostopovnih točk in aplikacij. Infrastruktura je medij, preko katerega potujejo informacije (telefonske žice, bakreni ali optični kabli in celo brezžične ali satelitske povezave). Dostopovne točke so terminali, preko katerih se uporabniki medsebojno povezujejo. V ta okvir sodijo še osebni računalniki, TV sprejemniki ali kioski. Aplikacije omogočajo uporabo omrežnih informacij in virov.

Sedanji napor slovenske države in operaterjev se osredotočajo pretežno na izgradnjo sodobne telekomunikacijske infrastrukture. Toda lokalne skupnosti – predvsem velika mesta – v razvitih tujih državah vse bolj spoznavajo, da je na področju implementacije sodobne telekomunikacijske infrastrukture (optični kabli, mobilna telefonija, satelitske povezave) zasebni sektor daleč spredaj in da sledi tehnološkim ter storitvenim trendom veliko hitreje, stroškovno racionalneje in ekonomsko učinkoviteje kot državne, regionalne in lokalne oblasti. Lokalne skupnosti spoznavajo, da večina aplikacij, ki so značilne za pametna mesta, dobro deluje tudi preko obstoječih telefonskih ali brezžičnih omrežij, še posebej ob razvoju hitrih modemov.

Pri implementaciji večine pobud za razvoj pametnih skupnosti niso nujne takojšnje infrastrukturne izboljšave. Pametne skupnosti naj se na začetku usmerijo v vključevanje lokalnih telefonskih in drugih telekomunikacijskih operaterjev v razvojni proces, da bi na ta način lažje ocenile zmogljivosti obstoječe informacijske in telekomunikacijske infrastrukture, ter v oblikovanje strategije za zagotovitev najširšega možnega dosega omrežja.

Ustvarjanje dostopovnih mest bo v večini skupnosti predstavljalo največji problem, saj je računalnik zaenkrat glavno sredstvo za deskanje po Internetu. Računalniki so sorazmerno

dragi, njihova uporaba in vzdrževanje sta lahko težavna, razširjeni so v manjšem številu gospodinjstev, kar omejuje število ljudi, ki imajo dostop do lokalnega informacijskega omrežja. Ob tem je potrebno opozoriti še na dejstvo, da ni vsak računalnik primeren za vključitev v omrežje. Biti mora namreč dovolj zmogljiv, imeti mora hiter modem in povezavo z Internetom. Le del računalnikov v slovenskih gospodinjstvih ustreza tem kriterijem. Zaradi tega bi bilo v lokalnih skupnostih, ki se bodo odločile za oblikovanje vizije in strategije razvoja svoje skupnosti v pametno skupnost, potrebno izboljšati dostop do Interneta ali do lokalnega informacijskega omrežja z brezplačnimi ali ceneni naročninami za Internet ali z javno dostopnimi kioski v knjižnicah, centrih skupnosti in ostalih javnih zgradbah.

Upravičeno lahko pričakujemo, da se bo v bližnji prihodnosti, ko bo postal glavni posredovalec digitalni TV sprejemnik, problem dostopa na lokalno in globalno informacijsko ter komunikacijsko omrežje v Sloveniji bistveno omilil. Predpostavljamo, da bodo začeli kabelski in telefonski operaterji ponujati stroškovno zanimiv celovit paket povezav z informacijskim in komunikacijskim omrežjem, podobno kot danes zagotavljajo kabelsko ali telefonsko storitev. Na ta način se bodo izboljšale možnosti za dostop do informacijskega in komunikacijskega omrežja lokalne skupnosti tudi za manj premožne prebivalce.

Ko bo razrešen problem infrastrukture in dostopovnih točk, se bodo lokalne skupnosti lahko usmerile k razvoju sprotih (on-line) aplikacij, ki predstavljajo jedro koncepta pametne skupnosti. Z ozirom na to, da zagotavlja Internet uporabnikom dostop do globalne in vedno bolj rastoče baze informacij, bi se morale pametne skupnosti usmeriti na dopolnjevanje globalne internetske informacijske baze s podatki in aplikacijami, uporabnimi za njihovo specifično lokalno skupnost, kot npr. viri lokalne oblasti, sprotne javne storitve (plačevanje računov za vodo ali pridobivanje gradbenega dovoljenja), seznam dogodkov v skupnosti itd. Privlačnost in stroškovna učinkovitost sprotne dostopnosti lokalne oblasti se je dokazala npr. v skoraj vseh večjih mestih v ZDA.

6. Nacionalni in kulturni razvoj Slovenije v EU

6.1. Evropski okvir etničnega in kulturnega vprašanja

Evropski narodi so večinoma organizirani v nacionalne države, ki se precej razlikujejo po času in okoliščinah nastanka, številčnosti populacije, kulturnemu, gospodarskemu in političnemu vplivu na širši evropski in svetovni prostor. Nekateri teoretiki razlikujejo po nastanku t.i. politične narode (nastali po politični volji državljanov, ne nujno etnično enotnih; to so praviloma države srednjeveške državne tradicije kot je npr. Francija) in etnične narode (etnično oblikovani narodi so ustvarili svoje nacionalne države). Nacionalne države so imele v svoji zgodovini ne glede na čas in obliko nastanka povsem enak odnos do lastne nacije (ščitenje in razvoj) in do etnično, jezikovno ali kulturno različnih prebivalcev na svojem ozemlju (tujek, ki ga je treba asimilirati). Veljala je integracija navznoter in razmejevanje navzven. Nacionalne države so skušale na različne načine ohranjati poselitveni prostor, številčno moč in vpliv lastnega naroda – države, tudi če na škodo sosedov. Čeprav je Slovenci smo dobili svojo državnost dokaj pozno. Vendar ima Slovenija kljub temu vse attribute nacionalne države, podobno kot drugi evropski narodi.

Proti koncu 20. stoletja je zaradi globalizacijskih trendov na eni ter evropsko integracijo kot političnim in gospodarskim odgovorom evropskih držav nanjo na drugi strani se je pričel značaj in pomen nacionalne države v Evropi korenito spreminjati. Nekateri zato govorijo o izginotju prave nacionalne države, kar pa je zelo vprašljivo. Države v resnici porazdelijo nekdanj izključno državne pristojnosti deloma na nižje upravne enote, deloma pa na skupne evropske inštitucije. S tem institucionalizirana nacija (država) nikakor ni ukinjena, temveč zgolj organizacijsko prilagojena novim razmeram.

V obdobju intenzivne evropske integracije je pomen nacionalnega vprašanja v Evropi in v svetu močno porastel. Čeprav so nekateri napovedovali tudi izginotje narodov kot ene najboljsežnejših in najkompleksnejših družbenih skupnosti in s tem tudi vrste nacionalnih problemov, so prav dogodki v Evropi opozorili na žilavost etničnih pojavov in zapletenost njihovega reševanja. Vrsta konfliktov na etnični podlagi od Severne Irske, Baskije, Flamcev in Valoncev, manjšin v Srednji in Vzhodni Evropi do krvavih vojaških spopadov na Balkanu so najresnejše opozorilo, da je etnični problem danes tako živ, pereč in aktualen, da mu je smiselno nakloniti ustrezno pozornost.

Prav evropske inštitucije namenjajo v okviru integracijskih procesov veliko pozornost etnični identiteti, kulturi in jeziku. Manjšine sicer najpogosteje obravnavajo s pravnega in političnega vidika, njihove pripadnike pa kot posameznike. Pogosto je namesto o »narodnih« oziroma »etničnih« govora o »kulturnih« in/ali »jezikovnih« manjšinah ter skupnostih. Svet Evrope in evropske ustanove skušajo zlasti na normativni ravni (dokumenti, resolucije) dati manjšinam ustrezno mesto v družbi. Okvirna konvencija o človekovih pravicah govori izrecno tudi o manjšinah. Ohranjanje pestrega evropskega etničnega, kulturnega in jezikovnega zemljevida je vsaj na normativni ravni vrednota, ki naj bi jo spoštovale vse članice. Žal so v praksi zelo močna odstopanja, ki kažejo na odločno prevlado miselnosti konca 19. in začetka 20. Stoletja. Manjšine so danes res postale tudi generator razvoja zlasti obmejnih območij, vendar so dostikrat še vedno tudi konfliktni potencial in predmet političnega trgovanja. V kontekstu medregionalnega sodelovanja imajo manjšine zelo pomembno vlogo: zaviralno ali pospeševalno. Kot skupnosti imajo tudi vidno vlogo v prostoru, zadržanje identitete pa je ena od prioritet in vrednot tudi slovenskega vključevanja v

EU. Etničnost in z njo povezana kultura sta tako pomembna elementa strateške presoje v kontekstu družbenega in prostorskega razvoja.

6.2. Vloga in pomen slovenskih manjšin v sosednjih državah ter manjšin v Sloveniji

Slovenija se je v svoji ustavi in v posebni resoluciji obvezala varovati slovensko narodno identiteto, jezik in kulturo tako Slovencev v Sloveniji kakor tudi pripadnikov slovenskih manjšin v sosednjih državah ter Slovencev po svetu. Ustavna zagotovila pa imata tudi obe avtohtoni manjšinski skupnosti v Sloveniji: Italijani in Madžari. Posebej je obravnavana tudi romska skupnost v naši državi. Vstopanje Slovenije v EU olajšuje nekatere stike med pripadniki manjšin in državo matičnega naroda. V preteklosti so bile manjšine bolj ali manj konfliktni potencial in predmet sporov, sedaj pa pri socialno in politično emancipiranih manjšinah čedalje bolj tudi pobudnik meddržavnega in medregionalnega sodelovanja. Svojo posredniško vlogo opravljajo pripadniki manjšin le, če imajo ustrezno izobrazbo, so komunikativni, so poznavalci jezika, kulture, mentalitete in prava sosednjih držav in s hkrati integrirani v družbo večinskega naroda na različnih ravneh. So pobudniki in nosilci različnih ožjih in širših akcij, projektov in programov čezmejnega sodelovanja. Zato so območja, kjer živi na drugi strani meje ekonomsko močna, organizirana in zavedna manjšina, praviloma zelo dejavna pri različnih oblikah čezmejnega sodelovanja. Ni naključje, da je to sodelovanje najbolj uspešno na območju Tržaške in Goriške ob slovensko – italijanski meji, najmanj pa ob slovensko-madžarski meji (zaradi gospodarske pasivnosti območja na obeh straneh meje in tudi šibkih manjšin). Manjšine so zaradi interesa po povezovanju z državo matičnega naroda in zaradi vpetosti v družbeno življenje večinske družbe zelo pomemben razvojni potencial. Zato je smiselno, da so programi regionalnega razvoja ter infrastruktura v obmejnih območjih prilagojene tako, da jo lahko v čim večji meri uporabljajo tudi pripadniki slovenskih manjšin v sosednjih državah. Enako velja tudi za pripadnike madžarske in italijanske skupnosti v Sloveniji.

Manjšine so tudi zelo dober študijski primer modela etničnega preživetja v pogojih prostorske razpršenosti ter verjetnih situacij oseb na robnih območjih Slovenije, kjer je dostop do pomembnejših nacionalnih institucij otežen.

Pri manjšinah je treba upoštevati tako območja avtohtone poselitve kakor tudi nova naselitvena in funkcionalna jedra manjšin. Zaradi izobraževanja in dela se mnogi selijo v urbana jedra in okolico, zato se praviloma njihov poselitveni prostor širi, čeprav se številčnost populacije zmanjšuje. Za njihovo preživetje je dobro, da del te infrastrukture ponudijo tudi pomembnejša slovenska središča, zlasti glavno mesto.

Slovenci v Italiji (okrog 100.000) živijo na Tržaškem, Goriškem, v Beneški Sloveniji, Reziji in Kanalski dolini. Novejša poselitvena jedra so zlasti na ravnini. Po zaslugi Tržaških in Goriških Slovencev so čezmejni stiki na gospodarski, kulturni in politični ravni zelo živahni in manjšina je pomembno gibalno na tem področju. Slovenci na avstrijskem Koroškem (okrog 50.000) oziroma v Avstriji (vsaj 6.000, brez zdomcev) prav tako razpolagajo s pomembnimi potenciali, ki pa zaradi gorskega in redkeje poseljenega sveta na lokalni ravni prihajajo nekoliko manj do izraza. Kompetentna središča sodelovanja so predvsem Celovec, Beljak, Gradec in Dunaj. Posredniška vloga avstrijskih Slovencev je opazna posebej pri vlaganjih avstrijskih podjetij v Slovenijo in pri sodelovanju slovenskih podjetij v Avstriji. Slovenci na Madžarskem (okrog 4000 v Porabju in še vsaj 2000 drugod po državi) imajo zelo šibko demografsko in gospodarsko osnovo, zato je njihov trenutni transmisijski učinek temu

primerno majhen. Dolgoročno lahko postanejo bistveno pomembnejši razvojni dejavnik v obmejnem in širšem prostoru, toda ob pogoju bistveno boljše kvalifikacijske strukture in spoznavanja Slovenije. Slovenci na Hrvaškem (okrog 30.000) večinoma niso manjšina v klasičnem smislu, temveč tradicionalno (večgeneracijsko) izseljenstvo od 19. stoletja dalje, ki pa ima zaradi prisotnosti predvsem v urbanem okolju (kar večinoma velja tudi za avtohtone slovenske manjšine) precejšnje razvojne možnosti v posredniški vlogi.

Posredniško vlogo imata tudi obe manjšini v Sloveniji, italijanska (3000 oseb) in madžarska (8500 oseb), pri čemer je prva kljub nizkemu številu bistveno bolj dejavna in učinkovita kakor druga. Romska skupnost (če odštejemo folkloristične elemente) nima učinkov na čezmejno sodelovanje.

6.3. Identitete v slovenskem prostoru

6.3.1. Narodna – nacionalna identiteta

Narodna identiteta je temeljna in najširša identiteta na ravni države. V slovenskem primeru je tesno povezana z jezikovno (ne glede na knjižno oziroma narečno obliko) in kulturno. V širšem kontekstu je jezik del kulture in njen najbolj prepoznaven zunanji izraz. Narodna identiteta je zelo kompleksna, sestavljena iz petih skupin (komponent) elementov: kulturno-jezikovnih, zgodovinskih (vključno z genetičnimi), prostorskih, socialnogospodarskih in političnih. Pri vseh skupinah ločimo nadalje subjektivne (samopripisujoče, dostikrat psihološke narave) in objektivne (stvarni; ki jih lahko enostavno prepoznajo tudi drugi). S tem je že jasno naznačeno, da je prostor sam po sebi pomemben del identitete oziroma, kot bo sledilo v nadaljevanju, tudi sam izvor identitete (ko govorimo o teritorialnih identitetah).

Slovenska identiteta je podobne starosti kot pri drugih narodih v Evropi, le da je pozneje dobila svojo državno obliko (se je institucionalizirala v celoti), čeprav je od leta 1921 imela več nacionalno pomembnih institucij. Državniška – torej nacionalna zavest je v Sloveniji še v razvoju in kljub procesom evropske integracije (ki zmanjšujejo pomen države) se bo verjetno utrdila kot stabilen pojem tako v evropskem kot v slovenskem domačem okviru. Slovenska narodna identiteta je obenem tudi ena od ključnih vrednot, ki v različnih procesih ne sme biti presežena. Zato je cilj različnih prizadevanj, da se slovenska identiteta krepi, utrjuje, ohranja in razvija. Slednjič je treba poudariti, da je narodna identiteta v najbolj kompleksnem pomenu obenem tudi gospodarska kategorija.

6.3.2. Teritorialne identitete

Teritorialne identitete so praviloma starejše od narodne in temeljijo na bolj ali manj širokih kulturnih vsebinah območij, pokrajin, regij in drugih formalnih in neformalnih prostorskih enot. Vsebina regionalne identitete je močno naslonjena na kulturo in tradicijo območja, na homogenost (skupne poteze) ter na sedanjo ali bivšo funkcionalnost tega območja. Vezane so torej na določeno ozemlje in ne nujno tudi na etnične in jezikovne značilnosti njenih prebivalcev. Res pa imamo v slovenskem prostoru praviloma opraviti z identitetami, ki se naslanjajo tudi na jezikovno (v tem primeru predvsem narečno) homogenost prebivalstva. Čeprav so zelo dolgotrajne in trdožive, so vendarle tudi prostorsko premakljive: to je tudi ena od zelo uporabnih lastnosti le-teh. Nastajajo pa tudi na novo. Regionalne in narodne identitete si niso v nasprotju, temveč so si dopolnjujoče. Teritorialne identitete so lahko na več ravneh: deželni, regionalni, območni, krajevni (lokalni).

Deželne identitete (Štajerska, Kranjska, Koroška, Primorska) povzemajo tradicijo nekdanjih dežel v okviru Habsburške monarhije. Razen Kranjske so vse prerezane z novejšimi političnimi mejami; najbolj Koroška. Nekako sodita v ta okvir tudi istrska in prekmurska identiteta. Obenem je prišlo do zelo močnih ozemeljskih premikov v percepciji prebivalcev zaradi novih političnih meja: Kranjska seže do Postojnskih vrat in ne do Trsta, Primorska se ravna po rapalski meji, Prekmurje je povsem izgubilo Porabski del in spremenilo tudi ime (prej Slovenska krajina), Koroška se je razširila na celotno Mislinjsko dolino ter del Dravske doline. Pri Kranjski so veliko bolj znane Gorenjska, Dolenjska in Notranjska, kakor pa Kranjska sama.

Regionalne identitete povzemajo homogene poteze nekaterih širših območij, ki jih je zaznamovala določena homogenost bodisi naravnih značilnosti bodisi kulturne in zgodovinske tradicije. Taki primeri so npr. Kras, Pivka, Bela krajina, Prlekija. Posebno novejšo obliko regionalnih identitet pa predstavljajo ozemlja, ki so danes oblikovana z umetnimi regionalizacijami upravno-administrativnega značaja kot so npr. statistične regije, ki so se zaradi nekajdesetletne prisotnosti že usidrale v zavest in prostor. To so Pomurje, Posavje, Zasavje, Podravje, Osrednja Slovenija itd. Le-te so dokaz, da je neosnovana teza, da če neka teritorialna enote še ni bilo, da je tudi v bodoče ne bo.

Območne identitete so še nekoliko nižjega ranga, ki bi ustrezale okrajem. Praviloma gre za različne »dolinske« identitete ter identitete po starih manjših upravnih enotah, kot so npr. Tolminsko, Cerkljansko, Kočevsko, Vipavska dolina, Mirnska dolina, Haloze, Mežiška dolina, Kozjansko itd. meja med temi in regionalnimi identitetami je v posamičnih primerih zelo težko določljiva.

Krajevne (lokalne) identitete so najnižje po rangu, vendar v slovenskem prostoru močno zasidrane in trajne. Praviloma združujejo manjša podeželska območja in naselja in redkokdaj prenesejo dve ali več pomembnejših naselij. Posebna oblika krajevnih identitet so mestne identitete, ki povzemajo predvsem urbano kulturo. Ta segment je bil v slovenskem prostoru dolgo močno zanemarjen tako v regionalni politiki kakor v kulturi nasploh. Nemara je bil vzrok temu predpostavka o etnični tujosti mest v slovenskem prostoru, ki so jim pripisovali nemški oziroma romanski značaj. Identiteta slovenskih mest ima danes vidnejšo vlogo. Težavo z identiteto imajo zlasti novodobna mesteca, ki so se od šestdesetih let dalje razvila iz vaških središč.

6.3.2.1. Vloga teritorialnih identitet v slovenskem prostoru z razvojnega vidika

Teritorialne identitete so v kontekstu prihodnjega prostorskega razvoja pomembne predvsem zaradi:

- združujejo človeško energijo z določenega ozemlja in jih usmerjajo v skupna hotenja, ker se prebivalci istovetijo z domačim okoljem in skušajo optimalno izkoristiti domače razvojne možnosti (je izrazito mobilizirajoča)
- velika dejavnost zlasti na področju kulture, športa;
- je primeren turistični potencial, ker izražajo določeno homogenost kot prepoznavni znak navzven. Turistu in rekreativcu je ljubša filigranska unikatnost kakor pa vseobsežna univerzalnost.
- je primerna osnova za oblikovanje novih upravnih in administrativnih členitev, čeprav se lahko tudi »nove« teritorialne enote dobro usidrajo v zavest. Smiselno je ta kriterij

teritorialne identitete upoštevati pri različnih širših posegih v prostor in okolje. Tako izbrane enote bodo prej zaživele in bodo tudi praviloma učinkovitejše.

-zaradi žilavosti nudijo vztrajno podporo narodni identiteti, še posebej v bolj robnih

-območja s prepoznavno in močno zasidrano teritorialno identiteto so tudi pobudniki in uspešni nosilci čezmejnega povezovanja in sodelovanja. Vendar je treba opozoriti, da je to lahko obenem tudi past, ki jo izkoristijo sosednje močnejše regije (npr. istrska, štajerska)

-so lahko velika ovira združevanju manjših enot v večje (regije pokrajine npr.).

6.4. Varovanje kulture, identitete in vrednot slovenskih pokrajin in kulturne krajine

Kulturo in kulturno dediščino (materialna in nematerialna) je treba presojati s treh vidikov: kot vrednoto samo po sebi, kot del narodne in prostorskih identitet ter slednjič tudi kot pomemben razvojni potencial oziroma tudi kot oviro določenim drugim dejavnostim.

EU v različnih dokumentih, med drugim tudi v ESDP, teži k ohranjanju naravne in kulturne dediščine in s tem bogastva Evrope kot celote. Zato je tudi ohranjanje kulturnih značilnosti prebivalstva, njihove identitete ter materialne dediščine ena od temeljnih vrednot.

Kultura in kulturna dediščina je tudi pomembna vsebina narodne in teritorialnih identitet. Širi prepoznavnost navzven in je integracijski element navznoter, ker olajšuje identifikacijo na stvarni in simbolni ravni.

Kultura in kulturna dediščina je tudi pomemben razvojni element, posebej v sklopu turizma. Nastopa lahko kot vzpodbujevalni ali/in kot podporni dejavnik spreminjanja v prostoru, ki omogoča tudi multiplikativne učinke. Vendar je lahko tudi izrazito omejevalni dejavnik, ker zahteva določen varstveni režim, kar pa omejuje druge možne dejavnosti na istem prostoru – lokaciji.

V okvir kulture in kulturne dediščine sodijo materialne in nematerialne prvine:

Arhitekturne:

- stara mestna jedra (npr. Piran)
- ohranjene prvine manjših naselij (npr. Štanjel)
- gradovi in utrdbe (npr. Ptuj)
- mlini, žage, objekti tehnične kulture (npr. Klavže)
- objekti kmečko-podeželskega prostora (hiše, kozolci, kašče itn.)
- sakralni objekti

Pokrajinske:

- gozdni sestoji
- različni vodni ambientni in mokrišča
- ohranjeni biotopi
- ohranjena kmečka krajina različnih tipov (kulturne terase, vinogradi, sadovnjaki itn.)
- zavarovana območja (naravni parki)
- oblikovana narava (mestni in grajski parki)

Ustanove:

- kulturne ustanove nacionalnega pomena (gledališče, opera ipd.)
- šolske ustanove
- verske ustanove
- muzeji

Prireditve:

- festivali
- pevske tabori
- velika srečanja (različnih pobud)
- značilne tradicije lokalnega in regionalnega značaja

Dejavnosti:

- umetna obrt

Za identiteto naroda, države in tudi manjših prostorskih enot ni nič manj pomembna tudi sodobno ustvarjanje na različnih področjih, od kulturnega ustvarjanja in poustvarjanja v ožjem pomenu besede do moderne arhitekture, industrijskega oblikovanja in dejavnosti (obstoj blagovnih znamk npr. ima zelo veliko težo) do kulturnih, humanitarnih ali športnih prireditev. Ustvarjanje na novih področjih je znamenje odpornosti in vitalnosti.

6.5. Etnično in kulturno preživetje Slovencev v EU

Etnično in kulturno preživetje slovenskega naroda je eno od osnovnih hotenj in vrednot v kontekstu vključevanja v evropske integracije ter trajen cilj. Z obstojem in razvojem samostojne slovenske države se prepoznavnost Slovencev v svetu povečuje, kar je tudi povezovalni dejavnik navznoter. Razpoznavna je po svojih simbolih, prebivalstvu in tudi po svoji naravno- in kulturnopokrajinski izoblikovanosti, kulturni dediščini in ter sodobni ustvarjalnosti.

Slovenska identiteta se bo v procesih globalizacije ob in po vključevanju v EU znašla v pogojih popolne mednarodne konkurenčnosti multikulturnih družb, globalizacije ekonomskih in političnih moči in s tem povezanih etničnih procesov. Slovenstvo se bo moralo soočiti ne le s svetovnimi globalizacijskimi trendi in procesi, temveč ob odprtih mejah predvsem s konkurenco sosednjih narodov, v prvi vrsti z nemštvom in italijanstvom. To bo močno prisotno zlasti v nekaterih robnih pokrajinah in obmejnih območjih, ki so strukturno šibka, bolj navezana na središča onkraj državne meje, kjer obstaja daljša tradicija stikov in odnosov, kjer so močne čezmejne dnevne migracije, kjer ima tuji kapital v lasti večino gospodarskih potencialov. Našteti dejavniki so možni in nikakor ne nujni za določeno etnično ogrožanja slovenstva! Posebna skrb mora biti namenjena tudi sedanjim in novim priseljencem za njihovo integracijo v slovensko družbo. Računati je treba na priliv tuje delovne sile. Smiselno jo je izbirati tudi po kriterijih večje kulturno-jezikovne bližine.

Ne nazadnje se je treba jasno zavedati, da je etnična pripadnost s kulturo in jezikom vred tudi ekonomska kategorija. Etnokulturna bližina, sorodna mentaliteta in folkloristični elementi so dejavniki zblíževanja, v okviru katerih se lažje odvijajo tudi različne vrste gospodarskega sodelovanja.

Strategija nacionalnega preživetja mora upoštevati predvsem:

- krepitev vloge in funkcije slovenskega jezika v družbi

- večjezičnost prebivalstva kot konkurenčna prednost
- ohranitev in razvoj kulture na različnih področjih in oblikah
- krepitev zavesti pripadnosti
- ohranitev kulturne dediščine in vrednot slovenske kulturne krajine
- infrastrukturalna povezanost vseh delov Slovenije
- posebna skrb za obmejna območja,
- skrb za povezanost predvsem z območji poselitve slovenskih manjšin v sosednjih državah
- integracija priseljenega prebivalstva v slovensko družbo
- prizadevanje za čim pozitivnejšo naravno rast slovenskega prebivalstva
- funkcionalno obvladanje slovenskega ozemlja in njegovega čezmejnega zaledja, poseljenega z manjšinami (gospodarske vezi, infrastruktura, mediji ipd.)
- ohranjanje gospodarskih potencialov, kolikor in kjer je to mogoče (možnosti so omejene!)
- razvoj regionalnih središč, ki bi preprečevale centrifugalne učinke privlačne moči tujih – konkurenčnih regionalnih središč
- razvoj glavnega mesta Ljubljane, nacionalno pomembnih inštitucij v njem, da bi bilo uspešna protiutež tujim konkurenčnim središčem. Izkoristiti prednost velike univerze predvsem v smeri svetovljanstva, velikega kadrovskega (tudi tujega) pretoka, kar bi zaviralo večji beg možganov in obenem skrbelo za koncentracijo znanja in visoke tehnologije. Odprte možnosti svetovljanske prestolnice bo tudi privlačilo pripadnike slovenskih manjšin v sosednjih državah k sodelovanju in angažiranju na različnih projektih.
- zaviranje odseljavanja Slovencev.

ⁱ Preglednica je oblikovana na osnovi študije obširnejše literature o dolgoročnih razvojnih trendih na tem področju (glej seznam literature).

ⁱⁱ Po podatkih Mobitela je število uporabnikov njihovih omrežij februarja letos naraslo na 700.000 uporabnikov, kar pomeni skoraj štirikratno povečanje števila uporabnikov v enoletnem obdobju.

ⁱⁱⁱ Izkoriščanje kabelskih sistemov za cenovno ugoden in hitrejši dostop do interneta je trenutno (glede na relativno visoko število gospodinjstev s priključki na kabelsko omrežje) minimalno. Izstopata lokalno-regionalna primera Žirovnice in Radovljice. V določenih primerih starejših omrežij je problem, da slednja niso prilagojena za dvosmerno komunikacijo. V zadnjem času prihaja do povezovanja manjših kabelskih operaterjev z novonastalo družbo Telemach, ki obljublja do konca leta 2000 "storitev neomejenega, cenovno ugodnega, izredno hitrega dostopa do interneta omrežja Telemach".

^{iv} Prevladujoče moški, nadpovprečno izobraženi, z dobrimi dohodki, zaposleni v informatiziranih sektorjih.

^v Na primer organizacijo luškega transpora, izdelavo motornega kolesa ali avtomobila, kvalitetno in pestro turistično ponudbo, kulturno prireditve, mednarodni interdisciplinarni študij ...

^{vi} Preglednica je oblikovana na osnovi študije obširnejše literature o dolgoročnih razvojnih trendih na tem področju (glej seznam literature).

^{vii} Proces deindustrializacije oziroma zamiranja klasične, masovne industrijske proizvodnje se je v razvitih kapitalističnih državah zgodil že na prelomu osemdesetih let.

^{viii} Rezultati ankete, ki smo jo izvajali (na splošnem reprezentativnem vzorcu 840 polnoletnih občanov) v Mestni občini Koper kažejo, da le 14,6% višje in visoko izobraženih meni, da njihovega dela ni mogoče opravljati doma, pri samostojnih podjetnikih in obrtnikih pa je ta delež 35,3%.

^{ix} Tako se npr. ob že uveljavljeni uporabi telefonskih-optičnih omrežij in televizijskih kabelskih omrežij v Veliki Britaniji preizkuša možnost izkoriščanja električnega distribucijskega omrežja v informacijske namene.

^x V raziskavi Teledelavci v Avstriji, ki jo je izvedel avstrijski nacionalni statistični urad, so uporabili trirazredno definicijo. Po prvi, "restriktivni", je teledelavec tisti, ki opravlja teledelo minimalno 8 ur tedensko in za prenos rezultatov dela uporablja internet, telefon ali fax. Kljub tej minimalistični "restriktivni" definiciji so ugotovili, da so teledelavci leta 1999 predstavljali le 1% delovno aktivne populacije.

^{xi} Na Švedskem so ta problem reševali z namenskim, prilagojenim modularnim in fleksibilnim pohoštvo, ki naj bi ga teledelavcem zagotavljali delodajalci. Čeprav je šlo za do uporabnika prijazno oblikovane delovne niše, je prihajalo do zavračanja s strani teledelavcev, ker so to doživljali kot pretiran poseg v zasebnost in avtonomijo odločanja o opremi lastnega bivalnega okolja.

^{xii} Interna raziskava Hewlett Pacard Ireland je pokazala, da s teledelom naraste produktivnost do 25 %.